

М. П. СТАРИШЬКИИ

КАРМЕЛЮК

ИСТОРИЧНИИ РОМАН

MYKHAYLO P. STARYTSKY

Karmeluk

**A HISTORICAL NOVEL
IN THREE VOLUMES**

VOLUME II.

Printed and published by
TRIDENT PRESS LTD.
WINNIPEG, CANADA

1 9 6 1

МИХАЙЛО П. СТАРИЦЬКИЙ

Кармелюк

**ІСТОРИЧНИЙ РОМАН
В ТРЬОХ ТОМАХ**

ТОМ II.

**НАКЛАДОМ
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ТРИЗУБ
ВІННІПЕГ, КАНАДА
1961**

•

•

▪

XXXIII.

Шумно і весело тягнулась вечеря. Хазяйка угощала, припрошувала, сама додавала до чарки охоти, а гості віддавали належну почесність і напоям, і стравам. Коли голод був заспокоєний і змучені щоки стали лінивіше працювати, а по столі кружляли лишень чарки й кухлі, солдат звернувся до Кармелюка:

— Ну, розкажи ж нам, любий друже, яку біду ти пережив і як її поспекався?

— Ет, ліпше було б про неї й не згадувати, — зідхнув Кармелюк і провів рукою по чолі, бажаючи неначе затерти гіркі спомини, — та як же і не поділитись із друзями?! Проте, як мене цей чортяка підійшов, як напоїв дурманом і напів сонного подолав цілим десятком, а то й двома, своєї челяди — ви, певне, чували... І челядь певніськи торочила й сам бовван хвалився.

Слухачі мовчки кивнули головами, а Кармелюк говорив даліше:

— Ну, так кинули мене звязаного на віз й помчали... Я вже не тямлю, як і куди, — так мене в дорозі розібрала отрута... Отямившись я вже мало чи не в камянецькій тюремній шпиталі... а відти вже через тиждень перевели мене в башту, що біля турецького моста... посадили й прикували трьома ланцями неначе в клітку... Прямо таки замурували живцем у камінному гробі... Але коли б і ланців не було, то випрямитись і протягнутись в тій дірлі ніяк не можна було. Тільки й добра, що бодай висока була, або мені це так здавалось, бо вікна не було видно, а баня ледве-ледве світилась... Чи сонечко сходило, стояло високо на небі, чи заходило — я не міг знати... в перших хвилинах я догадувався а опісля стратив і згадку — усе одно: глухі сутінки і вже! Лише ніч визначилась чорною

тьмою... Тому, що мені добре вснути не було можна, то я спочатку через три ночі не примикав повік, опісля ж і знеміг і все лиш дрімав, не розбираючи, чи це день, чи ніч? Так ось все й помутилось в голові... Випускали мене із своєї діри... от хочби на допити, так знов в такі темні „містки“, де вдень і вночі лямпи не погасали... так що і світу Божого й сонця ясного я майже не бачив... Що я не осліп, сам не знаю. Розказувати вам про нелюдську муку, яку я терпів, я не стану: і не розкажеш її, а лише тугу наведеш...

Одно спочатку кости так ломило, що сам би їх поторощив, а опісля тіло одубіло і я вже мало що й відчував... Точнісько все не мое... а дерев'яне... навіть рушити рукою й ногою міг лише з трудом... а друге — нудьга... Господи, Боже, яка нудьга! Нема гіршої муки на світі! Як би там вже тіло не боліло, так це дурниця, — але як душа болить, так це вже пекло!

— Сердешний мій! — вирвалось в Уляни й вона змахнула рукою випливаючу на рісничі сльозу.

— Гм... так! Знали було й ми цю тітку! — зідхнув солдат, а Андрій уперто глядів в землю й тяжко сопів.

— Все про вас, про своїх, думки в голову лізли... впились в серце, неначе півка і висисали кров... Ех, одно в мене було бажання — прискорити чимскорше кінець тим мукам... І спочатку я лише про них й думав... але не було способу: пробував задушитися ланцями, але були короткі, що і руками володіти годі було... Лишалось одно — зморити себе голодом, але спосіб цей надто довгий і остогидлий а й надія чомусь так і шептала на вухо: „підожди!“ це все в початках, а остаточно я й думати перестав — мозок так і задеревів! І знаєте, любі, це мене тішило, що мовляв — не буду відчувати мук на тортурях, а в добавок ще почну катам у вічі сміятись... Та ось що: на тортури мене не брали... Я вже до всього, у чім лише вони мене винували, признавався й всі чужі гріхи на себе брав, — і не ставили... Розуміється прийшло письмо з полку й „казьонного“ тіла вони не сміли нищити, а

обов'язані були його в цілості доставити командирові. Ех, налий но, хазяєчко, подай пива якого, щоб затопити гір-
кість!

— Своїми руками подавила б їх, проклятих! — крикнула хазяйка, мигнувши очима з такою злобою, що навіть Андрій гаркнув: „собаки!“ ...

Кармелюк одним махом випив подану Уляною чарку і зідхнувши глибоко, продовжав:

— Так ось водили мене на допити, а опісля й перестали, бо й не треба було: я зовсім став каменіти у своєму камяному склепу, та дожидати з радістю хоч кари, хоч смерті ...

І ось одного дня відкували мене від стіни й повели, але не в „камеру“ на допити, а через двір, до доглядача тюрми. Там я, братчики, вперше після кількох місяців побачив сонечко й відразу осліп ...

Все почорніло й закрутилось в очах, а сльози так і заливають. Довели мене попід руки й доглядач, чи хто там, вже я цього не бачив, перечитав мені письмо, що мене відправляють під „коновое“ у свій полк, в Могилів, де є військова комісія й де мене передадуть польовому судові — туди, мовляв, пересилають й всю розправу про мої незбиті злочини. Знаєте, який страшний польовий суд, — а я був йому радий: бодай можливо розімати кости в дорозі, та надихатись воздухом і надивитись ще раз на різні поля ... Ну, ми й пішли; закований я був і по руках, і по ногах, а здавалось, що я вільний неначе птах, міг рухатися, — й на душі було весело: не вогкий льох, не могила, не тьма, а тепло, світло, грабові ліси, золотисті ниви, хороші яри й зелсні, зелені, як ярина, луги — а попри все — живий народ, — то по дорозі при волах, або на конях, то на полі з косами, серпами, — наставляли якраз жнива ... Ну, йдем ми, вартові по боках, по заді підвода, а над нами синє, безкрає небо, а по нім коршунни кружляють ... Ну, на ніч, як водиться, на степ; огиди усякої там доволі, але літня ніч коротка ...

Так оце ми майже місяць брели до того Могилева ...

Ось, коли я вже очунявся на Полісся, так стиснулось у мене серце... Почались безконечні болота й озера... Мокро всюди: сухого місця не знайдеш... Доперва вже під самим Могилевом прояснилось, з'явилися покриті поля, горбки, а далі к' Дніпрові й гори... Але самий то Дніпро не київський, а маленький, так що наш Дністер його пере- може; у самого Дніпра й стоїть Могилів; місто це більше, чим наше на Дністрі, але місцевість краща. Ну, провели мене оце в полкову канцелярію, а там вже й наш командир.

— Ага, — каже, — попався, лапатий гусаку. Ось я тобі покажу, як дезертирувати задля розбоїв!...

— Слухаюсь, — кажу, — ваше високородіє.

— Задержати на головній вартівні під строгим кавалуром, в ланцах! — крикнув полковник. — Каршун, бач з кублами...

Посадили мене й скоренько таки повели на суд; ну, польовий суд іде скоро, не томлять до краю: „доба пріч і голова з плічі“ Перечитали всі мої лиходійства в нашій країні, а полкові ще й втечу добавили, а там і присудили на сім соток буків в лаві...

Андрій і солдат похмуро мовчали, з острахом впливши очі в свого батька.

Кармелюк замовчав, схиливши голову на груди; по високо хвилюючих грудях можна було пізнати, скільки в ній суятилося печалі при тих споминах. Продовжалась довга, томляча мовчанка. Уляна знов сіла і вплилила в Кармелюка повні журби й жадні помсти очі.

Вкінці Кармелюк, глибоко віддихнувши, потряс головою й обвів усіх очима.

— Чого ж зажурились, друзі? А дорога хазяечко?... Ех, серце ж у тебе! — й він бистрим рухом стиснув її руку.

Уляна спаленіла й всміхнулась.

— Сиджу чейже між вами: значить, що було — минуло, а що буде одному Богові відомо. На всякий случай „більше копи лиха не буде“, сказав він весело й спорожнивши добру чарку вишнівки говорив оживлено даль-

ше: — вернувшись на головну вартівню, я став розпитувати солдатів: як довго треба ждати на виконання засуду, до езекуції? Ну, мені й пояснили, що присуд буде потверджувати начальник корпусу, а заки відішлють до нього і з поворотом, то промине часу не мало, найменше з місяць... А опісля стали мене ще потішати й тим, що генерал звичайно злагіднює присуд... Зрадів я й підбадьорився усім: не полегша кари втішала мене, а те, що остає часу на виповнення своєї завітньої думки, а думка була одна — наложити на себе руку, не дожидуючи милосердя, а то тому, що сімсот палок, шістьсот, а хоч би і п'ятьсот — все одно. Ну, задумав я кріпку думу: по собі не показую, навіть пісні співаю, хоч і тут я був у ланцах, а за мною пять пар очей слідило, — а все таки легче було дібрати способу, чим в кам'янецькій дірі... У мене було заховано ще на волі між підшвою а підстілкою в кожнім чоботі по тридцять червінців. Коли мене схопив цей гаспид Янчевський, то одежі він не зривав, а зі всім потаскав в Кам'янець, а там, хоч і переглядали одержу, але нікому й в голову не прийшло пороти чоботи. Відсидів я в Кам'янці, не здіймаючи їх, опісля сидів на головній вартівні... Ну, ті червінці й зробили мені прислугу. Був там в одній зміні один солдатик, землячок, простий собі такий, а душа прегарна, жалів він мене, розмовляти дозволяв... Став я йому розказувати про свою сімю, а в нього також сім'я певно горювала, дивлюсь, — слова мої хапають його за серце, по очах пізнаю. „Ось я й осмілився: „сім'я моя, — кажу, — через місяць осиротіє, останеться без шматка хліба, так чи можна тобі передати мою останню волю... чи ти її виповниш?” — „Якже би я й не виповнив, — відказує; — коли це святе діло!” — „Спасибіг, нехай тобі Господь заплатить! Так я тобі звірююсь, неначе братові: в мене в підшвах заховано шістьдесять червінців, поможи мені їх добути, — візьми собі десять, а решта сім'ї... Поможі здійснити чоботи, а постарайся ножа, щоб можна їх розпороти.”

— „Добре, — каже, — після зміни”...

„Лишень ось що, — кажу я йому, — зроби так, щоб бути в тім часі на другій стійці: коли приміять, накриють, так ти й не будеш одвічальний — і ніж положи денебудь, лише не свій, а якийбудь новий, — і ніхто не довідається...”

— „Так, так”, — згодився він і все зробив після мого бажання. Я діждав другого дня й нічу звільнив собі руки, — ну, звільнився, придбав ножа й перехрестившись, всадив його по рукоять собі в груди.

— Ой! — крикнула Уляна й закрила руками лице.

— Що ти! — Батьку! — кликнули враз з нею й товариші.

— Та не лякайтесь! — Глядіть: живий і здоровий... Ніхто, як Бог! Думаю до Нього йти на суд. Він поки що не приймив, а ще визволив... так! Як я оце втопив в собі ножак, в очах потемніло, зникло все... Прочунав я в лазареті... Показалось, що махом ножа я серця не торкнув. Ну все ж таки покликали лікарів, які признали, що я смертельно ранений і що вже немає виходу. Ну, а там у полкові піднялась, як про це довідався, ціла содома, забили на тривогу, слідство: як і що? Яким чином? „Знати мовляв, не знаємо й відати не відаємо...” Колотились вони, колотились, — і плюнули: мій солдатик оставсь безкарним, що мене страх як втішило, а ще більше це, що самому прийдеться помирати. Ну, лежу я, лежу, кашляю кровю, а помирати — не помираю. Минає місяць, ба й другий; лікарі розводять руками, а фершали навіть сваряться й лаються, чому я вже не вмираю й ліжку залезую. Разів два вже було радились, щоб нічу зараз же зі мною і в трупарню, опісля заходить, що мені під до-світок і ліпше.

Вовтузились вони так зі мною майже чотири місяці, а накінець заявили, що я буду жити... засклепиться моя рана. Як я оце все почув, так у мене все й похололо: а то лежав собі в спокою, навіть сміявся в душі, що, мовляв, як ви й не сходіться, а „дулю” з’їсте, а то знов почав думати про лозину, хвилюватись... І зату-

жив я знов, ох, як загужив! Вже й сам командир заходив, підбадьорював мене; журив таки, журив, але й підбадьорював: — „тепер, — каже, тобі тілесної кари не буде, сам ти себе покарав, а підеш лишень в арештанські роти. Гляди лишень, не дурій!“ — Став я тоді, братчики мої, передумувати, яким би то чином вирватись на волю: вже за одно — або знов ніж в серце, або до вас!... І така менс нудьга напала за рідною своєю стороною, за своїми лісами, за своїми рідними людьми, за вами, друзяки, така нудьга, що серце боляче билось у грудях... Лежу я оце, а перед моїми очима все, все стоїть наче живе... чую неначе ваші голоси... неначе віє на мене від болота вогкою прохолодою... Ех, так би, здавалось, зірвався з ліжка й полинув до вас, а тут груди забандажовані, сил нема, так і наглядають за мною фельшері, сторожа... Час іде, бачу я, що почав поправлятись, що, будь ласка, прийде скоренько час мені й на випуску з лазарету, — виджу й мало з розуму не сходжу. Я знаю, що з лазарету далеко легче втікати, хоч би й тому, що ні в тебе кайданів на руках, ні колод на ногах, ба й самий догляд не такий то й строгий, особливо на відділі тяжко хворих, — я то все розумію й нічого не придумую, від злости руки собі гризу, а нічого путнього придумати не могу...

XXXIV.

Кармелюк продовжував своє сумне оповідання:

— Стали вже мене з лазарету випускати на прогульку, розуміється — по окремім подвір'ю і з двома вартовими... Походжаю я та розглядаюсь по боках. Кругом високий мур, ні фіртки, ані якої небудь прибудівки, крізь яку би можна, бодай по даху, видряпатися... Розпитую, бувало, в своїх сторожів: „Що, братіки, чи вам і нічю спокою нема?“

— „Нічю то головна робота, — кажуть.

— І біля воріт сторожа й кругом огорожі ходи...“

— „На зміну, розуміється? — питаю. — „Та який чорт: тут правдивої черги не заховують“, — відказує Семен Луб-

ків. А я вже з ними познайомився; один з них був Семен Лубків, а другий Іван Стружів. Я їм і на горілку давав, то ж і балакати зі мною любили. Ось і той самий Семен Лубків, коли мене перший раз пустили на прогульку, так приніс мені й чоботи мої... Я обіцяв його добре винагородити, він згодився, порушив, значить, правило й приніс, бо — одежина видається арештантові доперва при випусканню. Ну, я в цій же хвилині розпоров підшову й дав йому два червінці, а решту грошей в мішочок, та на шнурочок і на шию... Ось, крізь того самого Лубкова я тайком і землячка викликав в лазарет і віддав йому обіцяних десять червінців. Втішився, очам своїм не вірить: страху то він скільки наївся й був певний, що я його обманув, обіцяючи червінці, — а тут і справді „дукатики” в руку... Ну й вийшов він від мене неначе п'яний... Так ось і говорю я, що цей солдатик Семен сприяв мені й любив побалакати... — „Ну, — говорить, — порядку тут не придержуються, тому то й годі уймати собі годинку й забігти до своєї Матрони”... Від нього я помало-помало дізнався про всі лазаретні порядки, так хісна з того було мало; порядки були строгі... надзір великий... А через огорожу перелізти — ані способу: сяжнів два вона висока... Я думав було підкупити Лубкова й став примовлюватися, так ані приступу: ну, я й прикусив язика... на час, розуміється, бо остаточно надії я ще не тратив... Так то й тяглись дні за днями. Повіяло, остаточно й весною; сніги стопились, на деревах пучки набреніли, береза випустила серіжку... І мені вже пішла повна порція: значить, за тиждень, два — випишуть... І рве мое серце на волю весняний цей подих і насідає, як осіння мряка, невідступна туга. Лежу на постелі, закрию очі, — й мені мерещиться ліс зелений, свіжий, пахучий... А то перед очима розкинеться золота нива пшениці. Колосся шумить. В горі голубе небо... Вітрець легенький повіває, скошеною травою пахне... віддихати свободно! А відкрию очі — темниця, стогони хворих і кругом неволя... І така туга

здавить в залізних обіймах мої груди, що слів хибує на висказання цієї муки... Ох, друзі мої! Лише в тюрмі на чужині родяться такі слова!

Кармелюк тяжко перевів дух і провів рукою по очах.

— Так оце лежу я на постелі, мучусь... Трясе мною лихоманка, а нічого не придумаю... лише голова болить, та у висках ломить... Під весну до нашої камери стало прибувати щораз більше хворих на тиф... їх клали у другому кінці камери, а я на своїм кінці оставався вже один, бо хворі, що лежали біля мене, виписались. Оце одного разу вечером, при обході, лікар й каже фельдшерам: „Ось цей, що в куті, за годину, дві буде „готовий“, — так його зараз відсія у трупарню, разом з постелею, а то зараза; так зараз же в трупарню; Ну, а ти, Кармелюк, — підійшов він до мене, — молодець... за три дні випишмо в лазарету... Відійшов лікар, а в мене в грудях все помертвіло... і дожидав цієї виписки, а як вчув про неї, так і затрясся... За годину знов до нас прийшов фельдшер, оглянув того хворого й воркоче ганьбить: „Дише ще диявол... Йому то все одно, а ти не спи! Гей, Семене! — крикнув він. — Семене! Невже ж він помандрував до своєї шельми? Ну, настало ж я тобі зуби, як що то! Вискочив, неначе німиці об'ївся...“ Але Семен був в лазареті й фельдшер притаскав його в нашу камеру: „Ось — каже, — приказ тобі: як лише „номер 15“ дух спустить, зараз його з постелею витащиш, розумієш — зараз, а опісля тут біля постелі й кладись спати, але прислухайся...“ — „Помилуйте, ваше б-родіє, — відказує Семен, — тут духота, воздух не... а я майже дві ночі не спав... Позвольте мені, ваше б-родіє, лягти в калявурні, а я буду навідуватися...“ — „Не розбирай! — аж тупнув фельдшер ногою. — Мені задля тебе не спати, чи що? Тут лягай і вже! А коли „номер“ умре, мене не турбувати: кликни на Івана. Але зятям собі, що це приказ самого головного лікаря! — і пішов... „А щоб ви виздыхали, чортяки“ — полаявся Семен і в злости кинув

шинелею й фуражкою до підлоги ... „Знаєш що, Сеню? — відозвався я, — кладись он на цю вільну постелю, а я замість тебе буду сторожити: по цілих днях бач сплю так мені посторожити марниця, а тобі, бідному, відпочити треба. „Спасибі, — відказує. — Посторожи, брате, бо у мене вже й сили нема...” — І справді таки, дуже знеможений був. Як лишень звалився він на ліжко, так і захропів, хоч за ноги тащи... Лежу я, прислухуюсь хворому — дихає ще, тяжко так, а дихає... Гомін і в лазареті й на дворі притих... і в нашій камері стало неначе в могилі... Лежу я... На серці в мене така вага, неначе жорновим каменем привалило, а в голові бється все одна думка: за три дні випишуть, а за чотири й під „стрій” поведуть... „Чи не повіситись тут?” — мелькнула у мене думка, але після ножа... вона мені видалась досадною... А тимчасом хворий якось так дивно крикнув і притих... Я скочив поглянути до нього і наткнувся на шинелю сторожа, бо в камері було майже темно; лишень одніська лампадка перед образом й освічувала її. Спіткнувся я на шинелю, мало що й не впав і нагло неначе лискавкою осінило мене; „а що, як би так накинути ту саміську шинелю на плечі, а фуражку на голову, та прямо в ворота... добре, думаю, й чоботи мої тутечки ж під ліжком... Лишень хвилиночку, не довше, перестояв я стовпом і нараз рішився. Вистроївся я, братіки мої, в одну мить солдатиком і прямо на головне подвіря: йду сміло, та ще покрикую: „Семене, куди ти, чорте, провалився?” розуміється, що на мій клич ніхто не відкликався: Семен у мене хропака собі завдає, а на подвірю, як на кладовищі, тихо... Це мене підбадьорило і я одчайдушно сміло підійшов до воріт і постукав у квартиру. „Хто там?” — відкликнувся сторож. — „Іван Стружев”. — „Чого тобі?” — „Не видав ти, дядечку, Семена Лубкова?” — При мені не виходив, хіба до моєї зміни... або що?” — та в нас, — кажу, — а серце в груді лишень бух, бух, бух... У нас, — говорю, хворий помер, — так головний лікар приказав зараз же й винести, а його, диявола, нема: певне у своєї Матрони про-

холоджується! — „Ха! ха! Звісно!” — засміявся вартовий. — „Так пропустіть мене, дядечку, його кликнути, а то обірветься йому!” — „Біжи, біжи” — Я вхопився рукою за завертку, щоб не впасти, — так у мені закрутилось в голові й від радості й від страху. Заскреготів засув, відчинилась напів фіртка: я насунув нижче фуражку, припідняв ковнір шинелі, неначе б озяб зі сну, й, нагнувшись, вийшов за ворота. — „А швидше бо! — говорить вартовий. — А то мені нічю випускати й своїх зажазано.” — „Я, дядечку, мигом! — крикнув я — і в ноги... А вартовий ще й хвалить. — „Так махай чимскорше!”

— Хвацько! — заважав Андрій, сміючись широко.

— Вже так хвацько, що лишень руками розведеш... Ха, ха! — розсміявся Дмитро. — Ранком, думаю, тож то лотіха піднялась в лазареті! Ой лихо їх матері!

— А дальше то й як, мій орле? — крикнула одушевлена оповідаанням Уляна.

— Що дальше, моя любко? — підсміхнувся Кармелюк і з черги палко глянув на неї. Завернув я за ріг, так і пустився не до міста, а в напрямі лісу, що недалеко чорнів над Дніпром... Біг я до лісу щосили, а вскочивши в густу ліщину, повалився на землю і з пів години відпочивав. Опісля вже поволіше став продиратись в глибину лісу, перебігаючи прогалини й й переруби... Досвіта я вийшов на якусь доріжку й наткнувся на селянина; він дрімав на чепурнім візку, до якого була запряжена кріпка конина. Зразу я хотів було сховатися в кущі, та опісля й рішив зупинити селянина.

— Гей, пане брате, куди їдеш? — крикнув я.

— Га?! — відгукнув він з просоння.

— Куди, — питаю — їдеш?

— На ярмарок, в Трубайск, — каже служивий.

— Ось і добре; мене також туди посилає мій ротмістер. — Йому треба купити коня й візок під речи...

— Та я сам, — говорить, їду туди продати свого.

— Так будемо сватами, — ввадувався я і селянин теж ра-

дий. Ну, поторгувався я так задля форми і вдарив по руках. Він кличе мене в своє село запити могорич; але я відмовився, а попросив його продати мені ще свою свитку: на ньому була біла свитка, а поверхи кожушок; „солдатська, — кажу, — шинеля вітром підбита, а тепер ще ранками приморозки, так під шинелю була б свитка в сам раз...” Продав він мені й свитку за три карбованці... Розпитав я його ще про дорогу і, розпрощавшись, сів на візок та й „покіптив” собі по-панськи... Першого дня дісталось таки коняці; лише раз коло якоїсь лісової коршми й підгодував; роздобув собі в жида шапку й махнув далше... Другого дня їхав я вже спокійніше, навіть у якомусь містечку купив собі дві парі одєжини й дібрався без всяких пригод до Проскурова... Ну, тут вже треба було обережніше: міг хто небудь і пізнати: я на біду по дорозі підстригся й побрився, а то в лікарні було ось яку бороду запустив, так не терплю я її... Ну, хоч-не-хоч, треба знов мати бороду для нєлознаки; ось я переодягся жебрущим дідом, змайстрував лляну бороду й двигнувся іменем Христовим в родинні сторони... Я по правді й не знав, як би то про вас розвідати, мої друзі, про своїх гадав розвідати у своєму селі, так ось мене Господь навів прямо до своїх, та ще й яких, найближчих моему серцю, ліпше як крєвні!

— Голови за тебе! — крикнув Андрій і Дмитро.

— Ну, так і я всякому другові „вет за вет”, — крикнув оп'янілий нагальною радістю Кармелюк, обіймаючись із своїми друзями. — Ну, а пані дозволить... по дружбі... по приятельськи... як товариша... післаного Богом?

— І ще би! — потвердив Дмитро.

Уляна стояла хвилину, спаленівши й потупивши в землю очі, опісля блиснула ними й голосно промовила:

— Що ж? Коли друзі, так друзі! — і голосно гаряче поцілувалась з отаманом.

— Урра! Бий фронталь! Лавою! Випемо тепер за

здоров'я нашого батька, за його вибавлення, за нашу радість! — крикнув Дмитро.

Уляна кинулась всім наливати повні склянки й всі почали пити за здоров'я один за одного із великою радістю, злучені одною любов'ю, одним пориванням... А тепла, повна пестошів ніч незаметно плила й прискорювала час досвітку.

— Ну, пора нам і додому! — промовив вкінці Дмитро й рішучо піднявся із лави. — Отаман ще й після слабости не підкріпився, ба й натомився в дорозі... а ми все піячимо.

— Давно йому пора відпочивати; вже, здається, світає, — затривоживсь і Андрій, а де ж батькові постелять?

— Тут! тут! — заметушилась хазаяка. — В цій хаті простірно. — Я зісуну дві, три лави...

— Во, во, — потягнувся Дмитро, — наша хазаяка золото, зробить все, як слід... Ну, добраніч! Ходім, паплюго, у свій хлівчик... — і Дмитро, вхопившись для вдержання рівноваги за плечко Андрія, йшов з ним „ломаною” стежкою з хати.

— Постій, молоднице, — заговорив Кармелюк, коли остав з Уляною сам на сам, — я не пестун, привик більше на сірій землі, або таки на голому камені лежати, тому для мене і не труди своїх рученят...

— Що ти, пане? Щоб я дозволила своєму дорогому гостеві валитися, як наймитові? — заперечила вона й сильними руками піднесла лавчину.

— Так постій же, люба! Кинь! — і Кармелюк взяв її за руку. — Як ти знаєш... може мені й миліше було б бути в тебе наймитом?

— Моему ланові? Моему отаманові? Моему батькові так і наймитом бути? — з острахом крикнула Уляна й нагло посумніла, спаленіла румянцем і довгими рісницями закрила свої очі.

— Ну, в батьки то ще завчасно, — усміхнувся Іван, — в бурлаки, в наймити до такої краї — й це щастя!

— Не жартуй! — сказала вона глибоким голосом і ціла здригнула, поблідла й опустилась на лаву, наче підстрілена птаха: — тобі, пане, жарти, а мені не до них, — сказала вона.

— Слухай, моя красуне! — заговорив гарячо Кармелюк, не випускаючи дрижачої руки Уляни. — Не жартую я... а хочу відразу, як моєму новому другові, висказати все, що кипить осьдечки, — він вказав на груди, — бо не можу вдержати неслухняного слова, не можу вгасити полум'я... Ліпше відразу сказати все, щоб позбутися й обірвати, або дати вільну волю!...

— Не треба, батьку! — крикнула тихо Уляна.

— Ні, треба... Відразу... прямо... щоб не було ні сучка, ні задирки!

— Полюбив я тебе, як лише вперше побачив... мало сказати полюбив: тавром врізалась в серце й тавро це випалила своїми очима... Не брехав я, коли говорив, що до всіх моїх мук ти придала ще й найгіршу! Врізалась і стоїш ось перед моїми очима лишна, могутня й хороша, як писана картина й прямо глядиш мені в душу... а очі твої й палять і ласкають і ніжать... Солодко мені в них глядіти й боляче; якась незрозуміла сила тягне мене до тебе і я чую, що нові кайдани ломлять мою волю, в'їдаються в серце й сковують душу... Ох, Уляно! Кайдани ті були страшніші й більше мучили мене від тих, які в'їдались до крові в моє тіло!

— Ой, мамунцю моя! — крикнула Уляна, вхопившись руками за голову.

— Коли я було прикінчив з собою, — говорив він даліше, — то правда, що чекав тільки одного забуття... Коби лише скорше з голови й з серця вилетіло, щезло... і нутро в мене заніміло, а ось, як побачив тебе, як вчув твій голос, так всі мої рани нараз відсклепились і залились гарячою, як вогонь кровю... Люблю я тебе! Кохаю, як нікого іншого дотепер, здається, не кохав.

— Як нікого? — вхопила вона цупко за плічко ота-

мана й нагнувшись впилила в нього свої палаючі, повні кипучої пристрасти, очі й груди її високо піднімались і дрижали; зворушене обличчя пашіло вогнем, з уст виривалось гаряче дихання.

— Так, як нікого! Любив я свою жінку глибоко, кріпко, але ця любов була спокійна й тиха... А ти в мені піднімаєш якусь бурю, палиш кров, туманиш голову, оп'янюєш якимсь чарами...

— Не чарами, а своїм серцем, — заговорила вона поривисто, бо й воно, як п'яне, рветься до тебе... Постій, вислухай! — здержала вона приказуючим голосом поривистий рух Івана. — Ти ще не знаєш мене... Я, знай, страшна... Не відьма, ні — а чую в собі якусь силу: вже кого я полюблю, так не це, що життя своє віддам за нього, а й нема такої муки, якої б я побоялась ради свого коханця... Всю себе віддам за нього, до останньої краплі крові, до останнього віддиху!

— Горлице моя! — крикнув Кармелюк, притягаючи до себе красуню.

— Постій, ще не все! — Вирвалась вона з обіймів. — Всю себе віддам, так, всю, — але тому, хто й мене вірно любить... Проте, коли довідаюсь, що коханець мій мене дурить і за моє щире серце ще сміється, — не здержусь я перед нічим, а відімщу йому, відімщу! „Жартувати” — може, — і я жартувала у своєму житті не раз, завертала й парубкам і жонатим голови, ба навіть втішало мене погратись з дурнями... А це тому, що я до цієї пори нікого не любила... Нікого, — підчеркнула вона, — але за те, як покохаю... Тому то я й говорю тобі, не жартуй собі зі мною... Чую серцем, що люблю тебе.

— Так ти мені в сотеро миліша твоєю погрозою! — крикнув Кармелюк і пригорнув до себе поривисто молодицю; але вона знов, як гадина, виховзалась від нього й крикнула хрипким, неначе пересохлим від муки голосом.

— Почекай, вислухай! Тут знай, життя горить... — і вона задріботіла поспішно, боячись, що хтось, або щось

не дозволить її виговоритись: — Я, знай не тутешня, а з-під Києва... Панською кріпачкою була... І служила навіть коротко в панських покоях. Пан хотів знасилувати, — так я йому покусала руки... А пані, дізнавшись про все, ще мене й „випарила“, ну, я підпалила їм тік і стодоли... Переждала час, поки все звезуть на гарман й підпалила... Майже цілий рік... на мене й подумати не могли... А опісля вернувся в наше село москаль Михальчук, старий вже, а карбованців назбирав, накопичив і задумав женитись. Подобалась я йому; він до пана — купити, значить, мене; пан зажадав 300 карбованців. Той заплатив і другого таки дня й обвінчався зі мною. Мене то таки й не питав, чи він мені любий, чи ні? Яка там у кріпачки воля? Повели — і вже. Але по правді сказавши, — я була дужа рада: любити, то я нікого не любила, а воля все ж таки й нашій сестрі мила... Ну, прожила я з своїм старцуном два роки, привикла до нього; аж раптом його деревом придавило в лісі і я осталась молодогою вдовою. Як лише я повдовіла, так мені й порадили добрі люди втікати з наших країв, — бо пани, мовляв, можуть знов почати на мені мститися. Випродала я все і, не діждавшись панської напасти, подалась на Поділля, взяла на себе тут коршму й зажила, приспівуючи. Хто чіпався мене, так або гнала в потилицю, або жартувала... Але нікого ще до цієї пори не любила! Так ось, яка я! — закінчила вона, переводячи поривисто бурхливий віддих.

— Якої я глядів, яка мені снилась, — задихуючись від радості говорив отаман. — Сильна, палка, відважна. З такою орлицею не затонеш в болоті, а піднімешся вище хмар!

— Так ти мене й такою, якою я є, любиш, і моєю любов'ю не гордиш і мене не зрадиш? — вчепилася вона руками у його плічко і, вигнувши тремтячі груди, впиалась в його мерехтливі очі своїми, повними утоми очима.

— Люблю! Кохаю!

— І неподільно віддаси мені ціле своє життя?

— До посліднього віддиху!

— Так бери ж мене! — крикнула вона пристрасно і прилипла до нього уся...

XXXV.

Після позбавлення й мук тюремного життя — свобода, розкіш, краса рідньої сторони й навісні милування Уляни учинили на Кармелюка чудодійний вплив. Кожний день, здавалось, приносив йому нові сили, здоров'я, нову приману краси. Погляд, постава, рухи, голос його — все змінилось. Він одягнувся в роздобуту Андрієм улюблену одяжку й тепер знов подобав на того красуня — отамана розбійників, якого один погляд завертав голови жінкам. Кармелюк і не оглянувся, як в тій солодкій безчинности перелетіло два тижні. Одного разу, сидячи за товариською балачкою з Андрієм, солдатом, Уляною, Кармелюк сказав, стріпнувши по молодецьки кучерями:

— Ну, братіки, відросли знов у сокола крила, — пора й за роботу?

— Пора, батьку! Винудились без тебе! — зустріли з радістю заяву отамана товариші.

Уляна навіть не моргнула.

— Робити, так робити! — підхопила вона з запалом. — Після будня й празник ліпший! За здоров'я нашого отамана — сокола, братіки! — Налила вона свою чарку, підняла її високо й крикнула: — хай росте й ширить свої крила!

Радісні оклики Дмитра й Андрія зустріли її тост.

— Ех, Уляна, вогонь-баба! — крикнув солдат, цокуючись з нею чаркою.

— Добрий товариш, люблю таких! — сказав з чуттям Кармелюк, опускаючи свою руку на її плечко.

— Вірний і незрадливий! — добавила Уляна, окинувши його сяючим і палким поглядом і, звернувшись до товаришів, зараз же промовила рішучим голосом: — насамперед, як починати діло, панове, треба найти певне пристановище.

— Шукати не треба! — перебив її весело Андрій. — Я ось, блукаючи без тямки увесь час по лісах, придбав в глушині таке місце, що ліпше улаштувати його ніхто й не придумав би! І від нашої коршми недалеко.

— Знаменито! — Значить, — і маркетанці нашій далеко ніжками не прийдеться дріботіти! — моргнув Кармелюк Уляні. — Ну, покажи, оглянемо всі разом... Але як би наших вірлят поскликати!

— Правда, батьку! — підхопив Дмитро. — Але і тим не журись: Я вже пустив „лепорт” (репорт), що соколові відростають відрізані напасниками крила... Відкликаються діти... Дай речиньць... Через тиждень буде в нас 20 до 30 голів, а там...

— Дізнаються про нас і долини й гори! — закінчила урадувана Уляна.

Після цієї розмови рішено було приступити до діла зараз. Працю розділили: Андрій взяв на себе відшукати й пристособити пристановище до замешкання, яке він бачив, солдат занявся вишукуванням бувших членів шайки. Кармелюк, покищо, не брав участі в тих заходах і відпочивав під опікою Уляни. З поворотом давніших сил, думка його щораз більше й більше наворачала до давнішого життя. Особливо яскраво уявилась йому картина його зрадливого арештування. Ця пригадка палила незмитою обидою його серце в тюрмі, а тепер, коли він знов знайшовся на волі, жадоба відімити Демостенові цілковито не давала йому спокою.

— Ех, друзі, братці, — говорив він не раз своїй компанії, коли йому товариші представляли то сякий, то такий плян нападу, — не буде моя душа зазнавати спокою доти, аж доки відімщусь на тому дияволі проклятому Янчевському!

— Пімстимось, ще й як пімстимось! — піддержували товариші. — Його на першу голову!

— Я сама йому, клятому, своїми руками розірву горло! — крикнула Уляна. — Ось лише попадеться.

— Не попадеться, серце, а піймаєм! — поправив Кармелюк.

— Піймаємо, піймаємо! — запальчиво повторила Уляна. — Я вже всім своїм жидкам накажу, щоб розніюхували, куди і коли він буде їхати: накриємо його й тоді то вже „перечитаємо” йому по своєму.

— Спасибіг, кохана! — промовив з чуттям Кармелюк, стискаючи руку Уляні.

Теплий літній день клонився до заходу. В лісі, в глибокому яру, сутінок стелився, відчувався вечірній холодок, — але на верху сонце ще сяло, обливаючи гарячим золотом високі склепіння й бані лісу. На дні яру, окруженого густою й суцільною стіною навислої грабини, ворухились люди. Андрій колов дрова й підкладав їх в розгоріле вогнище, або мішав у висячому над ним кітлі великою ложкою. При вході до печери, що зарисовувалася навислими гранітними брилами, лежав, підложивши під голови руки, Кармелюк. Уляна, пишна й неначе ще більше похорошїла, то вибігала з печери, то знов заходила до неї, перемовлюючись веселими словами з Андрієм, брала цю, чи іншу річ і знов убігала в печеру.

Отаман лежав мовчки, захоплений якимсь сумовитим настроєм; його задумливий погляд потопав в глибокій синяві неба, слідячи за ніжними хмарками, закрашеними рожевим відблиском, які випливали з глибини.

Довкруги було незвичайно гарно.

Свіже, молоде листя вкривало дерева легкою, прозорою сіткою, крізь яку ще видно було чорну сільветку їх темних цвіток. Густа трава, яка вкривала все дно яру, здавалась бути якимсь зеленим оксамитним килимом, з глибини якого виглядали великі головки жовтих кульбабок. Недалечко від печери обривався з висоти тоненькими хрустальними струмками невеликий потік і гадюкою вився по дні яру, скачучи по камінчиках срібною лентою... Милословний шум спаду води надавав цілій місцевості якоїсь задумливої, чарівної краси й принади...

— Ех, воля, золота воля й рідна сторона! — вирвалося вкінці голосне зідхання з грудей Кармелюка.

Андрій озирнувся з любою усмішкою на свого отамана.

— А що, — замучився, занудився, батьку?

— Не так замучився, як занудився. Ось за тим небом, за тим килимом зеленим, за тим шумом ліса, зеленим, весняним шумом! Ех! — Кармелюк глибоко зідхнув і, стріпнувши головою, піднявся і сів на корнякові — на-терпівся я через тих гаспидів! Ну, заберемося! Віддячимо й ми їм за все!

— Але ми й без тебе хоч були на волі, а волі не знали. Никали по пущах і ярах, як отара без чабана!

— А що робили?

— Правду сказавши — добра мало... Перебивались так собі, забавляючись більше грабунками.

— Від цього й волі не чули! Чи ж воля в розбоях і грабуниках? Чи ж для того я вас скликав? Ех, браття... А ви — і ім'я мое натаврували й своєму братові не мало горя нанесли... — Кармелюк глибоко зідхнув і задумався.

— Прости, батьку, — сказав після короткої мовчанки Андрій. — Самі знаємо, що винуваті, але ми без тебе, наче сліпці без поводатора.

— Сліпці без поводатора... повторив в задумі Кармелюк. — А чи й сам поводатор знає праву, вірну дорогу?... — завважив він задумливо й замовк.

Настала знову мовчанка, цим разом досить довга.

— Ось що ще, Андрію, — заговорив знов Кармелюк, — не знаєш ти може чого про мою сім'ю? Чи не бував ти в Головчинцях?

— Не чував нічого... Правду сказавши, то старався в Головчинці навіть не заглядати...

— Гм... треба буде мені самому поїхати — розвідати...

— Ні, батьку, вже як собі хочеш, а туди ми тебе не пустимо... Пішли мене, я перелечу...

— Куди? За чим? — роздався звучний голос Уляни й зігріта красуня з'явилась в меншій отворі печери.

Андрій сумно мовчав і відійшов на бік, але Уляна не звернула на це уваги; завваживши, що Кармелюк вже сидить, вона присіла біля нього й весело защебетала.

— Вже збудився? Встав? Чого ж зажурився, над чим призадумався? — заговорила вона, нахилиючись близько до його лица й заглядаючи у вічі.

— Нагадалось бувале, старе... — відказав ухилиючись Кармелюк.

— Цур йому й пек! Найшов про що думати! — крикнула Уляна. — Старий бурян — з коренем пріч!... Ми починаємо нове життя: солодке, вільне, веселе... Всміхнись бо, отамане любий, та поцілуй мене кріпко, ось так, ось так! — обвила вона шию Кармелюка руками й кріпко пригорнулась до нього гарячими щоками. — Я заслужила на подяку! Яке ліжко я приготувала тобі, та як прибрала твою оселю! Ха! ха!... Краще як світлиця в пана — й певніше й веселіше! А ти, Андрію, вже й ложку відбираєш? Готовий куліш? Може, вечерять будемо, голубе, га? — нагнулась вона знов до Кармелюка й мило заглянула йому в вічі.

Поява Уляни, її весела, звучна розмова, відразу внесли із собою струмок якоїсь безпричинної веселости й піднесли загальний настрій.

— Вечеряти, так і вечеряти, — відказав Кармелюк.

— Ну, ось, знаменито, — відізвавшись оживлено Уляна. — Неси сюди куліш, а я накрию стіл, та принесу із нашого льоху доброго меду.

Вона живо зібралась з місця, майнула в печеру й за хвилину вернулась із білою скатертю під пахвою й темною, заплісненою пляшкою в руці. В одну мить вона прикрила траву скатертю, накраяла хліба, розложила ложки й поставила три пузаті склянки, опісля поставила й миску, повну паруючого й пахучого кулішу. Всі засіли по турецьки довкруги скатерти.

— А що панове, чи не краще, як в панських пала-

тах? — крикнула весело Уляна. — Під ногами шовковий килим, над головою зелене склепіння, а тут переливається й добре вино розливним ручаєм. Наливай же склянки, Андрію, випемо за лісову розкіш, за веселе життя!

Всі оживились і прийнялись зі смаком за подану вечерю.

— А що, чи дає про себе знати Дмитро? Привів нам шістьох, та як знов пішов, та ні слуху, ні диху! — звернувся до Андрія Кармелюк.

— Дає, — відказав Андрій, виймаючи ложку з рота. — Явтух ось говорив, що нині раненько приніс жид Йосько вістку, наче б то найшов Дмитро і Фурмана і Олексу, а з ними і Гололобова і Кнура — душ десять, так поспішає до нас.

— Дуже красно: їх десять і нас вісім, — на перший раз досить.

— А коли на чолі стане орел? — піддержала Уляна, — тоді пічнетесь не наша робота.

— Так, не ваша, — сказав у задумі Кармелюк і замовчав.

Тимчасом Андрій покінчив їсти, обтер ложку і закурив люльку.

— Слухай, Андрію, — звернулась до нього Уляна, — ти піди, зміни Явтуха й Свирида, та пришли їх повечеряти, заки куліш не вистиг.

— Добре, — згодився Андрій і, піднявшись з місця, зник у лісовій гушавині.

Уляна обвила шию Кармелюка руками й притягнула до себе.

— Над чим задумався? — запитала вона, тулячись до нього.

Лице Кармелюка прибрало жорстокий вид, брови піднялись грізно й понуро.

— Уляно! — сказав він з видимим душевним болем. — Ах, цей диявол Демостен не сходить мені з думки ні вдень, ні вночі... Не можу забути кривавої обиди... А-ах! — прохрипів він, сторонячи від Уляни й заломлюю-

чи до болю свої руки. — Не зазнаю спокою, поки проклятого не задавлю своїми руками...

— І вхопимо, вхопимо його скоро! — продовжала злорадно Уляна. — Довго дожидав, друже, не багато лишилось! У-ух! Побіліє ж він наче крейда, коли спіткнеться з твоїм лицем.

— Спасибі, Уляно! Спасибі, друже, — сказав з чуттям Кармелюк і, стиснувши руку Уляни, встав і перейшовся зворушений.

Слова Уляни викликали в ньому рій ненависних згадок, Уляна мовчала, розуміючи й спочуваючи настроєві свого ідола.

Тимчасом сонце вже зовсім сховалось за лісом і глибина яру наповнилась прохолодою. Почувся тихий тріск галузок і до вогнища підійшли Явтух із Свиридом.

— Хазяйко, — звернувся він до Уляни, — там прийшов один дядько. Просить поворожити... значить, на рахунок пропавших волів... Привести, чи як?

— Приведи. А ти, отамане, відійди, поки що, в печеру, — відізвалась Уляна до Кармелюка. Пощо зайвим очам бачити тебе?

Кармелюк так був зайнятий своїми думками, що Уляні треба було два рази пояснити, в чім діло; тоді він лише притакуючо кивнув головою й пішов в печеру. Опустившись на приладжене йому Уляною ліжко, Кармелюк, щоб відігнати від себе палячі його серце думки, став приглядатися тому, що діялось на дворі.

Явтух вернувся в супроводі мужика, якого очі були прозріливо завязані платком. Тимчасом Уляна вже розсілась коло напів погаслого вогнища з пучками різних трав в руках... Приведений мужик виявив Уляні, що з тиждень тому виведено йому не знать ким пару воликів і просив поворожити йому: чи пропали вже його воли, чи ще може він їх відзискати? Уляна казала йому положити на її долоню копу срібла (60 копійок) і, кинувши у вогонь пучку якихсь трав, від яких над вогнем склубився стовп білого, задушливого диму, заявила, що вони

ще не пропали й при вмілости та бажанню можна їх відзискати. Тоді почали торг, скільки треба заплатити, щоб ворожка вказала, де й як глядіти волів. Уляна зажадала п'ять рублів, але мужик свідчився своєю бідністю й просив спустити; Уляна настоювала при тім, що вороження це річ дуже трудна й небезпечна й може на неї стягнути кару від нечистої сили... Остаточно згодились на три рублі. Тоді почалася ворожба з проклинами й приговорками. Уляна докидала до вогню то одно зілля, то друге, то проголошувала страшні проклони, то витягала загробним голосом якісь незрозумілі, загадочні слова; перемучивши так з десять хвилин мужика, вона остаточно заявила йому:

— Ти мусиш другого дня першої квартири вийти з дому до сходу сонця, взяти із собою кусник страсної свічки й шматок мотуза, на яким спускали до гробу домовину річної дитини; підеш до Чортової греблі й сидеш там під сухим, розбитим громом дубом і коли зайде місяць, постели той мотуз, сядь на нього, засвіти страсну свічку й говори молитву до Івана Воїна зо тридцять сім разів — тоді опівночі побачиш своїх волів, що пасуться в лузі; накинь їм на роги налігач, з яким ти перестояв цілу Службу Божу й веди без страху додому.

Одержавши від мужика умовлену плату, Уляна відпустила його, приказавши йому не оглядатися й не говорити нікому ні слова про вороження, бо інакше воно втратить свою силу. Вся та сцена вчинила на Кармелюка крайню неприємне враження.

— Так ось як ти ворожиш? — сказав він, виходячи з печери, коли мужик відійшов. — Ну, тепер ті вороження треба вже закинути!

— Тепер вже буду давати лише „приворот-зілля"! — розсміялася весело Уляна, не розуміючи тону мови Кармелюка й підійшовши до нього, гарячо обняла його. — Але чи на всіх має силу приворот-зілля? — шепнула вона, впиваючись в губи Кармелюка гарячим поцілунком.

— Для тебе й зілля не треба! Ти вся вогонь! — По-

лумя! — відказав Кармелюк, притискаючи до себе кра-
суню.

В цю хвилину за спиною їх знов почувся тріск га-
лузок.

— Хто там? Чого? — крикнула на незнайомого з до-
садою Уляна, відходячи від Кармелюка.

— Я, — відказав Свирид, — жид Йосько з Ганчарів
дожидає в коршмі... Хоче щось сказати, каже — важна
новина!

— Йосько з Ганчарів?! — крикнула втішно Уляна.
— Зараз буду...

— А що там ще? — затривожився Кармелюк. — Дов-
круги тебе все якась тайна?

— Знаєш яка? — засміялась вона визиваючо. — Про
цього диявола Янчевського жид левне вістку приніс. Я
йому наказувала, що як лише він провідає, що гаспид по-
їде крізь якийбудь сусідній ліс, то щоб зараз вже й дав
знати; він і приобіцяв сам явитися... Ну, ось і прийшов!...

— Так біжи ж чимскорше там і назад до мене — бу-
рею... У мене не стане сил діждатися цієї радості!...

XXXVI.

В томлячому ожиданню Уляни, ходив Кармелюк по
межигірю, то присідаючи при ватрі, то знов ходячи то там,
то сям. Андрій був при ньому, але у Кармелюка з язика сло-
во не зійшло: настирливе домагання жида й обіцянка пе-
реказати якусь важну новину, здогад Уляни — все те роз-
хиливало його до краю. Але й Андрій також, мабуть, по-
діляв нетерпеливість свого начальника.

Хоч Кармелюк знав дуже добре, що скорше, чим за дві
години Уляна не могла вернутись із коршми, але зворуше-
ні нерви повертали кожну хвилину в вічність.

Час тягнувся нестерпно довго... „Чому Уляна не вер-
тається? А, може бути, що приніс вістку про Янчевського?
А, може бути, що приніс вістку, що приготворяють напад
на нас? Хто знає?... Але як про мого залятого ворога?
О!..." — повторяв собі без перестанку Кармелюк. І на

одну згадку, що в близькій часі можливо буде відістити у нього дух в грудях заперало; але заразом, бажаючи цілим серцем, щоб справдився здогад Уляни, він намагався впевнити себе, що поява жида означає зовсім щось протилежного. Між іншим, чим довше проволікався час, тим більше росла нетерплячка Кармелюка; декілька разів поривався він кинутись в коршму й Андрій мусів ужити не абиякого труду, щоб його відхилити від цього очайдушного кроку.

Остаточно чуїне вухо Кармелюка розпізнало шелест кроків, що бисто наближалися.

Через хвилину з чагарнику виринула Уляна в супроводі Олекси.

— Ну, що?... Про Янчевського? — кинувся до неї Кармелюк, а за ним і Андрій.

— Вгадав, вгадав, — крикнула Уляна, сяюча й задихана від бистрого ходу.

— І що ж, що?...

— Зараз! Відліхну... Бігла! — вимовила вона з натугою, придержуючи рукою серце, що так і билось, й опустила на колоду.

— Так і що ж? Що? Одно слово? — не зупинявсь Кармелюк.

— Жид Йосько прилетів сказати...

— Обманює? Підвинули? Як міг дізнатись?

— Певно. Він не збреше; він давно вже мені служить... А крім того яке йому діло? Янчевський і йому залив сала за шкуру, а при нас він може заробити...

— Правда, газдинечко, правда, — піддержали Уляну Андрій і Олекса.

— Ну, постій, говори ж, де жид дізнався? Як? Коли? — закинув Уляну питаннями Кармелюк.

— Він відбирав сьогодні у Янчевського пшеницю; проклятий скупиндяга передержав її до цієї пори!

— Го, го! Так і третього року засипана в ямах гние, — не здержався Олекса.

— Ну, так ось, — продовжала Уляна.

— Коли він відбирав ту пшеницю, а видавав її пан...

— Пан така паскуда, що нікому не повірить! — до-
бавив знов Олекса, але Кармелюк перебив йому суворо:

— Ну!

— Ну, ось, коли Йосько відбирав пшеницю, — про-
довжала Уляна — прискакав до пана гінець Пігловського,
доїжджачий, Йосько пізнав його, й передав Янчевському
письмо; цей перечитав його, велів подякувати панові й
сказати, що виїде завтра вечером.

— Куди ж?

— Так до пана ж Пігловського: гінець від нього
письмо привіз.

— Значить, Пігловський запрошував його до себе?

— Не інакше; Йосько каже, що на післязавтра
з'їжджаються до нього пани на обляву...

— Ага, так... так... Певно на вовків, промовив
борзенько Кармелюк. — Але пожди... Чим він поїде?

— А Йосько зачував як приказав фірманові на завтра
ладити „повуз“!

— Та який? Найтичанку, чи кароцу чи берлінку?

— Чи ж тобі не все одно? Ми його й по обличчі пізна-
ємо.

— Так то так, а все таки, — прицмокнув досадно Кар-
мелюк, — так ось ще, якою дорогою він поїде? Бо з Ган-
чарів до Головчинців не один шлях.

— Шлях не один! Певно можна їхати й на Гути й на
Гниле й на Грабовий кругляк, але ми все їздили на Гутів
ліс, — промовив живо Олекса, — дарма, що там зо дві
верстві треба болотом переплутатись, — але ліпша й
ближче; лісом перехопитись, а там вже мила — не більше.

— Правда, правда, — оживився Кармелюк. — Я й
призабув, що ти, любий друже, можеш нам це розтовмачи-
ти. Крізь Гутів ліс, мені би це і на гадку не прийшло.

— А там ще в лісі є таке місце, що ну! Гора й під
горою зараз маленький місток... Засісти, так ніхто й не
вирветься.

— Знаменито, друзі... Запрошую ж і я вас на обла-

ву на старого вовка. Поможіть мені піймати його, відімити за себе...

— Голови положимо, батьку! — крикнули разом Андрій і Олекса.

— Спасибі, спасибі, друзі, браття мої! — проговорив з чуттям Кармелюк, а опісля додав по розвазі: — лише мало вас, ось і досада. Всіх вісім, а пан певніськи їздить з верховими.

— Та бере душ шість, більше для почоту, — сказав Андрій.

— Гм... душ шість, а фірман з козачком — вісім, та сам пан, а може й ще хто — десять. Вісім на десять припустім...

— А мене хіба ж ти не вчисляеш, отамане, — сказала Уляна, виступаючи вперед з гарячим лицем, — чи ти може гадаєш, що я зжахнуся, або може не з'умію вгатити ненависному дияволу ножа в серце?

— Уляно, так ти думаєш? — здивувався Кармелюк і мимоволі милувався визиваючим, прехорошим лицем одушевленої розбійниці.

— Не думаю, а рішилась, — перебила йому Уляна, — ділити з вами одну долю, дарма, що я жінка, а за тебе, отамане, горла всім поперерізую!

— Орлиця! Отаманова душа! — крикнув з радості Кармелюк, притягаючи до себе Уляну.

— Ура! На погибіль ворогам! — викликнули Олекса й Андрій, підкидаючи вгору шапки.

Другого дня, ще з півдня всі товариші, з Кармелюком і Уляною на чолі, залягли в згаданім Олексою яру; дійсно, для засідки годі було підібрати догідніше місце. Дорога, якою повинен був їхати Янчевський, тягнулась крізь густий Гутівський ліс. Була це вузька лісова доріжка, мало проїжджа. Гутівський ліс розрісся був і по горах і по грузьких долинах, а славився množestvom диків. В тому місці, де було засів Кармелюк з товаришами, дорога спу-

скалась з доволі крутої й високої гори у вузьку долину, відки знов піднімалась догори. Грунт в тій вузькій долині, що протягалась поперек лісу, був грузький, болотнистий і був вкритий лісними поростями, серед яких дуже легко можна було сховатись від непрошеного ока.

Тим захистом і похіснувався Кармелюк. У підшви самої гори, з якої повинен був спускатися Демостен, слезив по мляковині невеликий потік; через нього був перекинений трухлявий, брусовий місток; треба було лише розібрати, або бодай розладити той місток, а екіпаж, що спускався з гори, напевне був би перевернувся, або застряг в болоті. Все те забезпечувало успіх задуманого діла.

Товариші спокійно лежали в глибині гущавини, дожидаючи бажаного гостя й покищо перекушували взятими Уляною паляницями й сухою ковбасою. Попутані осідлані коні паслись тутечки ж, недалечко.

Лише Кармелюк не їв і не говорив нічого, знемагаючи від дождання й нетерплячки, хоч і боялись не було чого: все так приготоване було, щоб не перепустити Янчевського.

За лісом, за дві верстви, на горбку, з якого видні були на далекий простір вся долина і висхле болото, стояв з добрим конем Олекса й, на першу появу екіпажа, мав зараз причвалити й дати знати товаришам. Розібрати місток було ділом одної хвилини, а після обчислення верховий повинен був випередити „повуз” найменше на пів години.

Вкінці настала ніч. Зійшов місяць й освітив повним світлом вузьку лісову прорубу. Хвилювання Кармелюка виросло до крайних границь.

— Роздумався... не поїде... вибрав іншу дорогу! — говорив він сам до себе, прикушуючи губи.

Нетерплячка отамана передалась й Уляні й товаришам. Всі мовчали... Приострений слух жадібно ловив найменший шелест.

В нічній тиші лісу розлягався звук падаючої сухої га-

лузки й шелест листя. З кожною хвилиною напружений настрій ріс щораз більше.

Кармелюкові здавалось, що він ніяк не може видержати цієї душевної муки... В тім нараз чуйне вухо його розрізнило якийсь звук, що доносився здалека і рівномірно повторявся...

— Скаче! — вирвався в Кармелюка хриплий шепіт. Всі схопились. — Тихше! — прохрипів Кармелюк і знов заммер... Заммерли й всі присутні.

Чути було лише, як в живчиках кров билася. Але ось роздався знов гук, що на хвилину втих був, на цей раз вже вповні виразно й безперервно.

— Скаче, скаче! — заговорили всі враз і в цій хвилині донісся до їх вух далекий протяжний свист.

— Олекс! — крикнув Кармелюк. — До роботи діти.

В одну мить всі схопилися з місць і кинулися до містка. Заледве кінь Олекси появилася на горі, а робота вже була скінчена.

В різних місцях містка гайдамаки вирвали ділі й звалили на купу так, що міст представляв тепер ряд отворених дір, переділених купами ділів. Перила його були також поломані. В крайнім разі скіпаж повинен був зараз перевернутись.

— Обережно! — крикнув Андрій Олексі, що спускався. — Готово!

— Далеко? — кинувся до нього Кармелюк.

— Верстов чотири! — відказав Олекс, зіскакуючи з коня.

— Він?

— Ніхто інший. Відтіля, з Ганчарів.

— А вершників скільки?

— Здається, лише два.

— Га! попалась мишка! — заскреготав зубами Кармелюк і звернувся повеліваючим голосом до товаришів, що стояли довкруги. — Ви, — він виділив трьох із ватаги, — засядете з Андрієм з цієї сторони, а з оставшими я

— з тої. На перший мій свист, кидайтесь по одному до коней, а по двох до повозки. Аркани, вужевка є?

— З нами, батьку, — відказали хором гайдамаки.

— Не вбивати нікого без крайньої потреби. Всіх перевязати й таскати в ліс, — там запоряджу, а головню живим звязати мені Янчевського. За нього кожний з вас мені відповідає головою. Я сам над ним зроблю суд і розправу.

Ватага розділилась і заховалась в сумежній при дорозі гущавині.

Через хвилину лісова дорога була знов тиха й пуста. Освічена місячним світлом, вона спускалась і знов піднімалась до гори, неначе широка розвинена стяжка й лише у вузькій долині потопала в глибокім затінку, що виповнював межигір'я й скривав в своїм покрівці й розібраний міст і притаєних людей...

Аж ось, остаточно у віддалі почувся дружній тупіт бистро біжучих коней... все ближче, ближче... і на верху гори появилвся флетон, запряжений четвернею буляних коней. Напереді і позаду коляски скакало по одному верховому.

— Ось, ось, наші коні! -- шепнув Кармелюкові Олекс, підповзши на животі на край лісу.

Кармелюк аж до болю стиснув його руку й силою потягнув Олексу назад. Повозка почала спускатися з гори. Спочатку коні ступали тихими кроками, але, не заїхавши до підосви гори, фірман пустив коней; вони підхопили труськом і майже в тій самій хвилині залунав грімкий тріскіт, крик переляканих людей і приказуючий крик Кармелюка: „стій!”

Але й без того наказу повозка не могла рушитись з місця; один кінь перевалився в рівчак, а колеса застрягли в прірвах містка; повозка перехилилась і майже повисла над ровом. Фірман з козачком повипадали із сидження. На перший свист Кармелюка розбійники вискочили й оточили повозку.

— Хто естесь? — крикнув у відповідь Кармелюкові

один із верхових, що супроводжав повозку, вихоплюючи шаблю.

— Кармелюк! — відповів грімко Янко, виступаючи вперед. — Гей, хлопці, вяжіть їх!

В одну мить задубілі від страху верхові були стягнені з коней, звязані по руках і ногах і віднесені в ліс; та сама судьба постигла й фірмана з козаком. Кармелюк приступив до повозки; постать, що ховалася в його глибині, напів закрита припіднятим верхом, не давала найменшого знаку життя.

— Ану-ко, виходь, пане! — заговорив напружним від стримуваної злости голосом Кармелюк. — Поміряємось тепер силами... Сам на сам... своїм товаришам я не прикажу арканити тебе, а особисто розправимось. Що ж, ти, оторопів як заяць!... Читай орацію! Пізнав, бач мене?!

Жалібний стогін донісся з глибини повозки. Дикий страх заволодів Кармелюком.

XXXVII.

— Спускайте верх! — крикнув Кармелюк не своїм голосом.

Верх з гуркотом опустився й перед очима розбійників станула страшна, худа постать з лисою головою, гострим червоним носом, настобурченими тоненькими вусиками й щелепами, що тряслися з страху. Постать тряслась, сидючи карачки на сидженню повозки й притискаючись до її спинки з такою силою, наче би хотіла кризь неї перелізти.

— Хойнацький! — кричав в розпуці Кармелюк.

— Я... я... „літосці!“ Милосердя! Я „ніц“... „нігди“, — бурмотів Хойнацький, але Кармелюк не слухав його.

— Шельма! Обманув проклятий жидюга — заричав він.

— Ні, батьку, не обманув, — перебив його Андрій, — а значить, диявол поїхав іншою дорогою!

— Але наші коні, — вмішався в розмову Олекса, — чейже це наші коні!...

— А! Коні Янчевського? — заговорив з гарячковою бистротою Кармелюк, хапаючи Хойнацького за руку. — Відки ти роздобув цих коней?

— Купив, „як Бога кохам”

— Брешеш! — крикнув гробовим голосом Кармелюк. Нарочно все так улаштував, щоб спасти свого приятеля! Ну, красно, тепер і заплатиш за нього своєю шкурою!

— Милосердя, вельможний пане, милосердя! — зайойкав Хойнацький і ринув на дно коляски на вколішки, але що коляска висіла, перекившись з моста, то Хойнацький беркецнув вниз і був би перевалився в болото, коли б його за шиворіт була не вхопила залізна рука Кармелюка. Як усмалене курятко мелькнув Хойнацький у повітрі худими ніжками й опустився на міст.

— „Ні, не втечеш!” накинувсь на нього Кармелюк. Захотів було вибавити свого преславного Демостена, так розплачуйся тепер сам! Гей, хлопці! лози сюди... вогню!

— Вельможний пане, помилуй! Змилосярдся! — залебедів Хойнацький, повзаючи у ніг і стараючись зловити руку Кармелюка. — Я виру, я не видержу... у мене і так ледви держиться дух... Що я тобі коли зробив? Чим досадив? А через твою ясну милість для мене нема життя на світі!

— Через мене тобі нема життя на світі?

— А так, так, проше пана!... продовжував Хойнацький. — Бодай сам і згадай: чи ж я хотів купувати твою милість? „Бронь” Боже! Мене навіть потом обливало, коли я на тебе глядів... А покійниця все товкла своє: „куплю й куплю, гарний хлоп, розумний хлоп!” Скільки разів я її було молив: „ой, Любуню, годі... на чорта нам той хлоп іздався, ліпше п'ять дурних хлопів, чим один розумний?” Ой, „як Бога кохам” — правда! А вона своє і своє!!! А коли ти, вельможний пане, став служити у нас... в покоях, — поправився він скоро, — чи я тобі хліба жалував, чи я не був добрим хазяїном? Коли я й робив докори, то не з власної волі; насяде, бувало, небіжка, — і скажу, а самого лихородка так і трясє, як по-

гляну на твої руки. Навіть і в москалі тебе жінка віддала, а не я! Таж весь „майонтек" був її... а супроти такої жінки що я міг, як ти в нас поселився, таки в нашім домі... Ой, чи я собі такого лиха бажав? Та мені радше було видіти холеру у своїх покоях, чим твою вельможною милість!...

Жалібне белькотання Хойнацького і його невимовно смішна постать поневолі втихомирили бурю в душі Кармелюка, йому нагадалися дні, пережиті у Вівсяниках, пожалування гідний вид пана Хойнацького, тремтячого на кожніське слово страшної супруги й злоба в його серці уступила місця жартовливому настроєві.

— Чи ж я не заплатив би радо вельможному панству за це, що воно зволило напрасно потрудити себе? Та чим же я вам тепер заплачу? Що я маю? Я сам тепер став біднішим від хлопа... Нещастя мої пішли від того часу, як вельможний пан мав честь поступити лакеєм в мою господу... Умерла покійниця! — Хойнацький глибоко зідхнув і, піднявши очі до неба, добавив смертним тоном: — ну, на це я не нарікаю... Я не йду проти волі Божої і коли її непорочна душа понадобилась Господу Богу, то що ж я, бідний чоловіга, можу? Лише приклонити перед Божим Провидінням коліна, тим більше, що по духовному завіщанню покійна Доротея мені все лишила. Але гірша біда сталась опісля, — фізіономія Хойнацького жалібно скривилась, — набігли на мене судді, ассесори, комісарі обрали до нитки... Впирали в мене, що то я сам убив мою покійну задля наслідства... я змушений був віддати все, що було, щоб лише уйти кари...

— Ось це так і штука! — реготав Кармелюк, а за ним і інші розбійники.

— Вельможному панству смішно, — продовжав Хойнацький, втираючи рукавом очі, — а мені це як... Через це все я втратив — і „пенендзи і вшистко"... ось навіть і ці коні... я ж за них не заплатив, сором сказати — на виїзд взяв у пана Янчевського, щоб міг їздити, як годиться благородному шляхтичеві.

— Гай, гай! — всміхнувся Кармелюк. — Ну, жаль мені тебе, пане господарю. Так нехай вже, цим разом прощаю. Не треба лози! Правду сказавши: не оплатиться шкіра за виправу. Ми не комісарі, обдирать не станем, а лише люди подорожні й гроші нам зараз потрібні, так ти наділи, чим можеш, а ми опісля тобі віддамо з лихвою.

— Ой, вельможний пане! — крикнув і втішений і наляканий Хойнацький, — хоч сам всі кишені виверни, сам побачиш, що нема й шелюга... Було в мене останніх 10,000 злотих і ті позичив, ох, майже „гвалтом” позичив суддя Літинський... Дав вексель, але що мені з того паперу? Не можу й домагатись звороту боячись, щоб знов не почали дошкулювати асесори й комісарі.

При останніх словах Хойнацького по лиці Кармелюка перебігла жвава усмішка.

— А є бодай при тобі цей вексель?

— Ну, так дуже добре! Давай же його сюди, та не бійся... не бійся, кажу. Тому, що ти через мене стільки шкоди поніс, так треба й тобі допомогти. Гроші я дістану від судді й по приятельськи, як слід віддам половину тобі, а половину візьму собі за труд, бо без моєї помочі не бачити тобі їх, як власних ух!

Дрижачими руками вибняв Хойнацький з кишені гаманця, дістав відсіль зложений у четверо папір і подав його Кармелюкові. Кармелюк скоренько перечитав записку.

— Дістанемо! — сказав він вголос. — Лише гляди, до цього ти повинен ось що зробити: передовсім сам сядеш зі мною в „повуз” і підчинишся тому, що я тобі буду приказувати. Не бійся, лиха тобі не заподіє ніхто.

— Ой, роби, що хочеш, пане милостивий... пощади лиш моє життя! — простогнав Хойнацький і клюнув червоним носом в землю.

— Ух! Так і нагнали ж тобі холоду комісарі! — усміхнувся мимоволі Кармелюк. — Говорю ж тобі: не бійся, нічого тобі не буде і це — перша кондиція; друга ж — ось яка: коли ти вернешся у Вівсяники, то щоб до самої неді-

лі не говорив нікому ні словечка про це, що тутечки сталося. Сім днів, чуєш, лише сім днів помовчи, а там і дзвони, скільки захочеш. В неділю й гроші дістанеш. Але коли ти, — заговорив грізно Кармелюк, — до неділі заїкнешся кому небудь хоч одним словом, то не лише що „пенендзи” не побачиш, але й спину тобі так змалюю, що місяць цілий будеш рачки повзати...

— Ой, „літосці!” закричав Хойнацький і простерся ниць на мості. — Все, все... як пан хоче...

— Піднімайте, братці, вельможного пана й витягніть скорше „повуз”... Треба поспішати, а покищо відведіть егомостя туди, в холодильник і припилюйте, щоб з ним дещо не трапилось. Уляно, ти, як хазяйка, забав як небудь вельможного пана й принеси дещо закусити...

В супроводі Уляни і двох розбійників відвели Хойнацького в лісову гущавину й полишилися там на сторожі, поки інші займалися рятуванням коней і повозу.

На щастя, повіз не дуже то був ушкоджений і через пів години загальних зусиль усе було готове до дальшої дороги.

— Ну, ведіть пана сюди! — закомандував Кармелюк. — Ти, Чакля, Гололобий і Лівшак лишіться поки що при спарованих пташенятах, відтащіть їх подальше в ліс, а ми за ними приїдемо підводу. Ти Олекса, сідай на кізли, на старе місце, Андрій за козачка, а ви — звернувся він до прочих, — сідайте на коні й скачіть біля нас, щоб і ми їхали, як годиться благородним шляхтичам. Прямцюю на коршму, Олекса, а ти, Андрію, розглядайся на боки.

В цій хвилині підвели Хойнацького до повозки. —

— Ну, — Кармелюк вчинив граціозний рух, — „прошен” пана. Пан, як поважний господар, сяде на головнім місці; а Уляна, як пані, поруч з ним... не прогнівись, пане, що з мужичкою сидиш: поглянь на неї, чи найдеш таку й серед ваших вельможних пань? А сам я сяду напротив вас, як і слідує панському економові. Ну, що ж, пане? Може ноги не слухняні?

Дійсно задеревілий від страху Хойнацький не міг ру-

шитися з місця. Кармелюк підніс його й запхав в глиб по-
возки.

— Гляди ж, пане, — сказав погрозово Кармелюк, —
ані слова, кого б ти й не стрів! Ти спиш? Чуєш? Я добра
тобі хочу й коли все те будеш робити, що прикажу, помо-
жу тобі більше, чим твої сусіди, а коли в чому не послу-
хаєшся, — суд у мене короткий. Уляно, ти возьми пана за
руку й поглядай на нього; ось тобі пістоля й коли він за-
думує крикнути, або бодай поворухнутись — спускай ку-
рок!

— Ради Бога! — молив Хойнацький, відвертаючись
на бік. — Я „ніц”... „нігди”... Ой, пані, проше... чейже
пані не знає... може стрільнути... Ой!!!

— Не стріляй, не бійся, — всміхнувся Кармелюк,
опускаючи Уляні на коліна пістолю. А тепер я ще тобі
завяжу очі, щоб ліпше спалось... Ну, ось так!

Кармелюк зав'язав нещасливому Хойнацькому очі, при-
ложив його до спинки повозки й скомандував голосно:

— На коні, хлопці, рушай! Батіг тріснув в привычній
руці Олекси, коні дружно підхопили й пишна панська по-
возка покотилась і стрілою помчалась на гору...

Літинський суддя Юзеф Слівінський, що потовстів в
останніх часах до неможливості, сидів у своєму кабінеті,
на око дуже зайнятий: вже це одно, що він не спав роздяг-
нений в постелі, а було це після обіду, — вказувало, що
якась незвичайна тривога вивела його із звичайної колії
життя... Що ж більше? Він навіть призабув змінити не-
вигідний мундур на м'який халат, сидів у глибокому, воль-
терівському кріслі з високою спинкою, оздобленою з обох
сторін заокругленими головками, сидів зігнувшись, а не
спочивав, як завсіди, напів дрімаючи, вивернувшись взад.
Лиса голова Слівінського з широкими зморщками-склад-
ками на карку тонула тепер в стоячому комірові мундура;
в зубах судії стирчав довгий цибух від давно погаслої
люльки, перед ним лежав якийсь папір, від якого він не
відводив очей. Зрослі, широкі брови були поморщені, за-

литі товщем, очі злючо витріщувались, як і взагалі роздуті ніздра й запале лице його нагадували розяреного бика. Суддя сопів, оддмухувався, хапав іноді цей папір, перечитував його й знов клав його перед собою, виговорюючи хриплим голосом уривочні, лаїливі фрази:

— Лийдак, шельма! Не може бути!... Але із полку папір... Які наміри?... Де?... А щоб на вас відьми насіли... щоб на вас рубця сухого не остало! Знов піде, не можна буде відпочити ані хвилини... а цей „презус“ не їде й не їде: певне десь орацію має... А, щоб вам всім ораторам язики попухли й заткали дишицю!

Останні бажання судді відносились, розуміється, до Янчевського; до нього то він вислав гінця ще раненько й очікував пана „презуса“ з петерінням, але він не являвся...

Відчинились із внутрішніх покоїв двері до кабінету й котячим кроком увійшла до нього жінка суді: пані Агата; вона все таки була принадна, лише щічки стали пухкіші й погруддя розкішно розвилось...

— А ти, мій „котку“, і не спав після обіду, а я все дожидала? — проспівала вона солодким голосом, в яким лавалась відчувати й досада і жаль.

— Не до цього, — відворкнув хмуро суддя, — тут чорт знає, на що знов заноситься... А наш диявольський Демостен як не їде, так не їде...

— Як? Хто? Що? — задріботіла пані й її погляд заіскрився спалахнувшою цікавістю.

— Так що ж? Знов явився каторжний Кармелюк!...

— Гм... — розчаровано перетягла пані, — ті Кармелюки надобіли... Зрадієш зиськом, — а воно всеньке підроблене!

— А ти, моя дурненька, хотіла б правдивого? — і суддя доторкнувся рукою ніжного, кругленького підборідка своєї жінки і його суворе, навіть дике лице розлилось товстою усмішкою, а вузьенькі очі зівсім потухли під припухлими повіками.

— А певне! — засміялась пані Агата, відкинувши взад

свою головку, при чім золотаві пасма її волосся розсипались і спливали з пліч ясною філею.

— Ах, ти, шельмочко! — і товстий суддя широкою і обемистою долонею поклепав її по щоці. — Ну, коли ти газардуєш, так тішся: тепер вже явився не фальшивий Кармелюк, а правдивий... Ось, з його полку й письмо прийшло: дають знати, що бестія вирікся буків і перед самим виконанням кари втік, а втік, розуміється, в свої сторони, де й передше гуляв, а це й значить, — до нас, в сусідство...

— Ой, як весело! — сплеснула руками Агата.

— Весело? Ось, як піchnуться довкруги грабежі й розбої, як полетяться шляхетська кров, — побачиш, як буде весело... Прийдеться робити облави, ловити самолівкою цього хлопського звіря...

— Розкіш! І я на облаву поїду, неодмінно, неодмінно!...

Суддя лише рукою махнув.

— Так! неодмінно... Ось і мені самому прийдеться відправитись і потрапити під ніж „убійци"... А? Весело?

— Певне, що веселіше, чим так! Остаточнo бодай будеш відчувати життя; страх двигне енергію, красунь-розбійник заставить серце битись скорше... Розкіш, втіха!

— Та відки це ти взяла — красунь? Пика, диявольська пика і вже!

— Говори! Мені пані Розалія розказувала... завважала принадно Агата, прижмуривши свої очка.

— А ти мені не вдавайся так дуже з Розалією! Я „бардзо" поважаю панство Фінгерів і пані Розалію вважаю принадною, але... але... у всякім разі, вона не є доброю католичкою... У неї в голові французький вітер свище.

А ось, була якась тайна „історія" з потайним графом...

— Ха, ха! З Кармелюком!

— Ну, це ще... мало то брешуть... це неймовірне... А ось тепер бовтають і про пана Янчевського...

— Що ж і пан Янчевський силенний, „ладний"... З ним не може додержати кроку туша-маршалок!

— Але, але... — запихкотів хрипко суддя. — Так, після тебе, можна гладкого мужа міняти на якого-небудь сильно-могутнього пройдисвіта?

— Ага! Налякався, котик? — засміялась Агата й почала доскотати своїми тонкими пальчиками складки товстого, м'якого карку свого мужа.

Суддя, замиуривши з утоми очі, розкинувся на кріслі й почав солодко, із свистом віддихати...

— Так! — схаменулась Агата... — Невже ж задля цього паперу й твого „презуса“, пана Демостена, буде відложений нинішній картяний вечір?

— Не можливо ж...

— Ні! не смій!!! — тупнула ніжкою в кріпкім подражненню пані „сендзіна“. — Для мене „д'ябелек“*) — одинока розривка і я вже запросила всіх наших звичайних гостей.

— Добре, ладно, мій пуплішку!

В цій хвилині відчинились задні двері, увійшов козачок і голосно сказав:

— Якийсь вельможний пан бажає бачитись з його mostію в певному ділі.

— Хто такий? — здригнув суддя.

— Перший раз бачу... Приїжджий, думаю... Під'їхав четвернею, перед ворітьми висів, а коні і „повуз“ відправив в коршму.

— Дивно... — повів плечима суддя.

— Однак проси!

— А я побіжу переодягнусь, — заметушилась Агата і проховзла живо в свої двері.

XXXVIII.

Через дві хвилини в кабінет літинського судді увійшов згорблений старець; він підпирався палицею, бо ноги його вже дрижали від старости; довга сива борода облямовувала білде, привітне обличчя, притягаюче й заслуговуюче на довіря.

*) Гра в карті.

Суддя поквапно піднявся зі свого крісла й з особливим поважанням витягнув обі руки до свого гостя; цей представився судді яко поміщик Волинської губернії дідич Руднівського ключа, пан Кшижановський. Посадивши гостя у своє вольтерівське крісло, суддя підсунув йому люльку.

— Я увесь на панські услуги, — сказав він, присуваючись ближче до свого гостя, який з натугою розкурював люльку.

— Я дуже вдячний шановному панові і в тисячне прошу вибачення за порушення спокою, який я осмілився порушити його мості, — заговорив вишуканою польською мовою гість. — Діло ось в чім: я давно хотів набути „майонтек” в благословеннім Поділлі... Але покищо була це лише мрія. Не маючи в тутешній країні знайомих, я не знав, до кого звернутись, а купувати kota в мішку, до цього ще із завязаними очима, вважав я недогідним... Але мене остаточно вибавив з клопоту мій добрий знайомий, навіть добрий приятель, граф Ржевуський; він дав письмо до тутешнього поміщика, пана Хойнацького, що то у Вівсяниках, і цей то мене обворожив своєю ласкою... У нього було стільки нещастя... Цей звір Кармелюк, цей виродок пекельний, розграбив його... убив жінку, небесного ангела, якого пан не може забути...

— Що тичиться убивства пані Доротеї, — насулив брови суддя, — так це темна справа... віддана земними судами судові Божому, а що торкається Кармелюка, то вельможний пан вірно висказались, що це — пекельний виродок... І цей виродок знова на волі; знов буде нас обдаровувати кривавими „презентами”.

— Єзус-Марія! — сплеснув в долоні, трясучись із страху старець. — Мене вдома придержували головню страшні слухи, розпаношені в нашій країні... Я вибрав, остаточно, спокійний час... і наскочив якраз...

— Так, на жаль, не можу я пана потішити... Нас оце попереджають, щоб ми bestію зловили... Але, до

тисячки громів! Розпусти всіх чортів, так і вони цього диявола не піймають: це стоголова гидра!

— „Матко Найсьвентша!“ — перехрестився старець і з таким страхом почав розглядатись на всі сторони, наче б тут, в цій кімнаті, заховався був розбійник.

— Ні, Бог з ними! Аби скорше до себе! Покінчити все і додому!

— Я би так само радив, — схитнувся суддя і шовковим платком обтер рясний піт, що виступив на його лисині.

— Так ось би і за діло, заметушився волинський пан.

— Я було задумав придбати Хойняци... Вони мені сподобались від першого разу, ну, став я торгувати й правдоподібно був би згодився в ціні, але там мало води, а я до неї привик... Між тим, як ішли переговори, панові Хойнацькому сподобились гроші і я йому позичив невелику суму, як ось і надійшла штафета з дому, треба їхати, а в пана Хойнацького не стало гроша і він дав мені замість грошей панський вексель на десять тисяч злотих.

— Мій?! — аж підскочив на кріслі суддя. — Ах він... і це називається по шляхетськи! Давав мені на два, на три роки... А тут до року плати! Так позвольте... Який вексель? Шляхта не має права...

Гість остовпів:

— Та як же? Пан казав... Ось... — він виймив листок із степлем — і написано: „по пред'явленню“.

— Знаю, знаю... Але даліше стоїть: „цієї розписки“... Значить, це навіть не скрипт довжний; а звичайна собі розписка... Та діло не в тому: певна річ і не на неї я плачу, але лишень на слово „гопору“ була умова віддати по трьох роках...

— Але і пан Хойнацький знаходиться в безвихіднім положенню... Він впевнював, що у пана судді завжди найдеться така нікчемна сума.

— Дарма, дарма... Пощо йому заглядати з чужі кишені, от ліпше б він пантрував свого, та ліпше його беріг від хамки... Так, огидний у нього характер... Я

й не припускав... Він в руках горничної і цієї злочини — темна, темна справа!

„Ого! — подумав Кармелюк (розуміється само собою, що це він був, а не хто інший). — Не хочеться судді віддавати грошей і за це влетить моему ворогові в сам раз.”

— Вибачте, шановний пане, — продовжав він голосно, — але мені гроші дуже потрібні... Я мушу, не гаючись, летіти на Волинь... Ну, й правду сказавши, мені до панських відносин ніякого діла...

— Так, так... — і суддя нагнувшись над столом, став по ньому бубнити пальцями... але у мене нема грошей!

— Як нема? — налякався старець. — А чейже розписка по пред'явленню: пан обов'язаний платити...

— По перше, на „ні”, — і суду нема, — заговорив сухим голосом суддя, по друге, речинець виплати після цієї розписки — діло спірне й повільне, а по третє, сама випала може тягнутися дуже довгий час.

— На Бога, пане, я того нічого не знаю в російських законах; дав гроші „на малий час” на слово „гонору” і тепер що? Мені чекати ніяк... прийдеться йти до жида: і пан Хойнацький і пан суддя — вірні платники.

— Але жид з пана зідре рубля за рубля...

— Ну, це назбит, пане... а, певне, прийдеться йому податись...

Суддя призадумався: жид похіснується нагодою а йому від цього не буде легше. Неожидана й непередвиджена виплата стурбувала його страшенно й він думав одною різкою відмовою спекатись непрошеного вірителя; але можлива передача вексля жидаві засумувала суддю й навела його на іншу думку: чи не можна б самому користуватись уступкою й заробити порядно.

— А кілька би пан опустил? — запитав він після думи.

— Та, задля скорішого виїзду, я готовий втратити тисячу золотих.

— Хе, хе! За такою дурницею не погонять ні один жид...

— Ну, дві тисячки... А то не більше...

— Чи не мало, — покивав головою суддя.

— Так я вертаюся до Хойнацького і зажадаю задовисить учинення, коли він не вміє додержувати шляхетського слова.

— Не хвилюйтеся, пане шановний, — заговорив м'яким голосом суддя, придержуючи рукою гостя. — Хойнацький також не винуватий: у нього, бідняги, тепер сухо, як в Арабській пустині...

— Він хотів, певне, розчислитись землею, а пан роздумався, — ну, ось... Я панові отверто скажу, що в мене в цій хвилині також нема „пенендзи" а то б я шановному гостеві мому з великою радістю... Так, це ж правда; пан тут не має знайомих, а жиди від незнайомих... ай, ай!

— Так що ж? — запитав нетерпляче Кармелюк.

— Гм... Ось що... — цідив суддя, слідкуючи уважно за виразом лица свого вірителя. — Я би звернувся до жидів для себе, мовляв... Розуміється що вони з мене злупити не посміють... Хоч я певний, що від мене хочуть опусту на яких три-чотири тисячки... а відтак ліпше підодждати: у мене сьогодні збираються на „д'ябелка". Може бути, що прикарабкається до нас який сільський туз... ну і правно роздобудемо! Я і шановного мого гостя прошу остатись „пополювати" на зеленому полі: поковзаємо собі трохи кров... роздаavimo декілька збанків меду, „венгжина"... а, мій „коханий?"

Кармелюк через кілька хвилин мовчав. — „Ось, — думав він, — полутала диявольська сила увязатись в цю справу: і грошей, очевидно, не віддасть і ще який небудь диявол пізнає мене, ну, й буде халепа!... Ех, покинчити б як небудь... або прямо плюнути, та „давай Боже ночі" — Дякую вам, шановний пане, за ласку, промовив він рішучо, — я і сам причисляю „дябелка" до шляхетних забав, але тепер мені не до неї; по перше, — то до забави потреба готового гроша, а в ожидання спу-

скатись на нього — не спосіб, по друге найважніше — мені треба поспішати додому... А так, коли б можна зараз — підчеркнув Кармелюк, — одержати гроші, то добре... Я вже готовий спустити три тисячки, або що... — а коли ні, так зараз же їду до Хойнацького, а відсіля в Кмянець, заложу позов, і додому...

— Пане ласкавий... „пшепрашам” — засуятився зворушений суддя, — всіх средств ужию... пішлю зараз за жидами... І за пів години... Я вповні спочуваю панові... Певне, тут поли втинай і з наших проклятих місцевостей втікай...

— Але бо й мене, старця, морочить цей гадючий виплодок, чортів сват Кармелюк.

— Го, го!!! Так і є, чортів сват і відьмин зять! — засміявся суддя. — І пан не знає ще, що це за bestія? Усякого удурить, вужакою з рук так і виповзне...

— А, бий його нечиста сила! — стукнув Кармелюк палицею.

— Певне, знаєте, нападає найбільше на дурнів...

— Ха-ха! Так, так!... А ось, коли б він так мені попавсь!

— Та й у мене би, „проше пана”, не зірвався з гачка... Го-го! „Проше”! Так я зараз... Пішлю... І при Божій допомочі...

— Лишень принагліть жида... Та полайте його... Ви ж суддя...

— О, „ма се розумець”... Так я в момент, — і суддя, не зважаючи на свою вроду, прогожом вибіг із кабінету.

Кармелюк остався сам. Починало намеркатись. В залі вже лакеї ладнили картяні столи; з сусідньої кімнати заходив якийсь підозрілий шелест... З кожною хвилиною в душі Кармелюка росла тривога, й неначе якесь передчуття казало йому: „втікай — тебе дожидає пастка!” Вкінці Кармелюкові стало ясно, що лукавий суддя пішов не до жидів, а до городничого за солдатами.

— „Так щож бо я за дурень, щоб дождити? Ні, вже другий раз кумом не буду”... і Кармелюк рішучо вхопив

свій капелюх і спрямував швидко через залю в передню; але тут зустрів його хазяїн і знов наворачнув в кабінет...

— Дістав, — заговорив суддя задихуючись, — але скільки це коштувало! Ой, „Матко Найсьвентша“, що то за проклятий народ оці жида! Більше чотирьох тисяч злупив... Я вже п'ять соток своїх доложив... Нашкробав, де лише міг... Так ось всі „пеньондзе"... Шість тисяч, коли пан дозволить?

— Гм! гм! Це щось в роді Кармелюка...

— Зовсім вірно, — притакнув суддя, — так коли пан рішивсь, то прошу розписку...

Кармелюк дістав папір і положив його на столі. Суддя оглянув його: — так моя рука... Моя розписка... Ну, прошу пана — ось шість тисяч золотих... — висипав він із обемистого капшука велику купку червінців... — І сподіваюсь, що пан зробить мені велику приємність, остаючи у мене на нинішній вечір... „Як Бога кохам“, виїжджати нічю — це безглуздя; тут кругом нашого міста непроходимі болота й прірви... На кожному кроці можна наткнутись на Кармелюка.

— Га! Навряд чи він стрінеться зі мною... — засміявся гість.

— Однак!... Ой, „пшепрашам“ пана! — нагло заметушився суддя, обертаючи то на одну, то на другу сторону розписку.

— Чи пан Хойнацький нічого більше, крім цього паперу не вручив?

— Ні... а що?

— Як же це так? Він не подав переказаної надписі... у мене бач нема юридичного доводу, що ця розписка належна тепер шановному панові?

— Так вона у мене в руках... значиться моя... а пан її підре — значить, розчислився з Хойнацьким і — квіта!"

— Хе! Так то — воно так... а пан виходить: кепський „юриста"... Певне, ця розписка домашня... пірвав її і годі... Але...

В цій хвилині на залі почувись два-три голоси, між

якими звучав і срібний жіночий: „коли пан суддя ще занятий, так я заїду до любої пані Агати”.

У Кармелюка закишили поза шкірою мурашки; він з неприхованим подратованням запитав судді: — Ну... так і щож? Що за „але?”

— Але мій задушевний приятель... ця чесна й праведна душа, — іронічно підкреснув суддя, — пан Вінцентий, може сказати, що він по просту згубив цю розписку, а платити не поручав...

— Що-о? — піднявся Кармелюк не по старечому й грізно накинувся на суддю. Пан мені другим разом таких пропозицій не вискаже!

— На Бога, пане! — злякався суддя і відступив від нього на крок.

Кармелюк взяв зі столу вексель: — Може ще кручка на опуст? Баста! Я прошу у пана прощення за „турбацію”, — сказав він чванливо, протягаючи руку по капелюх...

— Простіть, простіть, вельможний пане, — заговорив неспокійно суддя, доторкаючись ласкаво руками по ли свого гостя, — я панові неодмінно вірю... це я... знаючи мерзенну натуру свого приятеля... Любить багато обіцувати, ще більше брехати... Але що з воза впало, те пропало... Пан зовсім правий... Одержите гроші... Позвольте сюди мою розписку — і квіта!

Кармелюк ще хвилину постояв в задумі; але опісля махнув рукою й не числячи, почав ховати гроші в свою кишеню.

— Пан, надіюсь, не гнівається за слово?

— Ні, пане... Вже перелетіло мимо. — Усміхнувся гість.

— Ну, на доказ доброго розпорядку, нехай же мені пан вчинить цю честь й остане з нами на цей вечір... Присягаюсь святим Мярцелім, небезпечно їхати... А на зорі... з Богом! Я ще дам і провідників. Ні, я таки пана мого, суддейською властію, не пущу на очевидну загибель... Остаточно, в цей час цілим хором, з моєю жінкою і прибувими гістьми, стану просити...

„Ах, щоб тебе надуло як гору, каторожний товстунє!” — лютував в душі Кармелюк і, бачучи, що ніяк від нього не зможе відчепитись, взявся на спосіб: — Ваша незвичайна ласкавість і гостинність мене побідили... Е, куди не йшло: тіпаємо стариною! Лишень, позвольте, пане, на чверть годинки... переодітись... а подорожньому... е у вас дами...

— Не вадить, пане... Я так рад! — і суддя, обнявши гостя, тричі з ним поцілувався.

— Ні, таки вже позвольте! Я мигом... — сказав уперто Кармелюк і борзенько спрямував через залю в передню, шепнувши хазяїнові, щоб онісля представив його гостям.

Суддя відводив гостя аж до самого ганку... Як лише вони вийшли з дому, у ворота в'їжджав екіпаж і зачепив колеса за стовпчик...

— Ах, ти шельма, лайдак! Кармелюк чортячий, — почувся нараз різкий голос і фігура, що сиділа в нетичанці зіскочила енергично на землю.

— Пан Янчевський! Наш славний Демостен і „презус” комісії, якого я жду й не можу діждатись... — Кармелюк завмер на місці. Він кругом оглянувся: виходу не було... Треба було йти прямо на свого смертельного ворога.

XXXIX.

Матушка Держинська з дочкою вернули щасливо додому і все пішло старим ладом. Через якийсь час в домі батюшки й за столом і в кухні товкмали про незвичайну стрічу матушки й Олесі з Кармелюком, але незабаром ця тема охляла й втратила признаку новини. Звичайне життя сільського священника знов ринуло властивим руслом.

Лише для Олесі все довкруги змінилось. Все видавалось їй тепер чужим, далеким, і дрібні втіхи її дрібного світу не манили її. Чи слухала вона разом старушки-няньки, чи ходила з дівчатами по лісі, чи робила що, чи стояла в церкві на молитві, — думка її все була занята красунем-героем, який її засліпив своїми великими замислами, сво-

ею щирою вдачею і мужеською красою. Сотню разів перебирала вона у своїй пам'яті всі подробиці стрічі з Кармелюком і в глибині її душі якийсь боязкий, дівочий голос шептав їй, що в словах героя звучала не сама проста приязнь, а в глибині його чудових очей мерехтіло дещо більше, як звичайна приятельська ласка.

Не здаючи сама собі з того справи, Олеся ждала і ждала Кармелюка. Дожидала його і вечером, і днем і темною ніччю, і на зорі.

Покінчивши свої денні роботи, вона бігла на край садочка і, схилившись на пліт, задумливим поглядом водила по кремінистій, втікаючій дорозі, потапаючій в блискучих проміннях сонця і ждала і ждала: чи не вирине з туману порошу могутня постать верхового? Чи не підлетить він до неї на спіненому коні?

В лісі вона пробиралась з дівчатами в глибоку глушу в тайній надії побачити Кармелюка. Ніччю, при найменшій стукоті у ворота, вона вся здригалась, сідала на постелі, а серце товклося, тріпотіло в грудях і ковтало: „він, він!“

Любов і мрії огорнули все ество дівчини якоюсь золотою, чарівною сіткою, відділяючою її від зовнішнього світу.

Але час уходив, а Кармелюк все таки не являвся. Напружене доведення замінялось в душі Олесі в глибоку розпуку.

І відки це прийшло мені до голови, що Кармелюк приїде сюди? — думала вона, з болючою гіркістю розбиваючи свої райдужні мрії. Чому він має пам'ятати про неї? „А його слова? Його завіряння біля тюрми?“ — шептала голосно Олеся, сумно схиляючи голову над своє шитво.

Так змінювались в душі дівчини надія й сумнів, та своєю вічною зміною піддержували й роздували вогник, що проявився в її серці. Від своєї постійної тривоги Олеся враз змінилась — з боязкої та несмілої дівчини стала прегарною, тужливою і задумливою. Вона нікуди не їздила, відказувалась навіть від відвідин у сусідів. Одинок

Її розрадою була розмова з дівчатами про вдачні подвиги Кармелюка. Дівчат не треба було штучно розбурхувати: Кармелюк і його славні подвиги були у всіх на устах.

Із тих розмов Олеся дізналась, що Кармелюк родом із села Головчинців, де у нього полишилась жінка і двоє дітей.

Ця несподівана вістка наповнила серце дівчини незрозумілою, але гострою гіркістю. Мріючи про Кармелюка, Олеся бажала лише одного: бачити його, чути його голос, могли ним ніжно опікуватись, жертвувати за нього своє життя. Розуміється, що всім тим мріям не могла перепиняти особа його жінки, все ж таки Олеся почувала велику гіркість і обиду.

„А я ще думала, що він приїде до нас? — говорила вона собі. — На що я йому? Пічне він бодай думати про мене?! У нього є жінка: вона коло нього, буде заходитись, вона віддасть за нього своє життя. А я? Бідна я, дурна дівчина, нікому не потрібна!”

Але доводи розуму не спинювали поривів серця і мрії Олесі все так само летіли до Кармелюка.

А далі, вістки про його подвиги стали все рідше доходити до запропащеної серед лісів Деражні і небавки зовсім припинились.

Настала зима. Дороги позадувало снігом. До засипаної снігом хатини батюшки ще рідше стали долітати вістки із зовнішнього світу. Аж ось, на самі Йорданські святки прилетіла в Деражню страшна новина, яка всіх вразила: Кармелюка зрадою піймали й запроторили в тюрму!

Страх, горе й нестерпна туга заволоділи Олесею; від неожиданого, душевного потрясіння вона розхорувалась.

І матушка і нянька рішили, що дівчину врік недобрий чоловік. Приводили всіляких бабів-шептух і знахорок; виливали всік, зашіптували, приговорювали, переводили Олесю крізь поріг. Батюшка служив молебні, але нічого не помагало. Олеся хиріла, жовкла й ставала щораз то більше мовчливою.

Зі всього найбільше мучила її страшна туга, яка влилась в її серце.

Поволешки душа дівчини приходила до самопізнання, що вона любить Кармелюка всім серцем, усією душею.

Як би то йому допомогти? Як його спасти? Ці думки без перерви томили Олесю, так чим частіше товпились вони в її голові, тим яркіше вона пізнавала свою повну безсильність і неміч, тим більше обхоплювала її чорна розпука.

Вкінці прийшла вістка про засуд Кармелюка на кару і про відставку його в москалі. Ця вістка так душевно Олесю приголомшила наче тяжким віком домовини. Думкам, про поміч визволення не ставало вже більше місця. Не знати, як би перенесла Олеся цей тяжкий досвід, як би не надія, яка не завмирала у неї в серці. „Він вернеться, вернеться!“ — товче в ній якийсь настирливий, впертий голос.

„Вернеться! Вернеться! Та де їм і вдержати його!... — твердили на голос і нянька й дівчата й мужики, що приходили до батюшки, а навіть приїжджі священники.

Ще більше пособляло тій загальній певності й це, що дійсно від часу до часу до Деражні долітала тривожна вістка: Кармелюк вернувся.

Якось гарячкова втіха заволоділа серцем Олесі: дні, тижні вона не жила а горіла. Але слідком за короткою радістю слідувало розчарування; виявилось, що цей розбійник був неправдивий Кармелюк, а один з членів його бувшої ватаги, що прізвав себе Кармелюком і що самозванця вже зловив безстрашний Янчевський і передав судові.

Так жила Олеся на переміну в радості й розпуці. Минув рік, настав другий... бачучи такий хисткий стан здоров'я доньки, матушка й батюшка порадившись із своїми сусідами, рішили вхопитись радикального способу й видати Олесю заміж. Але коли Олеся довідалась про постанову родичів, вона попала в таку нагальну розпуку, що добрі родичі піддалися і відложили всі помисли про сватання до тої пори, поки хто сам не приглянеться дівчині.

Після цього Олеся заспокоїлась. Але вістки про непевну втечу Кармелюка доходили до Деражні все рідше й рідше й остаточно зовсім притихли.

А час ішов! Два рази таяв сніг, два рази вкривались поля й ліси новою буйною зеленню і горе зовсім заволоділо дівчиною.

Був теплий весняний вечір. На краю попівського садочку, що притикав до великої дороги, стояла Олеся, похилившись на високий тин, густо оброслий барвінком, повійкою й іншими повзучими рослинами: тут неначе легче віддихалось, утікала далеко, скучна суতোлка робучого дня й тиха журба без перешкоди захоплювала її душу. Без всякої думки й мрії слідила Олеся за дорогою, що розпливалася в рожевій далечині, коли в тім раптово її увагу звернули на себе дві незвичайні постаті, які вийшли з-поза закруту. Був це пан Демостен і пані Розалія.

Красуні, одягнені в дорогий модний костюм, великий капелюх, підв'язаний лентами по підборіддя і тоненьку білу мантилю, що вкривала її плечі, Олеся не пізнала, але Янчевський був її потрохи знайомий; вона бачила його, як він переїжджав селом і чула, що це головний герой панства, побідник Кармелюка. Пан і пані йшли пішки. Ця незвичайна поява зачудувала Олесю. Серце її зацеміло в передчутті, що з появою цього панства злучене якесь нещастя.

Панство розмовляло. Олеся завмерла при плоті й почала прислухуватися їх бесіді. Ні Янчевський, ні Розалія не звернули уваги на русяву головку, що виглядала з-поза зеленої перегороди; правда, зелень закривала її, але й по мимо цього вона нічим не відріжнялась від сільської дівчини й не могла бути найменшою небезпекою.

Розалія й Демостен йшли, щільно притулившись одно до другого, як люди, зовсім собі близькі. Янчевський вів красуню під руки й щохвилини нахилявся до тонкої руки, яка спочивала на його рамени, вкриваючи її поцілунками.

Після страшного бешкету, спричиненого листом Кармелюка, Янчевський перший опам'ятався і зараз же почав

товкмачити й панові маршалкові й зібраним панам, що що в письмі негідника, не зважаючи на грубу хлопську нахабність для шановної пані, нема нічого обиджаючого. Певно, що підлий хлоп був захоплений люб'язним прийняттям, яке йому виявила, як графові „наша крульова“, — що ж відноситься до звороту брилянтів, то Янчевський пояснив це тим, що хитрий грабіжник боявся продавати ці речі, бо вони легко могли навести на його слід і по цій причині звернув їх назад, думаючи, що отрабивши високошановного шляхтича, він при допомозі своєї низької хитрости може вирвати у нього й дорогоцінне достоїнство дворянина — чесне ім'я!

— Але благородні люди вірять благородности других і почитають жінку як святість! — високопарно заявив Янчевський.

Гості зворушені бомбастичною мовою Янчевського, зараз же кинулись до маршалка, висловлюючи своє співчуття й готовість відомститись за честь пані.

— Панове! Ласкаво прошу вас: полишіть це мені! — заявив гордо Янчевський.

Лежачи в легкій непритомности, Розалія чула всю промову Янчевського. І коли він при помочи маршалка переніс зімлілу красуню в будуар, вона нагородила його теплим стисненням руки.

Декілька поцілунків, дві сльозинки, одно обімління, — і Розалія переконала свого чоловіка в своїй невинности. Але з Демостеном діло пішло трохи інакше.

Захищаючи красуню, Янчевський задумав було заслужити на її вдячність й захопити її в свої руки; сам же він був певний, що Кармелюк у своєму письмі писав правду, — і що неприступна красуня дійсно засипала підлого хлопця тими ласками, яких йому так довго відказувала.

Розалія відразу зрозуміла, що Янчевський свідомий правди, при допомозі якої хоче держати її в руках — і зручна жінка спершу прийняла вірну тактику. Буцім то піддаючись невільному потягові, вона стала виявляти Янчевському щораз то більше ознаки уваги й протягом кількох

тижнів так обцукровала Демостена, що він вірив свято в невинність своєї обожнюваної „крульовой“. Розалія підчинила його зовсім собі: він дивився її очима, слухав її вухами, думав її думками. Таким чином в руках красуні опинилось двох вірних рабів, прихильних один другому. Хоч останнє було довершене почасти й мимо бажань Розалії, але на всякий случай Янчевський у всіх відносинах перевищав її поважного мужа, а по друге, зловлення Кармелюка й інші подвиги окружили Янчевського славом неодцвітаючої слави й честилюбивости красуні дуже підлещувало, що спільний божок був її вірним псом, що уважав собі за велике щастя лежати в її ногах.

І так фігури, що появилися на дорозі, вели між собою таку розмову.

— Крульово моя, богине моя! Ти не можеш собі уявити, який жах заволодів мною, коли я почув цю страшну новину: я пригадав собі, що ви гостюєте в Пігловського й зважаючи на всяку осторожність і зазив судді, кинувся на зломання карку, щоб вас попередити і привезти тебе додому. І чи ж твій лицар не заслужить за це на жадну винагороду? — закінчив Янчевський, кидаючи на красуню палкий погляд.

— Передовсім, заки обіцяю нагороду, мені треба переконатись, чи лицар мій знов не став жертвою похибки, — відказала Розалія з штучною усмішкою. — Вже стільки разів товкмачили про те, що Кармелюк вернувся й за кожним разом виявлялось, що це був перший-ліпший дурний хлоп, що називає себе його іменем.

— Але, „злотко“ моє, тепер вже нема ні найменшого сумніву в тім, що появился тут Кармелюк, той справжній розбійник, якого я власними руками передав в руки правосуддя.

Заняті своєю розмовою, Розалія й Демостен не чули того придавленого зойку, який понісся в садочку священика.

— Передовсім — одержано правдиве письмо, що Кармелюк втік з полку, що розбійника притаскали до

самого Проскурова й що відтіля він ринув в наші місцевості... Я й пустився був до судді, та стрінув по дорозі економа, який присягав всіми святими, що бачив і стрінув Кармелюка, а він його знає дуже добре... Значить, правда — він тут... Я кинув тоді суддю і все на світі... а пригадав собі свою зірку... і приказав звернути з дороги й скакати до pana Пігловського...

Тут пани завернули викрутом в напрямі до хати батюшки.

Олеся притисла руками своє тремтяче серце і завмерла у вдячній молитві. І радість, і сльози, і слова молитви — все те змішалося в її приголомшеній душі... Декілька хвилини стояла вона так, схилившись на пліт, не маючи сили поступитись вперед. Вкінці, коли їй вдалось заволодіти своїм зворушенням, вона пригадала собі, що гості спрямували, очевидно, до них, і що з їх розмови можна буде довідатись ще дещо про Кармелюка; — вона в одну мить отерла з лиця сльози радості й кинулась до хати.

Вона вже застала панів на лавочці в садку, який розрісся довкруги малесенької хатини її батька; перед ними стояла мати і з низькими поклонами просила увійти в хату.

Янчевський наодріз відказався від того; він пояснив, що вони тут посидять лишень одну хвилину, що їх повозка зломалась, але її обіцяли в кузьні зараз направити і що пан маршалок необавки під'їде за ними; але як у матушки найдеться склянка холодного меду й шматок доброго хліба, то він з вдовolenням покріпить свої сили.

Зрадівши можливістю чим будь прислужитись вельможному панові, матушка з усіх сил метнулась виконати бажання свого високопоставленого гостя і покликала Олеся, щоб йшла за нею.

Але цим разом Олеся не послухала матері. Увійшовши в сіни, вона притаїлась за дверми й стала прислухатись розмові панів.

— Але розкажи ж мені, яким способом і де стрінувся

економ з тим дияволом? — звернулась Розалія до Демостена.

Янчевський почав розказувати історію стрічі з Кармелюком, яку чув від Глевтюка.

Затаївши дух, з палаючим від зворушення лицем прислухувалась Олеся оповіданню Янчевського; не зважаючи на всі яскраві епітети, якими постачав пан прізвище Кармелюка, вона ясно бачила новий доказ його шляхетности та великої відваги.

Хто знає, що в дійсности відчувала Розалія, слухаючи оповідання свого лицаря! Лице її викривала на переміну то блідість, то темний румянець, але тонкі губи були кріпко затиснені, що надавало їй видові гнівного виразу.

Два противні настрої мішались в душі красуні; з одної сторони злоба на підлого хлопа, який так хитро обманув її і вирвав у неї своїми чарами признання в любови, а з другої сторони, ставав перед її очима спомин, повний ніжности душної, літньої ночі і кипучої пристрасти красеня, який ніс її, Розалію, на руках, — і цей спомин гамував злобу в серці пані. А, так з того усього нічого би їй не було! Кармелюк давно вже вийшов з хлопства і, хто знає, чи не більше дорівнював він панові Пігловському, чим своєму батькові? Все ж таки поступив він по хлопськи, написав до чоловіка, а цього ніколи не можна простити!

Остання думка й заставляла Розалію прикушувати собі губки.

— Ти не бійся, ангеле мій, — закінчив тихо своє оповідання Янчевський, стискаючи незаметно її руку, — присягаю честю, не дальше як за тиждень я піймаю його! Я приведу до тебе!

— О, так! — заговорила з жаром Розалія й мелькнула очима. — Я сама хотіла б йому відомстити! Ах, коли б пан знав, як мене тоді налякав цей підлий хлоп, скільки заставив пережити!

При тих словах красуні Демостен увесь побагровів.

XL.

— Нема такої кари, яку я йому придумаю! — прохрипів він, ударивши сильно кулаком по дерев'яному столі, вкопаному на одній нозі в землю. — Тепер я його вже не передам москалям. Сам з ним розправлюсь, своїми руками злуплю з нього шкіру! О, я йому нагадаю цю штуку!...

— Герой мій? — пропищала утомлено Розалія.

— Ну, а нагорода? — тут голос Янчевського понизився до шепоту й, хоч як напружувала Олеся свій слух, такі не могла розібрати, що шепче пані пан, нахилиючись до її рожевого вушка.

В цій хвилині почувся з кімнати голос матушки. Олеся поспішила на клич і небагом явилась слідком за матір'ю з двома дівчатами, наладованими посудом й тацюю з пляшками й склянками.

Вийшовши в садок, матушка почала з низькими поклонами розставляти перед гостями всяку їжу й напитки, на які лише могла здобутись із свого господарства. Олеся помагала матері.

Цим разом Демостенові вдалось заспокоїти свій апетит як слід.

Дався чути кінський тупіт і до воріт батюшкової загороди підкотився розкішний „дормез” маршалка, запряжений четвернею великих коней. Лакей зіскочив з козла, відчинив дверці і з пошаною поміг висісти маршалкові, який за останніх два роки ще більше потовстів й отяжів.

— Ну, що? Сподіваюсь, нічого особливого? — крикнув Янчевський.

Маршалок не зараз відповів на запит приятеля.

— Фу-ти, душно! — віддихнув він і тяжко опустився на лавку; опісля виняв з кишені хустку, обтер нею чоло, помахав собі нею в лице й аж тоді, не звертаючи найменшої уваги на поклони матушки й Олесі, відказав: — це дурниця, пане, коваль вже направив, можна їхати. Але своєю страшною новиною ти мене наче обухом по голові гепнув.

Не знаю, що й чинити? Дати знати москалям?... В Камянець їхати?... Ох, мені вся кров вдарилася до голови!...

Маршалок розвів руками і знов почав холодити себе хустинкою.

— І в Камянець, покищо їхати не треба, й москалям давати знати нема потреби, — відказав Янчевський. — Добре вони його встерегли!

— О, — маршалок побагровів, — до цієї пори не можуть нас вибавити від розбійника!

— Тому то ось ми це самі повинні вчинити.

— Самі, самі! — закипів маршалок і з його рота бризнула слина. — Що ж пан думає, що я сам, в моїх літах і при моєму становищі, маю вганятись за „збуйцом“ по лісах і болотах? Але про це опісля... А ось, скажи, як їхати тепер? Незабаром ніч... дорога лісом... Не лишитись би нам тут до раня?

— „Бронь“ Боже! — крикнув раптово Демостен. — Тут, посеред хлопів? Що це тобі, пане, прийшло на думку? Ми раз-два переїдемо до Вишеньок і переночуємо в пана Станіслава. Відтіля й розішлемо гінців по всіх сусідах. А мені вихром треба летіти до пана судді... так само поробити заходи обережності... Нам треба всім злучитися й діяти спільними силами. Шкода, що Хойнацького нема... І куди його громи носять? Тепер би пригодився... Ну, певне ти, пане Адаме, і літами своїми і своєю мужністю досить прислужився „ойчизні“; ми повинні щадити твое життя для...

— Спасибі, спасибі, друже... — забурмотів зворушеним голосом маршалок, стискаючи Янчевського. —

— Але я завсіди готовий... життя за шляхетство й ойчизну... лише допоможи мені примістити жінку в безпечне місце... це... це... вона видержить...

— Я відповідаю своїм життям за життя нашої крульової. Але нам треба спільно всім, покликавши до того й вірних слуг, вислідити, не гаючись, барліг проклятого пса, окружити його зі всіх сторін, устроїти пильну облаву! Міркуючи після оповідання панського економа, видно,

що у шельми брак ще грошей і людей, а коли не станемо тратити часу й зараз приступимо до діла, то ручу своєю честю, що за тиждень диявол знов буде в моїх руках!

— О, так, так! — Ти не лише Демостен, але й Соломон наш! — крикнув одушевлений маршалок. — Але не будемо марнувати часу, — додав він, з страхом оглядаючись на боки. — До Вишеньок верстов вісім... Смеркається...

— Так, так, — притакнув Янчевський і, вставши з місця, подав руку Розалії.

Панство спрямувало до повозки; матушка слідом за ними йшла, низенько кланяючись.

Олеся лишилась по заді. Бурхлива радість, яка нею була заволоділа, перемінилась у смертельний страх.

— Спаси! Спаси його, щоб й не знать що мало статись. Попередити! — Ця палка думка захопила в одну мить ціле її ество. — Так, так... не гаючи часу, дати знати про небезпеку... про задуману облаву... шептала на голос дівчина, стискаючи боляче серце руками. — Але як дати знати? Куди дати знати?...

Олеся похолола. Вона підняла голову і зі страхом оглянулась довкруги, — наче б сподівалась найти в оточуючій природі відповідь на питання, що з'явилося нагло перед нею, на питання страшне, нерозв'язане.

Кругом було тихо й мовчазно.

Глибокий стогін вирвався з грудей Олесі й вона приглушуючи ридання, впала ниць обличчям в траву...

Хвилинку перестояв Кармелюк в нерішучості, одну хвилину, яка йому видалась бути вічністю... Екіпаж все ще таки стояв біля воріт, Янчевський скажено лаяв і доводив своєму фірманові, що він, Фабіян, і дурний, і лінивий, і лукавий як гадина, що його підлого хлопа, треба випарити, але так, щоб цілу шкіру спустити... Янчевський своєю польською мовою хотів було переконати фірмана в праві таких заходів, але цей уперто мовчав; очевидно не годився з думкою свого пана, а останній

попадав у щораз більшу лютъ. Цікава челядь судді збігалась зі всіх сторін, заманена криком пана-презеса й, обнаживши голови, стояла в почесній віддалі . . . Минuti це сорокате збіговисько не було можливо, треба було йти прямо чи не на самого Янчевського, що стояв в фіртці і йти при повному місячному світлі . . . Голос судді: "позвольте пане, я вас і познайомлю", — вивів Кармелюка із заціпеніння і заставив кинутись в самий вогонь. Насунувши на лоб капелюха і припіднявши ковнір плаща. Кармелюк справився вперед, наче не дочувши судді; на щастя Янчевський в цю мить старанно оглядав вісь і не звернув уваги на проходячого пана . . .

Коли ж грубий суддя, задихавшись, підійшов близько до Янчевського, то поважаного гостя, якого він бажав було представити, не було вже видно . . .

Суддя поспішно увів Демостена у свій кабінет; там стрінула його і жінка судді, пані Агата; в легкім убранні, в пуклях і припіднятій на високий гребінець зачіскою — вона була приваблива й чарівна. Янчевський на її вид помяк і підбіг до ручки.

— Я на пана сердита! — протягнула руку суддіха, відкинувши голову взад.

— О горе! Чим же я міг прогнівити пишну королеву?

— Яка я королева? Ей, пане, не лукав! — засміялась Агата й погрозила Янчевському пальцем.

— Правда, "пшепрашаю" — полалався наче налякавшись Демостен. — Не королева, а богиня . . . Присягаюсь цілим Олімпом: Зевс при пані Агаті й не глянув би на Кліо . . .

— А пан, коли б був Зевсом? — прищурила оченята Агата.

— Порозганяв би усіх німф і богинь . . .

— Навіть Данаю? . . . — підчеркнула вона. — Правда, на землі вона носить ім'я, подібне рожі.

Янчевський спаленів, але за хвилину він поправився і відказав жартуючи:

— Рожа, пані, прехороша квітка, хоч і з колючками,

то це не новина; але щоб й лілея мала захищені колючки,
— це вже дивоглядно.

— А пан бажав би, щоб всі квіти були без колючок?

— Певне!

— Та годі вам жартувати, — перебив вкінці цю словесну боротьбу суддя. — Діло поважне... можна навіть сказати, що надто важне... так отже не до жартів. Ось лист про цього гаснида Кармелюка! Я пана-презеса повідомив позавчора і ще вчора дожидав його мости... так ось на превелику силу... Де пан був?

Янчевський на хвилинку змішався.

— Почувши про це, — почав він, — я також повинен був підняти деякі міри... сповістити потрібних людей про обережність.

— Даю слово, — зареготалась Агата, що пан був у маршалка й повідомив нашу маршалкову, скріплюючи серце, опануючи радість.

Щоки Янчевського набігли темною барвою; очі його заискрились.

— Пані помилились, — кинув він злосливо. — У панства Фінгерів я не був, а в пана Пігловського, це, *primo*, а *secundo* — вістка про появу розбійника не може бути радісною.

— Панство Фінгери гостили, я знаю, якраз тоді в пана Пігловського, це — *primo*, а *secundo*... — протягнула Агата й, заглянувши близько у вічі панові Янчевському, зареготалась і чкурнула.

— Брикуха, — завважив добродушно суддя.

— Гм... так... Але з роздвоєним язичком, — додав не то жартом, не то лукаво пан Янчевський,

Суддя насупився і задумав змінити предмет розмови.

— Поговорім ліпше про Кармелюка, а то гості нам перешкоджають... У мене, знай, сьогодні „д'ябелек”...

— О? Це, будь ласка, більше приманливе, чим пересудити про пса...

— Приманливе, коли ти певний, що з-позаду не вхоплять тебе за жижки.

— Стривожимо звіря! — крикнув чваньковато Янчевський. — Я маю певні вістки, що він тут, близько, ховається в закутках. Наставимо капкан й піймаємо... Раз вже він був в моїх руках, так і другим разом не виховзеться!

— Але де його шукати?

— Треба обнишпорити всі поблизькі ліси й вчинити це не гаючись, поки він ще не вспів призбирати собі банди... Я вношу, пане суддя, уладити загальну облаву, — всім „вирушиць”

— О-о-в, та де ж мені?! — йойкнув на кріслі поблідлий суддя.

— А чому ж би ні? — сказав презес. — Маршалок наш не худіший від пана судді, а піде... Але, передовсім ось що: треба повідомити усіх сусідних панів, економів, посесорів і дозорців про Кармелюка й зажадати, щоб вони пильно переглянули свої ліси... і при найменшій підозрінню, щоб зараз дали сюди знати, а по друге — треба знайти вірного шляхтича із „загонової шляхти”, заплатити йому добре, щоб він прикинувся хлопом і пристав до банди Кармелюка, а опісля, розвідавши все, доніс би нам і завів до його леговища!

— „Досконале”, — потер руки суддя, — ось та думка мені дуже по душі й краща від всяких повідомлень сусідів, вони, коли бояться Кармелюка, то або не хочуть рушитися з місця, або шкодують на загальну ціль і добро грошей, — а завсіди ті повідомлення ховають у шуфляду... І коли припече біда, п і д і й м а ю т ь „лямент”...

— Так, рівнодушність до загальних інтересів завжди погубляла Польщу, — сказав сентенціоально Янчевський.

В двері кабінету вступила знов Агата й заявила тоном, не дозволяючим супротивлятися:

— Досить! Всі вже зібрані... Стіл накритий... Ви про цього графа ще вспієте наговоритись...

— Ось вона — правдивий презес і камандир — розвів руками суддя.

В залі стало шумно. Місцева адміністрація й аристо-

кратія вже похожала з кута в кут в очікуванні картяної „битви”, зупинялась вислухати якунебудь тривожну новинку. Між зібраними був і городничий і смотритель тюрми й молодий Рудковський, секретар комісії й дві-три дами. Після взаємних привітань, хазяїн, окинувши поглядом гостей, звернувся до Агати:

— А що, пана Кшижановського все ще таки нема?

— Не бачу, — озирнулась Агата.

— Дивно, обіцяв за хвилину вернутись, — процідив невдоволено суддя, а потім заговорив голосно: — я вам, дорогі гості, приготував сьогодні несподіванку — волинського карася... Карась ікрянний... Кілька тисяч золотих... Сам бачив...

— О? — потер руки маленький круглобокий городничий. — Як же це, я, хазяїн ставу й не знаю, яка до мене приплила риба?

— Так, шука, обмахнула! — усміхнулась, прищуливши оченята Агата.

Жінка смотрителя зареготалась і обнявши рукою стан суддіхи, стала з нею про щось шептати.

— Та де ж він? Познайомте, будьте ласкаві, чим скорше!... — відозвався смотритель.

— З його кишенею... — додавив Рудковський.

Всі засміялись.

— Я зараз пішлю за ним, — заметушився суддя — він в коршмі... Пішов переодітися...

— А заким він явиться, ми пічнем... Шкода марнувати дорогий час! — попросила гостей Агата, охоплена щемлячим хвилюванням.

Гра почалась і відразу приняла азартний характер; у гравців заіскрилися очі, а лиця зашарілись румянцями; гра всіх прикувала до стола... В залі царила тишина, переривана лише доривочними, сухими словами зазначування ставок. Через чверть години на лорозі появився лакей і заявив, що пана Кшижановського нема в місті.

— Як нема? — налякався суддя.

— А так, вельможний пане, — відказав післанець, — зволив виїхати з міста пан Кшижановський.

— Яким чином?

— Жид каже, що заїжджий пан, як ішов до "його мосці", то велів не випрягати коней, а як вернувся, то кинув жидові десять золотих, ускочив в коляску й пустився з міста пливом . . .

— А грім би його забив! Це він так втікав від "дябел-ка!" — стривожився суддя. — Такий поганець . . . Старий брехун! А як розводився, що страх, як любить газард . . . От bestія! Сказано, що: „із литвина одна скотина!"

— Та відкіля ж його пан роздобув? — поцікавився городничий.

— Явився за ділом . . . Хоче набути майно в нашій країні.

— Так він, значить, не втече — завважив с м о т р и-тель.

— Не втече, не втече, — засміялася Агата, — ми з панею маршалковою придержемо! . . . А покищо досить . . . Іду "пець" . . . край . . . на . . . пе . . .

Гра знов розгорілась . . .

Було вже доволі пізно. Два рази прибігала покоївка потайки звістити пані-хазяйці, що вечеря готова, що кухар нетерпеливиться, однак пані Агата все таки не бажала переривати гри . . . Але ось знов відчинились двері, явився лакей і заявив: "пан Хойнацький!"

XLI.

Усі піднесли голови і звернули їх в сторону дверей; пан суддя із своєю жінкою піднялись з місця; Янчевський також встав вітати свого дорогого приятеля . . . І ось в дверях появився Хойнацький, але не сам, бо двох "пахолків" вели його попід руки.

Боже! Що з паном? — витягнув руки суддя.

— Пан слабий? — заговорила пані Агата.

— Що з тобою Вінцент? На тобі лица нема! — стривожився Демостен.

Дійсно пожаловання гідна постать пана Хойнацького могла побудити глядача й до жалю й до сміху; одежа на

ньому була пірвана, заболочена; сам він був блідий наче полотно; великі краплі поту, змішавшись з дорожнім порохом, болотняними пасмугами спливали по його подряпанім обличчі; скуйовджене волосся прилипло безформними космиками до висків, а з-заду стирчало вгору; придурковатий погляд пана був непорушний; спина його, здавалось, була переломаною; ноги й руки дрижали . . . Так і видно, що коли б "пахолки" були випустили пана з рук, то він був би повалився колодою.

Засипаний питаннями, Хойнацький мовчав, і тяжко переводив дух, та дивився тупим, наляканим поглядом...

— Та що це з тобою, друже? — підійшов ближче Янчевський і торкнув його в плече.

— Кармелюк! — проговорив вкінці зі стогоном Хойнацький.

— Кармелюк! — роздався спільний оклик в залі і всі наче від електричного удару, схопились із своїх місць і оточили нещасного гостя.

— Тебе стрівув, ограбив . . . — окалічив може? — стривожився Демостен.

— "Матко Найсьвентша!" спаси нас! — заверещали дами.

— Дайте панові напитися вина, він ледве на ногах держиться, — завважив суддя.

Пані Агата метнулась дати розпорядок.

— Ти не ранений? Не покалічений? — допитувався Демостен.

Хойнацький, заперечуючи, метнув головою, але не міг сказати ні слова. Посадили його, дали йому склянку холодної води, а потім добру чарку араку, який на пана поділав дуже добре. На блідому його обличчі появилася румянець, очі оживились . . . Вкінці він прочунав і вже більше спокійно сказав:

— Я голодний.

— Так будьте ласкаві, дороге панство, в їдальню — запросила всіх розрадувана хазяйка. — Я дорогого гостя під руку поведу . . . Мені наш славний пан Демостен може . . . Чейже ми з паном друзі! . . . Я така рада, така

рада, що пану Вінцентому, то є, його власній особі, не спричинив цей розбійник шкоди . . .

— О нехай би він лише посмів! — закликав вже з чванливою відвагою потерпілий.

— Дайте йому передусім покріпитися, — перервав суддя, — а опісля пан уже розкаже про свою цікаву стрічу з тим дияволом . . .

Гості шумно заняли місця за столом. Перше щемляче враження, викликане словом "Кармелюк", вже дещо вивітрило й уступило місце цікавості й домаганням жолудка. Всі мовчки накинулись на заставлену щедрою хазяйкою їжу й напитки. Хойнацького гостила сама хазяйка, а ролю підчасного сповняв заповідливо Янчевський. Вечеря тяглась мовчки, всі наче спішили, поки не заговорив пан Вінцентій.

— Ну, дороге панство, тепер я, завдяки привітливості хазяйки, зовсім поправився, так зовсім . . . Я приїхав сюди й ледве міг держатись на ногах . . . але не зі страху, не від переляку . . . "бронь" Боже! . . . а таки з голоду . . . Майже три дні я й рисочки в роті не мав . . .

— Але пан бачив, дійсно бачив Кармелюка? — запитав тривожно суддя.

Від хвилини приїзду Хойнацького його не покидав неспокій, а противно все зростав і зростав.

— Який же він? Який? — тремтіла від нетерпеливості й цікавості Агата.

— "Огромни" . . . великан . . . очі горять . . . голос . . . Ніж . . . Одним словом . . . но, остаточно, на шляхтича подобає . . . „пшеслічний". Ну, зі мною обійшовся не лише любязно . . . але навіть, можна сказати, з певним поважанням. "Слово гонору" . . . Певне, мій вид вражає . . .

— Так, що його пан міг вважати й за графа? — протягнула Агата, кинувши крадькома на Демостена многозначний погляд.

— За графа?! "Пшепрашам, пані кохана" . . . ніч'ю годі розібрати . . . Хоч і як же це? Хлоп і — за графа? . . .

— Та розкажіть бо, пане, ліпше все по порядку! — відізнавались дві дами.

— Так є, — і після обставин, — завважив Янчевський.

— Нічого не затаюючи, — докинув суддя. — Як? Де й що? Треба докладно знати, чи це справжній Кармелюк?

— Справжній!... Кармелюк, я відразу його пізнав! — заговорив, загикуючись від охоплюючого його наново зворушення, пан Хойнацький. — Так від одного його погляду...

— Промочи ще горло... ось бодай медом, — порадив Демостен, — та пригадай собі все спокійно. Тепер ти посеред друзів, в повній безпеці.

— Так, певно, певно, — сьорбнув він із підсуненої йому чарки, — а мені що? Ого, го! Я йому так відрізав, — навіть поблід бестія... Але шкода, що був один.

— Це незвичайно важне, — перервав суддя.

— І близько від вас? — налякався городничий.

— По черзі все... все! А то тільки псуєте справу! — промовила примхувато суддіха, цокнувши до тарілки ножем.

— Пшепрашам, пані кохана"! Ось як було, — почав Хойнацький, проковтнувши добру половину чарки меду. — Іду я до Пігловського... розуміється, на твій хутір...

— І не заїжджаю, розуміється, до приятеля, вже з вродженого свинства, — уткнув таким же тоном Янчевський.

— І не заїжджаю до приятеля з ніжності, — підчеркнув Хойнацький, — бо вже було пізно — це раз, і що мені в коршмі сказали, що приятель виїхав з дому — це два. Ну, так ось, не заїжджаю, хоч мене й жид і мої "пахолки" лякали Кармелюком, але мені треба було обов'язково".

— Навіть обов'язково? — всміхнувся Янчевський.

— Та не перебивайте, пане презес, — заявила нетерпеливо Агата, — а то призабудете, згадавши екстрему...

— Ні, пані, екстрема не втече, — хіхікнув оповідач і продовжував вмілим тоном: — так ось, не зважаючи на прохання, я крикнув: "наплювать мені на Кармелюка!" — і покопотів до Гутового лісу... Ніч тепла... місяць світить... копотить моя четверня... я дримаю в колясці... Переправлялись ми щасливо крізь болото... піднялись на

гірку і покотили лісом . . . І ось там, у лісі, є також крутий спуск до яру, а в ярі місток . . .

— Це недалеко від мене? . . . Я знаю це місце! — перебив Демостен.

— Так, не більше милі, — продовжав Хойнацький. — Так ось не знаю чому, але видимо, шельма візник не здержав коней; чую я крізь сон, що коні підхопили й нараз — трах! місток перевалюється, екіпаж на бік і я повис у повітрі.

— Ай! — крикнули дами.

— Не встиг я ще прочуняти, — продовжав оповідач, — як появилось „маса“ озброєних людей . . . Маса, так, панове, маса! Мені вдалось, що кожне дерево перекинулось в гайдамаку, кожний корч — у відьму і все ринуло на мене . . . І справді так було; посеред розбійників виділи й розбійниці з ножами і пістолями, — це правда!

— Ах, яке це цікаве! — сплеснула руками Агата.

— Щоб було дуже цікаве, — не скажу, — всміхнувся Хойнацький. — І коли б на моєму місці був хто інший, то відразу вмер би зі страху, особливо, коли до коляски підійшов отаман . . . Але я не обаранів, а гордо йому крикнув: „Кто естесь?“ — Кармелюк, вельможний пане, — відказав дрижачим голосом. — Я, — говорить, — просив би шановного добродія вийти з екіпажа, а то з усім вивернешся в болото“, — і ввічливо протягнув до мене руку . . . Ну, на ввічливість і я, як добрий шляхтич, відказую ввічливістю; але вийти мені було якось годі . . . Так він мене на руках виніс . . . „як маму кохам“, виніс і поставив на місячне світло . . . А опісля як не крикне: це не той диявол, не собака Янчевський!“

— Ах він, бестія! — крикнув Демостен і поблід, як стіна.

— А якже, так і крикнув . . . Ти вибачай мені, друже! — кинув поглядом на свого приятеля пан Хойнацький. — Опісля, пригадую собі, прискочила до нього якась відьма . . . став він лаяти, кожне його слово наче молодом було по серці . . . але не по моєму, — полапався опо-

відач, — я його навіть запитав, як смів він знову вернутись? А він мені ввічливо так відповів: „А треба з деким почислитись... Ну, щож, — говорить, — коли помилились, — нічого й робити, все таки, вельможний пане, поїдем! Замість твого візника, — сяде мій... бо твоїх людей ми перевязали... Прошу дуже, — молити, — вибачити мені, осторожність в кожній справі потрібна... „Сідай, пане, разом з моєю панею.” Я глянув, а в екіпажі на першій місці сидить вже якась відьма з великанською пістолею... не відьма, правдива, а красуня... але така, що завдавала страху... Я сів поруч і прошу її, щоб вона опустила цю забавку, але вона грімким голосом мені відказала, що коли я лише видам із себе який звук, так вона випалить мені у виски... Розуміється, я замовчав, — бо й що мені за радість надставляти шляхетського лоба підлій хлопці? ... певне, не дуло мене лякає, а це, що хлопська рука сміє держати благородну зброю...

Гомін одобрення перенісся оживлено серед слухачів. — Так, це обидливо, — продовжав Хойнацький.

— Ну, покотили ми незнайомими доріжками й перед досвітком пристали в страшній закутку... біля якоїсь коршми... Кармелюк мені говорить: „я ще попрошу вибачення у вельможного пана, бо нам на перші, початкові часи потрібні гроші... так позич на „слово гонору”...

— На „слово гонору”! Ах, він бестія! — закипів Янчевський. — Шельма, лайдак, хлоп, сатана, — і ще сміє опиратись на чести!

— Так... Ну, а коли опирається на чести, так я йому віддав: „на, — говорю, — пане, ось все, що в мене є”.

— І сам віддав? Ба ще й „паном” назвав? — стривожився Янчевський. — Я би йому такого пана завдав!!!

— А ось побачимо! Завваж, що відьма держала над висками дуло... Опісля Кармелюк ввічливо попросив мене полізти в пивницю, вибачаючись, що на якийсь час, задля обережності, мусить мене позбавити свободи, додаючи що за два дні на мої услуги будуть і мої коні, і екіпаж, і все одержане, що я повинен через тиждень доховати

мовчанкою тайни про все, що сталося, а опісля можу поїхати бодай і до самого диявола-презеса й переказати йому, що з ним, підлим комедіантом, — прости за слово, — розчислиться Кармелюк...

— Побачимо, — крикнув Яичевський, але в голосі його пробивалось неопановане дрижання... І як він не намагався затопити медом тривогу, вона виявлялась таки на блідому його обличчі.

— Уткнув він мені на прощання в кишеню цю пістолу, яку відьма держала, каже, — на пам'ятку від моєї красуні! — і, побажавши всякого добра, замкнув наді мною „ляду"... Опиився я сам в темноті... Почала мене товкти лихорадка... Певне від вогкості... Сидів я, сидів... і мною заволоділа туга... невиносима... серце болісно стискалось... холодний піт виступив на чоло... волосся стало „дуба"... Я став розглядатись довкруги й завважив, що в одному куті пивниці лежала драбина; ту, якою мене спустили вниз, відьма забрала, а про ту, певне, забули. Протягом цілого дня я прислухувався; — наверху було тихо, ні один звук не долітав до мене, хоч так в „дядькові" як і довкруги нього були добрі щілини. Довго я це все оглядав і став остаточно, переконуватись, що мене одинокого лишили в глухій незамешкалій коршмі... Це мене втішило й налякало... Я приставив драбину, підліз потихенько до „ляди" і став прислухуватись: ані одного звука, — лише від часу до часу цвірінькали десь дуже близько, майже над самою „лядою" горобці... Це мене ще більше впевнювало, що в коршмі людей не було. Тоді я став оглядати щілини „ляди" і потихенько термосити; виявилось, що вона не була замкнена на замок, а засувом... Відомкнути її було легко... Я хотів було таки зараз покористуватись свободою, але побоявся; міг бути де близько вартівник!... Із страшною нетерпеливістю став я дожидати вечора... й ось, остаточно щілина потемніла... Через пів години я вже був у сінях коршми. Я з острахом розглянувся: було пусто, але якась тінь проховзнула на двір... мені видалось — собака... Думаю!

підійме гавкання й мене накриють; але я нащупав пістоль і в думці подякував відьмі... Вкінці, коли вже зовсім світ погас, я виповз на дорогу... Ліс чорнів... мрячний, похмурий... страшні, мохнаті тіні з усіх сторін і здавалось, що в непоглядній піймї горіли всюди якісь диявольські очі. горіли, кружляли й налітали на мене вогняними колами; я перейшов дорогу й кинувся втікати і втікати... галуззя мене хвоськали, придержували, рвали, одержу... але я, стискаючи в руці пістоль, сміло йшов вперед і вперед... Підійшов місяць... Ліс наповнявся таємним світлом... погоні не було... пішли „мішмаш" поляни... я їх перебігав... і, вкінці наткнувся на якусь дорогу й на хлопа в тарадайці... Від нього я довідався, що до Літина близько... Я приказав йому везти себе чим скорше до міста, приобіцявши добру винагороду, якої і попрошу у пана судді.

Суддя був понурий, наче хмара, й нічого не відказав своєму гостеві, немов би й не чув його слів; але Янчевський поспішився заявити:

— Моя калитка також на твої услуги... Але прости мені, мій друже... а в твоїм оповіданні багато знаєш того, що родить налякана уява, а правди справді мало... Та вишукана ввічливість і при ввічливості — твоя уступчивість. Опісля, знаєш, ця пивниця... Сам віддаєш гроші...

— Та знай, що пістоля коло виска! Це не жарти, зрозумій! — крикнув зачеплений Хойнацький.

— І це все могло тобі приверзтись!...

— Приверзтись? Так ось вона в кишені! Гляди! — і Хойнацький вихопив із кишені довгий кусник... сухої ковбаси.

В першій хвилині всі навіть були метнулися на боки, але приглянувшись, вибухнули шаленим сміхом. Хойнацький сам, глянувши на цю зброю зацікавився і роззявивши рот, стояв стовпом. Його смішна постава з витягнутою ковбасою викликувала гомеричний регіт і сам суддя, забувши

про свій понурий настрій, ледве міг вдержати руками черево, що гоїдалося від сміху.

— Панове! Я збережу цей знаменитий шматок ковбаси, — сказав торжественно Демостен, взявши із руки приятеля, „страшну зброю“. — Я збережу його і умоцю на пам'ятнику цього мужа, як символ нестрашимости й відваги героя...

— Що ж тут... ніч... розбійники... ножі... зброю. — говорив збентежений Вінцент.

— Та й чого ви оце смієтесь! — заступилась за свого гостя Агата.

Серед таких обставин кожний з нас налякався б не то що ковбаси, але і дулі... За здоров'я пана Вінцента; втік, знай, від таких злодіїв, щоб нас сповістити. — так ото за його хоробрість! — піднесли чарку суддіха.

— „Нех жие!“ — крикнули всі оживлено й стали цокатися з посумнілим паном Хойнацьким.

— Але чи багато було у пана грошей? — поспитав суддя, з тайним наміром розвідати дошкульне йому непорозуміння; він увесь час сидів, наче на шпильках, вичікуючи з хвилини на хвилину, що Хойнацький заговорить про його розписку, але той мовчав і суддя почав було заспокоюватись, що діло з розпискою в нічім не тичиться Кармелюка, а все таки йому бажалось в тім пересвідчитись...

— Грошей в калитці, яку а віддав Кармелюкові, майже не було, — відказав журливо Хойнацький. — Але там був... Так! — полапався він тривожно. — Я і призабув... Це найважливіше, що мене заставило сюди поспішити... Ради Бога молю, пане суддя, не плати нікому на свій документ, який ти мені видав на позичені в мене десять тисяч золотих!

— Як! — підскачів суддя й остовпів на місці.

— В чім справа? — зацікавився Янчевський.

— А в тім, заговорив поспішно Хойнацький, — що той Кармелюк надбав в моїй калитці документ пана судді

і сказав, що він одержить гроші по половині... так я мо-
лю, щоб пан не платив...

— Я вже заплатив, — проговорив захриплим голосом
суддя, сідаючи тяжко на крісло...

— Що ж це! Протестую, панове!... Я не давав ані
припоручення, ані повновласти...

— Але приїхав від пана поважний старушок, шляхет-
ний пан, а знає усіх, — бурмотів суддя.

— Так хто ж це був той пан? — запитала Агата.

— Очевидно не граф, — підчеркнув Демостен, — а
сам Кармелюк...

Агата закрила руками очі; всі гості з острахом гляді-
ли на суддю, що тяжко дихав.

**

Прорвавшись у ворота, волинський пан кинувся по-
спішно до коршми; він не йшов, а майже біг, призабувши
на своє становище; не входячи в коршму, він сів в запря-
жений екіпаж, уткнув коршмареві талія й крикнув до
візника: — Гайда! Щоб ще нічу не стрінутись з Кармелю-
ком!

— Ой, ой! — замотав жалібно головою жид. — Ліпше
було ясновельможному панові переночувати тут.

— Знаю, так пильне діло... — буркнув пан і повто-
рив фірманові: — з Богом!

Завертівсь і тріснув батіг, коні з місця рванули і повоз-
ка, загойдавшись на високих ресорах, покотила тяжко
на застави*). Минувши греблю, Кармелюк крикнув до Ан-
дрія, що супровожав екіпаж:

— Слухай; ти вернись незаметно в місто, заїдь до ін-
шої коршми, а відтам проберись якнебудь до судді на
подвіря і назирцем гляди за тим шельмою Янчевським:
як лише напевно довідаєшся, куди він поїде, вихром же-
ни до нашої коршми і повідоми мене, а то знов вихов-
знється диявол!

Без погоні, без ніяких приключок Кармелюк досвіта

*) Рогачка.

підїхав до коршми Уляни. На останнім прорубї стрїнула його сама хазяйка.

— Господи! — сплеснула вона руками.

— Насилу дїждалась свого ясного сокола! Що я втерпїла, що винесла мук, дожидаючи тебе ціліську ніч! Серце мое шматувалось, туга нагинала до землі... Все мені ріжні страхи налізали до голови; то, що тебе, моего голуба сизого вхопили, то наче тягнуть на диби...

— Радосте моя, щастя ти мое! — промовив задихаючись від солодкого зворушення отаман і кріпкою рукою підняв Уляну й посадив біля себе в екіпаж; вона обвила його шию руками й замерла, притиснувшись до грудей свого улюбленого: палкі поцілунки, шепїт без звязку, радісний, переривали на час слова...

Вкінці успокоївшись, заговорив Кармелюк:

— Твої передчуття, моя рибко, туй-туй що не справдились: наскочив я було у судді на самого Янчевського... Прямо око на око... Не можна було мимо перейти... Вже навіть було подумав — „капут“: коли пізнає, так пірну кинджалом і вже!

— Ой, лишенько! — крикнула Уляна. — Що ж би з тобою сталось?! Там же челяди тьма, а ти був один...

— Та я вже про себе й не думав: „Хто має висїти, той не втоне!“ Що має бути, цього не минути... Але, розуміється, що живим в руки їм я би не дався!

— І погубити себе через купу злотих! А про мене і не подумав! А я би й з собою покінчила! Раз сказала, що ти мені тепер — усе життя, іншого слова не буде... Ні, я тебе більше із своїх очей не спущу... Де ти — там я! У огонь, так, в огонь, в пекло, так в пекло! Але разом вкупі!

— Голубко, горличко моя! — пригорнув її пристрасно Кармелюк. — Ні, не голубка, а орлиця із сильними крилами й залїзним клювом! Такої орлиці такого товарища я й шукав... Тепер мені й „море по колїна!“

— Певне, а тому ж на таке безглуздя я тебе більше не пущу... обхоплю ноги руками... й не випущу, — хїба

що убеш! Скажеш, треба було грошей — пусте! Грошей можна роздобути і з ножакою в руці... а як наставляти свою голову, так в завзятій боротьбі, при криках, гуканнях, при заграві пожеару...

— Бач, яка ти! Вогонь, не баба! — крикнув Кармелюк, поцілував її в голову й замовк, затопившись в роздумі.

Екіпаж тимчасом їхав тихо, нахилиючись, то потикаючись на пеньки, то попадаючи у вибоїни, стежка вилася посеред густого і темного лісу й для такого ридвана була майже не до переїзду. Уляна, вихилившись із екіпажа, зірко слідила за візником і показувала йому дорогу.

— А що, про Дмитра нема вісток? — запитав Кармелюк після довгої мовчанки.

— Як нема! — стямилась Уляна. — Я й забула тобі сказати: він вже тут і привів з собою чотиринадцять молодців... Є поміж ними й старі — Явтух, твій земляк — Михайло з Сокирниць, ще дехто й новики. Славні такі, завзяті!

— Ось так „візат”! — завважив втішно Кармелюк. — Прибуло нашого полку. Тепер рухаймось! Але де ж ти увесь той народ примістила?

— Частину, більше знайомих Дмитрові, в себе в коршмі, а решту в поблизькій балці. Туди ж, в нашу печеру, я нікого не пустила: про неї нехай знають лише наші вірні друзі.

— Знаменито! Ти правдива отаманша, тобі би й булаву в руки...

— Не булаву, а такого велиття любого! — крикнула вона пристрасно й палко поцілувала Кармелюка...

Коло самої коршми зустрів свого отамана Дмитро Гнида й відскочив було від екіпажа, побачивши в ньому старого пана; але Кармелюк розсміявся й вивів свого приятеля з клопоту.

— Ух, ти, вовк би тебе з'їв, не пізнав! Ось яка машкара! Порядно пошив в дурні ляхів. Рація, друже мій. А

мені також від ескадрони вдяка. Приволік, хто був на дезертирці, а то й свіжих горобців наловив.

— Чував, чував, брате! А поки що — гайда в коршму: ти, Уляно, угости нас, чим Бог післав; від вчорашнього снідання й рісочки в роті не мав. Так ось при вечері, або, краще сказати, при сніданні розкажеш мені, Дмитре, про все, а я знов розкажу про свої успіхи.

Уляна втішена, бадьора, живенько мстнулась в коршму й комору, прилагодити для свого божка всього добра, яке лише було під рукою.

— Ось і діло, — затирав руки Дмитро, — а то без пана отамана красуня наша переживала в журбі й бігала по лісі, а в мене у животі давно вже барабани дудніли на тривогу.

Під'ївши, Дмитро розказав, як він випадково стрінув Явтуха наймитом у жида в Гутинській коршмі, як від Явтуха дізнався ще про двох „вовків-сіроманців“, — і як опісля вони обидва кинулись разом у поблизькі села й хутори, та навербували ціліський тузня: все народ хороший, загартований в біді.

Кармелюк був незвичайно радий: він декотрих звербованих знав особисто, а з інших, після слів Дмитра, був вдоволений. Від себе отаман розказав друзям звісну нам подію у судді і додав, що сумнівався був в тім, чи одержить від нього бодай копійку, та поганець злакомився на опуст чотирьох тисячок.

— Та, до речі, — згадав Кармелюк, — а де ж мій полоненик Хойнацький? Йому, після умови, належиться половина.

— Ой, мамцю! — налякалась Уляна. — Я й забула про нього. Прийшов Дмитро з дружиною — треба їх було порозміщувати, позаходитись коло харчів, а опісля тривога позбавила мене пам'яті. Ай, ай! Ну а що як Ярема не кормив і не поїв пана, — а це вже третій день...

— Так полізь, любко, чим скорше в пивницю, та витанци нещасного... — занепокоївся Кармелюк.

Уляна кинулась в сіни, а через п'ять хвилин вернулась збентежена й залякана, що пана нема в пивниці: „ляда”, мовляв, прикрита, затички нема, до ляди приставлена драбинка... а в пивниці — ні духа!

— Втік! Як же це його сторожив Ярема? — сколотився Кармелюк. — Коли в нас така сторожа, то гадина Янчевський може нас сплячих накрити.

Усі розворушились. Привели заспаного Ярему. Дурноватий малий на всі запити відказував, що він не знає, що в пивниці творилось, бо там не залазив, а не залазив тому, бо не мав до цього приказу; з тої причини він не носив панові хліба ні води, а ходив все то довкруги коршми, то заглядав у сіни а навіть спав на дворі під повіткою.

— Значить, ти й проспав пана? — запитав з досадою Кармелюк.

— Мабуть проспав, батьку, — відповів спокійно Ярема — спати чейже треба чоловікові.

— Так чомуж ти на „ляді” не положився? — роздратувався Кармелюк.

— Не догадався, — всміхнувся Ярема.

— А чому ж ти не замкнув ляди?

— Замка не було... Я заткав скобель кілочком...

Чейже він з тамтої сторони не міг виїхати.

— А ось, виходить, виїхав.

— Та... Тут без нечистої сили й не обійшлося.

— Не вона ж йому подала в пивницю і драбину?

Дальше слідство вияснило, що Ярема говорив правду: він не допомагав утечі: витягнена драбина лежала на місці, а в середині пивниці, нагадала собі Уляна, лежала друга, про яку й призабули. Невинність Яреми була доведена, але враз з тим виявилась і його вражаюча дурнота, яка всіх переконала, що Яреми ніколи не можна ставити на сторожу, а можна ним хіснуватись лише як муроломним оруддям, з уваги на його велитенську будову тіла.

— Ну, чорт з ним! — заспокоївся Кармелюк. — Прогавив, так прогавив; більше тебе сторожити не поставлю. А що до того пана, то втечі його не можна брати за эле: голод не тітка, а видима смерть страшна. Коли він втік до себе, так і добре... але коли б він втік, щоб на мене пожалілись перед реченцем, так йому ні повозки, ні коней не бачити більше, як своїх ух.

— Це правда... — сказав Дмитро.

— Та й взагалі віддавати не слід, — сказала різко Уляна: — голову свою підставляв під обух і щоб ще ділитись? За яку ласку? — Що обіцяв — це жарт, насмішка. А чейже пан не додержував не то слова, але й присяги. Так, що тут з ним і возиться?!

— Я своє слово ставлю вище панського, — завважив з повагою Кармелюк і почав розпоряджувати в справі новобранців.

— Ну я, Дмитре, — сказав він останньому, — полізу в свою квартиру трохи відпочити, а ти вже тут наглядай... І як прилетить Андрій, — в цю ж таки хвилину тягни його в мою печеру... і... ще...

— Ідемо вже, соколе мій! — поспішила було Уляна. — Дмитро усього тут догляне.

— Будь спокійний, отамане, — все виповню... Відпични собі на привілля.

Під вечір прискакав до коршми Андрій і був виправлений зараз таки до отамана; Дмитро також туди потяг... Уляна, зваривши обід, не раз вибігала на стежечку до коршми поглянути Андрія, якого отаман дожидав з болячою напругою й тепер вона крикнула „іде!“ Кармелюк вискочив і набігу засипав Андрія питаннями: — А що, розвідав? Виїхав? Куди? Коли? Де тепер?

— Розвідав, батьку, — крикнув, задихуючись від скорого бігу Андрій. — Виїхав... до себе... на хутір... сьогодні певнісько буде у себе вдома вечеряти і ночувати... а завтра... — візник думає — поїде на обід до маршалка...

— Так сьогодні він дома? Чи тепер вже переїхав ліс?

— Я бачив, як він звернув на свій шлях... опісля я полетів сюди, на зломання голови... Але все ж таки не знати, чи вдасться нам його переймити?

— Куди там! — відізвався Дмитро.

— А! Будь же я проклятий! — закричав бісновато Кармелюк і гепнув шапкою до землі. — Що ж це! Знов утік! Сміється надо мною все пекло, чи що? Га?!

— Не проклинай себе, орле мій! — кинулась до Кармелюка в забобонному страху Уляна. — Чого тривожишся? У нас тільки тепер сили, що нема потреби піджидати на цю кертцію ніч'ю в лісі, а можна таки прямо відправитись в саму його нору й там на місці його прицупнути, ба й добром його ще поживитись!

— А що думаєш, пане отамане, — сказав втішно Дмитро, — баба, знай, в сам раз і влучила!

— Коли ж бо ні, — підхопила Уляна, — мені добре це відомо, що у Янчевського в дворі челяди не найдеш і п'ятнадцяти чоловіків, а хуторян — жменя, та й вони ненавидять свого пана... Я певна, що між ними й помічників можна найти... бодай в крайнім разі таких, які хитрим способом відчинять нам ворота... Вони ж мають в дворі й родичів і кумів і сватів...

— Та по що глядіти далеко, вихопився Дмитро, — у мене серед новобранців є двох дезертирів із хутора... так ми їх вперед вишлемо „парляментарями"... і без штурму твердиню візьмем, хай я буду не знать що, як що не так!

Кармелюк здивований таким внеском, зразу мовчав і лишень дивився то на одного, то на другого, опісля ж, придавивши в собі зворушення, сказав нагально: „так можна оперішити й захопити звірюку в берлогах?"

— Можна! Ще й як! — відказали зворушено Дмитро й Уляна.

— Ех, друзі мої! Яка ж це для мене втіха! — Так живо! Не марнувати ні одної хвилини!

— Труби в похід! — підкинув до гори шапку Дмитро.

І всі навально кинулись, — хто в балку, хто в коршму, хто на полянку за кіньми, а хто в печеру за зброєю.

XLII.

Янчевський вернувся в свій хутір ще в пору обіду й зараз таки розіслав чотирьох гінців по сусідах; він сповіщав їх про прибуття Кармелюка в місцеві ліси й, крім того, писав: позаяк завтрішнього дня припадають уродини маршалка й до цього по цій причині приїде все дооколичне панство, — так буде нагода й таки доконче треба буде обдумати, обговорити й уложити плян піймати розбійника. До пані Розалії він вирядив особне, довіроче письмо із гарячою заявою що готовий бути її оборонцем, але з деякими недокінченими й невиразно висловленими пересторогами...

Покінчивши переписку, він прийнявся оглядати двір, донитувати челядь і хуторян, — чи не чував хто дещо про Кармелюка й про його шайку, але не довідавшись нічого, зарядив скріпити двірську сторожу, узброїти її й приготувати все до виїзду. Прислуга вся, як здавалось, була бадьора й ніяка небезпека не грозила, бо годі було й передвиджувати її: укріплений двір Янчевського міг видержати облогу й сильного відділу.

Пізно вечером сидів Янчевський у своєму кабінеті і не йшов спати, попри те, вже була крайня пора; на душі у нього було неспокійно, в голові відливо вертілась обіцянка розбійника — грабіжника відістити йому й ця думка відганяла сон. Кабінет, освічений одною лойовою свічкою, представився понуро. Величезний коминок що здвигався майже до стелі роззявляв широку, чорну пащеку й кидав на боки зловіщі тіни. На стінах висіли килими, прикрашені різною зброєю; при понурім освітленню вони видавалися чудернацькими павуками. За столом, де сидів Янчевський крізь двоє великих вікон гляділа на нього непроглядна ніч. Кругом царила томляча тиша; лише час від часу чути було, як у сусідній кімнаті в буфеті (миснику) гризла щось метка миш.

Це все ще збільшувало тяжкий настрій пана Янчевського й навівало на його душу якийсь холод.

Вартовий лакей декілька разів відчиняв тихенько двері, бажаючи переконатись, чи його пан не вийшов; але пан все ще таки сидів, закинувши голову взад крісла й ніби чомусь пильно прислухуючись; остаточно лакей з гуркотом відчинив двері й заявив панові, що явився дворецький, найближча й довірена особа.

Пан втішився.

— А що, „ваць-пане“, все гаразд? — запитав він дворецького.

— Гаразд, вельможний пане, все добре.

— І ніякого підозріння нема так що до челяди, як і хуторян?

— А, „бронь“ Боже!

— Значить, можна спати спокійно?

— Безпечно, вельможний пане, спокійно... Ось лише...

— Що таке? — здригнув Янчевський.

— Ось лише, вельможний пане, пропало два гарці затиру...

— Дурниця, — засміявся Янчевський. — Чи розсипав хто?

— Ні, пане. Запарила ївга на ніч собакам а я додав і шматок старого сала для ліпшого смаку, так ось ні один пес не хотів навіть язиком лизнути, так і все стоїть...

— А чому ж?

— Та хто їх знає, пси якісь такі скучні, хвости попускали...

— Це не добре, — стривожився пан. — То ж то я й не чую гавкання... бувало „Гайдамака“ і „Гільтайка“ спати не дають; їх небезпечно було спускати з увязі, а ось все тихо, наче все вимерло.

— Правда, пане, а всі пси слущені з увязі... І вечером усієї челяди не було...

— Де ж вони?! — крикнув Янчевський.

— Певне на хуторі... там вони й рідню мають. Ось

я би вельможному панові порадив — не дозволяти челяді сходитись з тим „бидлом”.

— Так, так... це міркування важне. Гадюкам вірить не можна. Я би їх всіх повідушував, коли б можна найти робочих рук...

— Так, довкруги панські хлопці... А ті наші шепотять за останні езекуції.

— „Пся креф!” Однакож це дивне, щоб і більше не сказати: а собаки ще не потроєні?

— А тож і як? Певно!... Одна вже й „натяглась”...

— Га? Що ж ти мовчиш? Це ж не даром? — поблід і тривожно став наслухувати Янчевський.

— Певно, не дармо: ось і замок від брами зломаний...

— Як, зломаний?!

— А, так: я йду, а ворота лише на „гаку”. Що це таке, — кричу, де замок? — „Поломаний” — говорять.

— „А де воротар?” — „А де ж ключник?” — „В куми на хуторі”...

— „Сто пйорунуф!” Це чорт знає що таке? — скипів Янчевський.

— Чому ж ти мені про все не доніс в „тен момент”?

— Та я ось післав за воротарем на хутір, так і виявилось, що хутір увесь порожній.

— Як порожній? — дивувався щораз більше й більше хазяїн.

— А так, пане, майже всі розїхались, — то в поле, кажуть, то у ліс...

— Так це бунт! Це змова! — спалахнув Янчевський.

— Подібне — погладив дворецький потилицю.

— „Єзус Марія!” Що ж це? Ходім, оглянемо все. Треба бути осторожним...

— А треба тому, що, як я йшов до пана, то чув від хутора підозрілий шум.

— Як же ти говориш, що все добре, як на хуторі нікого нема? Так це ж „гвалт”?

— Як посилав, не було... А ось, хто його й знає...

— На! — Янчевський уткнув в руки дворецького пі-

столю, сам вхопив із стіни дубельтівку і, не звернувши уваги на це, чи вона набита, чи ні, поспішно вийшов із кабінету; він замкнув всі внутрішні віконниці, замкнув на засуву двері від затиля й через столову, гостинну й залю пішов в парадний передпокій, де на дерев'яній софі дримав спокійно лакей... Пан гримнув на нього грізно за це, що він собі завдає хropaка й не замикає парадних дверей.

— Замикаю, вельможний пане, „падам до нуг“... Ось лише пана дворецького перепустив...

— Перепустив, так зараз треба було й замкнути... А ну, поглянь-но, ваць пане, як що він не замкнув, так я йому й шкіру зідру.

Дворецький із свічкою вийшов у сіни, Янчевський свою поставив на стіл і з перевіщеною рушницею затримався в передній.

Але заледве дворецький увійшов у сіни, як несамовито крикнув: „збуйци!“ — і зараз же дався чути вистріл.

Янчевський завмер на місці, утративши можливість поворохнутись; крізь слабе світло, що перетискалося через відчинені двері з передньої, він завважив, як дворецький опустив свічку, як на нього накинута якась жінка й як слідком за нею вдерлись у сіни ще три мужеські постаті.

— Собака! Стріляти задумав? Так ось же тобі! — прошепотіла жінка і в ту мить піднесла вона руку із блиснувшим кинджалом і блискавично спрямувала на горло дворецького; з-під витягнутої руки бризнула червона кров; почулось хрипуче клекотіння і вірний раб Янчевського зі стогоном повалився на землю. Якийсь огрядний мужчина, — не то економ, не то пан, вхопив жінку за плечко і, нагнувшись, простогнав...

— А-а! Що ти вчинила?

— Вбила! Роздавила гадюку! — крикнула з запалом жінка. — Чи не ранений ти, отамане-орле?

— Ні, — глухо відказав мужчина. — Але кров...

— Собаці й собача смерть! — роздався третій більше грубий голос. — А отаманисі — слава!

Янчевський наче прокинувся зі сну; перед ним на десять кроків стояв безсумнівно Кармелюк із своєю шайкою. В розгарі божевілля, Янчевський підняв дубельтівку й механічно спустив оба курки; бризнули іскри, але порох не спалахнув — або відвог, або його й зовсім не було.

Кармелюк ринув на Янчевського, але цей успів кинути в нього зброю і шмигнути в бічні двері до свого кабінету.

Замахуючись зброєю, він перевернув свічку а опісля в темноті міг вигідно сховатись, навіть двері успів засунути засувкою, а другі, в залю, вже раніше були замкнені. Янчевський на одну мить пристанув і почув гучний голос отамана:

— Вогню сюди! Світла! Ламайте двері й вікна. Заходи від затильного входу! Довкруги дому вартових, щоб і миш не втекла!

Янчевський кинувся на зломання карку в кабінет, щоб відтіля в "креденсовій" відчинити ляду й опуститись в погріб: там він на всякий случай, був в умовній безпеці: пивниця, поперше, ділилася на декілька рукавів, а по друге, один з них мав критий вихід далеко поза мешкання, в глухий яр. Про відбій, розуміється, не можна було й думати: очевидно, уся двірня або зрадила його, або зрадливо була перевязана, або може й повбивана як дворецький. Янчевський дібрався напомацки до "креденсової", і почав шарити по підлозі й шукати ляди. Шум і тріскіт змагались довкруги, то чути було як під ударами подавались двері, то доносився гуркіт відірваної віконниці, то в розбите з бренькотом вікно вдирались дикі крики ворогів...

У Янчевського дрижали руки, холодний піт вкривав його, серце тривожно, товклося у грудях, а жаский страх нівечив сили . . .

— Де та ляда? "Єсусе Пане! . . ." Чейже вона тут була, тут, — і пропала! О "Матко найсьвентша", поможи мені! Найди! . . . Де ж вона, де!? Ой, до тисячки громів! Вже виломили стінні двері . . . Відкривають тут віконницю...

Рятуї! — шепотів він поблідлими губами і повзав по підлозі, не будучи в стані второпати в знайомій до послідного гвіздка кімнаті. Але ось його коліно випадково наткнулося на виступ ляди... Ще хвилиночку, і він врятований... Він вхопився дрижачими руками за залізну покришку й не міг її підняти... — "Боже! Що ж це: забита?" — закричав він, призабувши, що ляда замикалася на засувку. Остаточо він засувку віднайшов: він потягнув її зі всіх сил, але в противну сторону. А тим часом двері з заднього входу впали з тріском, з другої сторони роз'ярені крики наповняють залю гостинну, вриваються на коридорі... Вже ось і засувка відсунена — лише запізно: з брєнькотом і тріском впало вікно в „креденсовій“, в отворі появилися дула... але двері від коридора все ще не подавались... Нещасливий Демостен виснажившись зовсім, вдерся знов у кабінет... Спрямоване з усіх сторін пекло відняло у нього останні сили; але де скритись, як спастись? Кожна хвилина — вічність... Вже в „креденсовій“ почувся тупіт ніг... і заблискали крізь щілину вогники.

— Пропав; "In manus tuas, Domine!"*) — почав було шептати Янчевський молитву за вмираючих... коли нагло побачив коминок... В млі ока він кинувся в нього й, опираючись руками й ногами на виступи цегол, на кріпких м'язах піднявся в комині до самого його закрута. Заледве він це встиг вчинити, як в кабінет ускочило кілька людей і зараз накинулись на шафи, столи й комоди — розбивати їх і грабувати.

До темного комина долітали до Янчевського доривочні окрики, прикази і злючий говір: „у диявола гроша не туго! Тащи срібло й світильники, де що попадається!" — „А одіж?" — „Бери, зв'язуй! Он ще скриня й шухляда... Ламай!... А які лише найдуться папери, рви на шматки й кидай пріч у комин. Треба їх спалити"...

„Що ж це? — мелькнули, як розпалені іскри, в голові Янчевського думки.

*) В руку твою, Пане!

— Чи живцем замінитись в шинку, чи віддатись на звірські муки? . . . ”

І застигає у нього серце, завмирає душа, а м'язи гублять свою напругу; та він все таки держиться в комині, хоч і чує, що довго в таким напруженню не видержить. Крім цього й віддихати йому приходитьсь все трудніше й трудніше: стерта із стін комина саджа піднялась стовбуром і виповнює його легені. Вкінці хтось входить в кабінет і роздратованим голосом починає сварити.

— Ви тут зайнялись грабунками, а не помагаєте глядіти того шельми! Щоб він зараз був мені під ногами! Він в цьому домі: я сам його бачив! Глядіть! Перегляньте навіть мишачі нори!

— Та він певне на горищі, — роздався чийсь, наче жіночий голос.

— А де решта? — запитав, видимо, отаман.

— Забирають коней і провізію, та ще дещо в комодах.

— Все забирають . . . а мені того диявола не дають в руки . . . — і навіть чути було в комині, як Кармелюк заскреготав зубами.

— Та не журись, батьку, — відізвався жіночий голос, — все перетрясемо, найдем . . . Нас тут в домі чотирнадцять — досить, на дворі лише шестеро . . .

— А там хоч крові не пролито?

— Без потреби ніхто не підніме багнета! — відказав якийсь інший, грубий голос.

— Обнишпорити знов усі покої, всі комори і присінки! — скомандував невдоволеним, гнівним голосом Кармелюк. — З надвору поставити сторожу, бодай по одному вартовому з кожної сторони. В домі на два покої вартовий . . . А ми тоді на горище.

— І коли не найдемо, коли він денебудь сховався в потайній стіні, — тоді з чотирьох сторін підпалимо дім! крикнула жінка.

— Ура! — підхопив грубий голос.

З шумом ринула товпа по інших кімнатах. В кабінеті остався один чи два чоловіки, — не більше. До Янчев-

ського доносився лише шелест складаної одежі й шелестіння паперів. Хтось оберемками шпурляв ними в комин.

— А що, підпалювати їх Явтуху? — роздався майже в кімнаті голос.

— Підожди, вже всі разом, — відказав від писального столу другий . . .

Дождання і вудження добивало у Янчевського останні сили; він вже почував, що довше не вдержиться в комині . . . два рази він кашельнув в кулак від задухи й лише завдяки загальній метушні не зрадився із своєю присутністю . . . Але від натути він стратив ліпші точки опору і, мимо надлюдських зусиль, він сховзнувся і поволеньки спускався в долину.

Вкінці, знов отаман явився тут.

— На ці два покої лишиться вартовим Явтух, а ти, Свириде, іди сторожити занадвору, ось з тої сторони! — борзенько переглянути, і, як не найдемо, то пустити "червоного півня"*) і гайда назад . . . Тут гаятись не можна... Тільки ось що, мої друзі, треба втікати різними шляхами, в різні сторони, щоб сколотити їх . . . Я із Свиридом і Михайлом буду в "кругляку"; туди явишся і ти, Дмитре з Андрієм, на раду, а ватагу переховайте в сумежних лісах.

— А про мене забули? — відізвався жіночий голос, в якому задрижала обида.

— Я про горлицю й не згадую. Де я — там і вона.

— Поки жива! — крикнула втішно жінка.

І всі спрямували в коридор.

У Янчевського погасли останні сили, — він вже замітно став опускатися; легені виповнені саджею не перепускали повітря і його душив кашель, голова вертілась, йому причувся лише віддалений гомін, чи виття в потемнілім комині.

— Ось не підпалив тоді паперів, а тепер і свічку взяли. Бодай би кресала добути, щоб осмалити всі ті папери, спалити всі документи — доконче. Що це сопе чи стогне?

*) Підпалити.

— стрепенувся Явтух і став прислухатися; в темряві обхопив його забобонний страх.

— Це, здається там в комині! — і Явтух подався трохи до дверей, не рішаючись увійти в кабінет. — Вже чи не нечиста сила? А що ти думаєш? При нас хрест святий!...

В цю мить Янчевський викашлявся і, втративши рівновагу, гримнув чорною масою з комина й покотився до ніг Явтуха, який в безграничному страху закричав:

— Чорт! Хто в Бога вірює, рятуйте! — і стрімголов кинувся в коридор...

Янчевський покористувався цією хвилиною й поспішно шмигнув у пивницю, вспівши навіть засунути за собою ляду. Він майже звалився вниз із сходів і напوماцьки став пробиратись знайомими йому хідниками...

XLIII.

В розкішній садибі пана маршалка царило післяобіднє „фарнієнте". На превеликій терасі, що спускалася широкими ступнями до потопаючого в квітах саду, розмістилось численне товариство. Був день уродин самого хазяїна. У той день, після давно приїнятого звичаю з'їжджалося все дооколичне панство. Цим разом гостей було відносно небагато; очевидно всіх настрашили слухи про поворот Кармелюка, які рознесли по цілому повіті із швидкістю блискавки.

Все ж таки на терасі були: пан маршалок, його жінка, пан суддя із своєю чарівною подругою. Пігловський із сином Альоїзієм, Бойко, молодий „кавалер", і ще декілька шляхтичів.

На легких столиках стояли горнятка з чорною кавою, мисочки з всяким варенням, карафки з винами, ратафіями, пляшки з лікерами, араком і ціліські ряди різнородних чарок.

Панство відпочивало після ситого і томлячого обіду і, попиваючи малими ковтками каву і лікери, насолоджувалось природою. Із саду повівав легенький вітерець і доносив ніжний запах рожі і ясмину; все довкруги дихало спо-

чинком, красою і пестощами; годі було повірити, що понад полями тяготіє томляча спека.

„Каваліри” збились купкою коло принадних дам; більше поважні гості сиділи віддільною громадою — поближче кам'яних баянс, вкритих зеленю повійки, і потягали з довгих цибухів пахучий дим турецького тютюну. Мова і тут і там велась про Кармелюка і про його останній подвиг. Пан суддя десятий раз вже розказував, як його обманув зручний і безсоромний поганець, а пані Агата, противно, впевняла своїх слухачів у тім, що вона відразу почула, що прибувший — зовсім не шляхтич, а простий хлоп, і навіть про це натякала чоловікові, але розуміється, він не вважав за потрібне послухатись жінки, і ось тепер за все поплатитись мусить пан Хойнацький.

Хоч в обох гуртках царила одна тема розмови, але настрої був різний, і тоді, як поважні *pateres patriae**) з острахом товкмачили про грозячу небезпеку і потребу всім виїжджати із сіл, — молодь весело жартувала, проектувала лови на Кармелюка, „посполіте рушене” під начальством принадних дам, бо поганець не боїться нічого, але, після слів свідомих людей, перед поглядом красунь, покірніє. І Розалія і Агата з охотою піддержували ті жарти; і хоч при більше або менше незручнім навороті розмови, Розалію кидало і в жар і в холод, але ніхто не завважив хвилювання красуні, бо пригода з графом вже була призабута і перекручена Демостеном зовсім по іншому.

Пані маршалкова вимушено і весело базікала з Агатою і безсторонній глядач без всякого сумніву міг переконатись в тім, що Розалію з панею Агатою вязала лиш безкорисна і правдива дружба.

А тимчасом, обі „крульове панства” в дійсности почувались одна зглядом другої в неконечно безкорисній і правдивій дружбі. Цього дня Розалія була щось дуже не по собі: мимо появи Кармелюка й оновлених з ним

*) батьки вітчизни.

спогадів про мнимого графа, була ще одна загадка, що займала всіх гостей, хазяїна, а найбільше всіх — Розалію: Янчевський, щ оніколи не пропускав такого дня, цим разом не явився.

— Держу заклад на сто злотих, — настоював Рудковський, — що наш славний презез, не кажучи нікому й словечка, рванувся слідами подільського Ренальдіна й заки ми зберемо свої полки, він нам знов приведе його на ланцуку як ведмедя.

— Ну, ні, пан Демостен не схоче нанести нам такої обиди, — заперечила Агата, надуваючи губи, — чейже тим позбавив би він нас такої рідкої забави: ловів на розбійника! О, справді, це прехороша, принадна, нечувана забава!

— Дещо ризиковна, головню ж для наших принадних дам, — завважав молодий Рудковський, що стояв за кріслом Агати.

— Ну, так щож. *Qui ne risque ne gagne!**) — відкинула назад голову Агата, всміхнувшись лукаво і многозначно до свого кавалера і, нагнувшись до Розалії, зараз же добавила: — правду я кажу, душко Розюта?

— О, певніську! Лише ризикування додає усякій забаві веселої утіхи, — поспішила піддержати подругу з веселою усмішкою Розалія, не зважаючи на це, що в душі у неї все росло й росло подратовання проти свого улюбленого, який нагло посмів не явитись сьогодні.

Маршалок не менше своєї жінки журився неприсутністю приятеля.

— „До правди“, — говорив він, розводячи руками, — цього ніколи не бувало... щоби він пропустив такий день: а чейже він в нас дома, як свій чоловік... Ми діляли з ним все... І ось, не піславши ні словечка...

— Зовсім невідомо, — піддержували хазяїна гості.

— А в нинішніх часах таки й зовсім погано! — завважав Пігловський. — Шельма Кармелюк ніколи не дарує,

*) Хто не пускається навмання, не переходить.

нашому славному Демостенові свого приарештування. Може бути, що він тому й явився в наших околицях, щоб відомстити Янчевському, і тому наш коханий Фелікс поступив собі дуже не розсудно, виправившись додому одинцем, без приналежної команди...

— Це так... то так! — покивав головою маршалок. — О, скільки разів я йому говорив: „Феліксе, ради Бога! Тебе погубить твоя необережність!”

— І це зовсім можливе, що гільтай притаївся де-небудь по дорозі, — говорив далі Пігловський.

— „Дай покуй”, пане! — закликав Бойко, що цим разом не дрімив, а прислухувався загальній розмові. — Так не вже ж цей бестія буде нас ловити по дорогах серед білого дня як кухар курят?

— Небезпеці треба прямо в очі глядіти, — завважив похмуро Пігловський, — і коли до цієї пори нема нашого славного...

В цій хвилині двері до внутрішніх покоїв відчинились. На порозі явився козачок і грімко проголосив: — „Його милість, пан Янчевський!”

— Янчевський! — крикнули всі присутні разом.

— Ну прецінь, прецінь... — промовив втішно маршалок, з незвичайною для його „фігури” бистротою, піднімаючись з місця і прямуючи до дверей. — Ах ти зра... — але маршалок не докінчив свого приятельського докору; крик здивування перемішаного із страхом вирвався у нього; він припідняв руки, наче б перед ним явилось яке невидане чудовище, й застиг на місці.

Всі перелякались, схопились з місць і звернулись до дверей.

— О Боже! Що ж це з паном?! — крикнула Розалія, а за нею і всі інші.

В дверях стояв Янчевський, але його годі було пізнати: пірване одіння, його лице, руки, волосся — все було до того ступня обмазане саджею і порохом, що навіть тепер, при денному світлі, він видавався якимсь страшним дивоглядом.

Янчевський з трудом поступив кілька кроків і, повалившись із знеможення на перше попавше йому, крісло, промовив беззвучно:

— Ограбований... Спалений... Пущений по світу...

— Хто? Що? Коли? Як? — роздалися зі всіх сторін поодинокі, тривожні допити...

— Кармелюк!

Крик страху вирвався у дам і перебіг рядами гостей, які стовпились довкруги Янчевського. І після цього крику на терасі зацарила мертва тиша. Всі в острахом гляділи на Янчевського й ніхто не смів запитати його про подробиці страшної події.

— Видите, панове, як близьким я був правди! — сказав по довшій хвилині Пігловський. — Але, дорогий Фелікс, із всього того страшного нещастя найліпше це, що сидиш тепер тут, між нами, здоровий і неушкоджений; що тичиться втрати майна, то тут добре буде згадати про московську приказку: „не май сто рублів, а май сто друзів”. Ми ж, я сміло тут говорю в ім'єні всіх тут зібраних, ми всі готові пожертвувати для тебе не лишень своє майно, але і життя, бо ти потерпів задля нас!...

— О, так... всі... без виїмку! — заговорили кругом пани.

— Випий же, друже мій, склянку вина, — Пігловський налив і подав Янчевському склянку, — і розкажи нам, як і де стрінуло тебе таке нещастя?

Янчевський мовчки підняв склянку, мовчки висушив її і простягнув Пігловському; Пігловський знов її наповнив. Цим разом Янчевський потягнув прохолоду вже поволеньки, великими ковтками. Висушивши склянку, він глибоко зідхнув і відкинувся на спинку крісла.

— Ну, пане Фелікс, що ж сталося, на Бога... не томіть нас! — закликали разом Розалія й Агата.

Однак, минуло ще десять хвилин, заки Янчевський знов одержав дар слова. Вкінці він відкашельнув, сів рівніше й, вибачившись перед панством за це, що мусить говорити сидячи, почав своє оповідання.

Всі завмерли й дивились на Янчевського, хвилювані одночасно і палячою цікавістю і холодячим страхом. Янчевський ніколи ще не мав більше співчуття і слухачів, ніколи для висловів його красномовності не було більше заманливого змісту. І, не зважаючи на страшне фізичне умучення, Янчевський перейшов себе. Він не жалів красок; до свого дійсно безвихідного положення додавав ще, скільки лише міг, страшних припадків; на найбільше страшних місцях оповідання, він спинився й обводив слухачів таким страшним поглядом, що у всіх завмирало серце. Декілька разів його оповідання переривали оклики не лише дам, але й поважних шляхтичів; він дійшов до опису тої хвилини, коли його сили опустили, обімлілі пальці розвелись, ноги сховались з виступів каміння... крик страху й розпуки передетів над юрбою гостей. Агата прижмурила очі й заткала пальцями вуха, а Розалія дрібку поблідла, прошепотіла, не відриваючи від Демостена очей.

— А, що даліше?

— Даліше... — повторив за нею Демостен, окинувши хмурым поглядом закістєнілу в німім страху товпу гостей, і замовк. — Я вилетів з комина, бебєхнув собою на підлогу й думкою переказав вже свого духа Господу Богу... — Демостен знов припинився і, налюбувавшись смертельним дрижанням слухачів, говорив даліше: — на щастя, на вид мого несподіваного падіння, та ще і в такім виді, охопив хлопа, що стояв в тій кімнаті на варті, забобонний страх. „Чорт!“ — закричав він не своїм голосом і кинувся з кімнати. Але тої хвилини було для мене досить. Не знаю, відкіля набралось в мене сили, але в одну мить я був в „креденсі“ і метнувся до ляди. Але чи заперта вона, чи ні? Ух!!! Мороз косматими лапами вціпився мені за серце... Ноги задубіли... Я переміг себе і кинувся до ляди... Вона була відімкнена!...

Мимовільне, легке зідхання вирвалось із грудей усіх присутніх; Агата відкрила очі й припіднята над ухами

пальці, готовлячись при кожному новому острахові заткати вуха.

— Я кинувся у пивницю, запустив за собою ляду й опинився в кромішній тьмі, — продовжав після хвилиної передишки Демостен. — В кишені ані кресала, ані губки! А, тим часом не можна було тратити часу ні на хвилину: метушня хлопів могла тривати часочок і зараз дияволи могли догадатись, який то „чорт” вискочив з комина й кинутись за мною в погоню. Треба було рятуватись... Я знав, що на кінці пивниці є старі, тайні двері; вони з давна-давен, значиться ще з часів гайдамачини, були там вправлені, а в часі нещасного походу Бонапартого я сам їх приказав відновити... Вони відчинялись на дні глибокого яру, вкритого дрібною рістнею. Треба було до них дібратись; але як це зробити в повній темноті? Пивниця розгалужувалася на множество хідників. Але надумуватись не було коли. Я кинувся вперед, напмацьки вгадуючи дорогу. Пробирався я так з чверть години... Кілька разів здавалось мені, що я збився з дороги, мороз обхоплював мене від ніг до голови, опісля я хотів було вертати назад, але якийсь внутрішній голос пхав мене все наперед і наперед і це послужило до мого щастя: хвилини через двадцять я наткнувся на стіну. Обмацавши її, я відразу наткнувся на залізнi завіси... Це були двері... Чи повірите, панове, що з радості я мало що не стратив розум?... Але тутечки ж дикий страх обхопив мене в третє... З глибини коридора до мене виразно донеслися перскликування й крики хлопських голосів.

— Єзус-Марія! — крикнула Агата, затикаючи вушка.

— Дальше, пане, на Бога! — кинула нетерпляче Розалія.

Всі довкруги заметушились, але Демостен не думав спішитись; вичекавши хвилину, він дальше говорив:

— Голоси наближались, я з усієї сили натиснув двері, але вони не відчинялись: вони були замкнені.

— Але як же ти вибавився від тих „збуйцуф”? Гово-

ри, пане, скорше! Не муч! — крикнув, втративши терпеливість, маршалок.

— В страху я згадав, що всі ключі остались в мене в кабінеті, — продовжав Демостен, — а голоси, тимчасом, швидко наближались! Я почав товкти в двері, напирати на них плічми... Розпука подвоїла мої сили, але сили заліза все таки я не міг перемогти! Між хлопськими голосами я виразно розрізняв вже голос цього „антихриста“, було очевидно, що до десяти хвилин вони накинуться на мене...

— Ай! — запищала Агата.

— Коли нагло, — Демостен понизив свій голос, — крики посеред хлопів зміцнилися, неначе б в пивницю прибула нова товпа, а опісля почали стихати. — „Очевидно, мучителі мої кинулись в іншу сторону“, — мелькнуло у мене в голові і тут же відразу, неначе б хто шепнув мені на вухо, я пригадав собі, що двері замикаються не на ключ, а на засувку. Намацавши рукою стіну, я без труда надибав засувку, потягнув її з усієї сили, засувка тихо заскрипіла.

— Ох... слава Пану Єзусу! — прошепотіли довкруги слухачі...

— Через хвилину я вже був на волі, в темному ярі, далеко за моєю садибою, — говорив далше Демостен. — Яр цей перетинає невеликий ліс, що близько мого дому. Роздумуючи, що коли розбійники попадуть на мій слід, то кинуться далше в глибину шукати за мною, я із всею можливою мені скорістю кинувся назад в залісок і, вибравши тут найбільше розлоге дерево, вкарабкався на нього і рішив заховатись між листям, але судьба винагородила мене за всі муки: на вершку липи, — була це липа, — надибав я велике дупло, в якому я і виїстився вигідно й безпечно. Горе! Мені прийшлося бачити власними очима заграву пожеaru рідного гнізда. Я мовчки дивився на це, як Нерон на пожеар Риму — і не міг нічого вдіяти! — закликав з болем Янчевський і замовк.

— Але, по що то так розбиватись за домом! — пере-

бив йому з досадою Пігдовський. — Слава Богу, що сам ціло вийшов, але розбійники, чи не бачив ти, пане, забирались вони? Шукали за тобою? Чи може полишились там?

— Попри мене ніхто не йшов... Може бути, що погоня звернула в іншу сторону... Я пересидів до пізнього ранку в дуплі, не примикаючи очей і кожної хвилини дожидаючи погоні, і коли день, після моєї рахуби, наближався вже до хлопського обіду, спустився я з моєї криївки, вибрався на дорогу і, виминаючи ліси і села, метнувся, скільки було в мене сили, великим шляхом до вас... Верств з п'ятнадцять від вас, біля Митищ, я зустрів хлопця на хлопській коняці; я відбив у нього коняку, вскочив на неї без сідла й ось примчав до вас.

XLIV.

— Нечуване злодійство! Треба підприйняти й доложити енергічних зусиль! Це бунт! Гайдамаччина! Дати знати в Кам'янець, щоб вирушили сюди всі війська! — почувшись оклики зі всіх сторін.

— Ні, панове, — припинив усіх маршалок, — передовсім ми повинні сховати в неприступні місця свої родини й майно, бо ніхто з нас не може ручити ні на один день, що цей злодіяка знов не нападатиме.

Слова пана маршалка стрінулись з одобренням присутніх, але в цій хвилині Демостен простягнув свою руку і визиваючо сказав:

— Панове, прошу слова!

Всі вмиль втихли.

— Панове, — промовив він, підводячись з крісла, — передовсім прошу вас поробити всякі заходи, щоб це, про що вам хочу гворити тепер, не сталося для добра наших хлопів, підколотних гадюк, готових нас видати кожної хвилини цьому недолюдкові і грабіжникові. Після цього, любезні панове, прошу вас, станьте в деякім віддаленню, наче б то для прогульки по саду і в покоях, щоб себе відокремити від наших шпигунів.

Коли розпорядження Демостена виконано, він встав з крісла і промовив, понижуючи голос:

— Панове! Я звертаюсь до вашої шляхетської честі і старопольської хоробрости. Саме Провидіння, яке згуртувало нас тут в такому числі, дає вам можливість зараз піймати злодія. Він тут, він вже в наших руках. Треба лише його оточити, зв'язати і розправитись своїм власним, шляхетським судом!

І Демостен розказав оточуючим його слухачам про плани Кармелюка, які він чув з комина.

— І так, панове, — сказав Демостен, — розбійник з двома своїми достойними товаришами сидить в „Кругляку“, який припирає до „Гайдамацького лісу“... Нам треба оточити „Кругляк“, устроїти облогу — і звірюка в наших руках. Панове! Молодь польська! Невже ж ви відмовите своїй участі в цій почесній облозі?!

Слова Демостена прийнято одушевленими окликами не лише молоді але і „поважного панства“. Уявлялась дійсно рідка нагода піймати без всякої небезпеки страшного злодія. Треба було зібрати не менше 600 до 700 мужиків, але після обчислення виявилось, що, не звертаючись за поміччю до дальших сусідів, зібрані тутечки ж гості могли виставити потрібну кількість мужиків, а понадто двірських слуг і придворних команд, які повинні були творити кавалерію. А проте, щоб хлопці були переконані вповні про це, що ладиться облога на звіря, Пігловський запропонував, щоб з собою взяти і юрбу собак. Рішено було розіслати зараз молодих шляхтичів до економії всіх дооколичних поміщиків, яких більшість була присутня, з приказом зібратись усім двірні і всім мужикам, і під проводом шляхтичів, заховуючи всяку можливість обережність, добиратись до „Кругляку“.

— Проте отже, щоб бестії не втіли при допомозі якого будь диявольського обману, вирватись з лісу, — промовив Демостен, притишуючи голос, — то треба наказати всім мужикам, як також слугам і командам одягнутись у свити і припоясатись зеленими поясами. Та цур! Цей роз-

порядок, панове, треба держати в глибокій тайні і видати приказ щойно тоді, коли мужики зберуться на дворищі. Ми маємо до діла з ворогом злущим і хитрим, наче правдивий чорт, і, що важніше, який в особі кожного нашого підлого хлопа має свого вірного слугу. Що ж відноситься нас, то, щоб уникнути нового обману, треба й нам мати відзнаку, лише нам звісну, і я думаю, що наші принадні дами зволють нас прикрасити однобарвними кокардками.

Пропозицію Демостена загально одобрено. Розалія, а за нею й Агата заявили вперто, що й вони мають намір взяти участь в облаві. Маршалок почав було противитись цьому бажанню, але опісля, переконавшись, що в кожному разі безпечніше бути разом з цілою компанією, чим самому, одинцем із жінкою, — згодився, завваживши однак, що сьак, чи так, дами з ним лишаться в повозці і виїдуть з неї аж тоді, коли звірюка вже буде затровлена...

Не тратячи ані хвилини, всі таки зараз прийнялись за діло й завдяки попередженню Демостена, ніхто із слуг маршалка не догадався, що панство задумало облаву не на вовків і кабанів, а на людей.

Ціліську ніч ніхто з панів не лягав спати. І коли заледає осінив вчасний досвіток холодною синявою небозвід, до „Кругляку" потягли, з великою обережністю, темні ряди мужиків, узброєних в дубини, вила, сокири, списи, а навіть рушниці. Передом і поза ними виступали верхом, під проводом панів, двірські слуги й надворні команди.

Тихенько, нечутно повзли з усіх сторін до лісу, наче муравлі, темні узброєні товпи, зближаючись докруги нього тісним, непрохідним колесом.

**

Тимчасом Кармелюк, не предвиджуючи ніякої небезпеки, спокійно відпочивав з Михайлом в глибокій рістні „Кругляку". Ліс цей вдійсности представляв найліпше місце для охорони немногих людей, але рівночасно й догідне місце на облаву. Густий, порослий, стояв він на боці від дороги для проїжджих і виповняв доволі велику круглу кітловину, верств зо дві в промірі; саме дно китло-

вини вкривала глибока, болотяна топіть. Передиратись крізь цю топіть, порослою в деяких місцях очеретом і чагарником, а в інших — зовсім грузьку трясовину, вкриту купинами могла лише людина, яка докладно знала місцевість; але таких було небагато, бо ліс був незвичайно дикий і мав лиху славу. За те дикі кабани у великій кількості наповняли його; тепер в їх оселі засів і Кармелюк.

Місце, в якому він заховався, знаходилося в самім осередку болота: тут в болото врізувалась вузьенька, але довга полоса сухої землі, яка кінчалася невеличким острівцем, зарослим із усіх сторін лозиною, очеретом, вербами й своїм видом нагадувала велике гніздо. В цьому то гнізді і сховались Кармелюк, Явтух, Уляна і Михайло. Була в лісі ще й інша схованка при горішнім березі болота під великанським, навислим каменем, який творив наче захоронену з трьох сторін печеру. Але острів, на якому укріпився Кармелюк, був безпечніший, — весняною порою до нього неможливо було дібратись, тепер же до нього можна було дійти лише крутим в комишах перешийком.

У полі вже почало світати, але в глибині лісової гущі було ще зовсім темно й лише вершки дерев починали різько вирізнятися на тлі ледве-ледве ясніючого неба. Кармелюк і Михайло спали, а Уляна, не знаючи втоми, разом з Явтухом стояли в різних місцях перешийка на сторожі і вслухувались в глибоку тишу ліса. Ще з'опівночі змінив Михайла Явтух, але умучення не відчував козак. Остання його недбалість, в наслідок якої Янчевський вихопився з їх рук, не давала йому спокою й гризла його серце яловою лютю. Раптом його чутке вухо почуло якийсь слабкий, приглушений тріск. Явтух бистро оглянувся в його напрямі і завмер, впливши очі в прорідлу пільму.

Хвилинку все було тихо, після чого почувся знов слабкий шелест, і бистре око Явтуха ясно розрізнило якусь чорну масу, що тихенько до нього наближалася. Це не був кабан: було це щось, що свідомо і з усякою можли-

вою обережністю пробиралося до схованки Кармелюка.

Не тратячи ні хвилини, Явтух прямо ринув на повзучу постать, вхопив її своїми жилавими руками за плечі й не вспів зловлений крикнути, як Явтух звалив його собі на спину, а відтак підбігла Уляна й заткала йому звиненим платком рота. Явтух потаскав зловлену жертву в хованку до Кармелюка.

Але шум вже передше розбудив Кармелюка й Михайла.

— Що там? Що сталося? — кликнув півголосом Кармелюк, виходячи з кущів.

— Піймали шпигуна, батьку! — відказав шепотом Явтух.

— Шпигуна?! — крикнув Кармелюк.

— Ну, тащи ж його сюди.

В глибині корчів, які густою стіною заступали увесь острів, звалена була більша часть добоичі, захоплена Уляною. Там же тліло ще вугілля від догорівшого багаття, валялись останки вечері, лежала в купу зложена зброя.

— А ну-но, Уляно, засвіти каганця, побачимо кого ти нам приволікла з Явтухом? А ти, Михайле, іди сторожити!

Михайло зараз подався на стійку, а Кармелюк, вірвавши із себе пояс, зв'язав ним руки зловленого.

Уляна запалила скалку і піднесла її до лиця незнайомого. Кармелюк близько нагнувся до нього, але лице страшного розбійника зробило на незнайомого несподіване враження.

— Батьку, отамане!... Ох, слава Богу, — промовив він радісним, перериваним від зворушення голосом, я вже думав, що кому іншому попав у руки... Ой, не хотілось на старости літ без покаяння вмирати!

Радісний звук діда вразив Кармелюка і Явтуха з Уляною.

— Так хто ж це ти? Відкіля? Відки знаєш мене? — здивовано заговорив Кармелюк, уважно приглядаючись худому обличчю старця, що стояв перед ним навколішках.

Старий добродушно всміхнувся.

— Як на все, батьку, відповідати, то треба говорити може й до півдня, а часу гаяти не можна, нема коли. Поглянь на мене, придивись: може й нагадаєш діда, який приходив до тебе з іншими маршалківськими мужиками просити помічі ще років два, а то й три тому назад.

— Років три тому назад... З маршалківськими мужиками... Може, може... Тільки не згадую що це... — сказав в задумі Кармелюк, потираючи собі рукою чоло. . .

— Ну, пригадаєш собі іншим разом, синку, а тепер не до того... Збирай своїх, та втікай чимдуж із цього лісу.

— Що? Як? — крикнули разом Кармелюк, Явтух і Уляна.

— Пани зібрались обійти тебе, застукати тут, облаву вчинити... Янчевський перед веде...

— Янчевський? Відкіля ж він взявся?

— Вчора перед вечером прискакав на панське дворище, чорний, немов саджа, обірваний як жебрак.

— Прокляття! — крикнув скаженіючи Кармелюк. — Вирвався гаспид на мою голову!

— Не трать, батьку, дармо слів, — перебив йому тривожно старий. — Поспішай скорше з лісу. Янчевський зібрав із всіх хуторів, сіл і панів і мужиків: за пів години оточать цілий ліс і тоді вже миш не вирветься з нього.

— Та як же ти дізнався, що я тут? Хто міг сказати, що я тут!

— Не знаю, а лише вони всі йдуть сюди, з ними одних мужиків душ шістьсот, коли не більше, а панства, а слуг... Біжи чимскорше, батьку, — піймають, звяжуть знов...

— Правда, правда, Іване, — поспішно сказала Уляна, передчуваючи небезпеку.

— Отамане, батьку... — почав було Явтух, та Кармелюк вхопив старого за руку і промовив грізним зловіщим голосом:

— А скажи ти мені, добрий чоловіче, відкіля ж ти дізнався, що я цим разом заховався в цій пущі?

Старий спокійно витримав впилений в нього погляд Кармелюка і відказав:

— Не дізнався, а додумався. Коли я перевідав, що пани раптом зганяють на облаву всіх мужиків з вилами і сокирами, мені відразу предчулось щось недоброго; на якого, мовляв, звіря в таку пору і таку облаву, таку силу збирають. Як почув, що до панів прискакав Янчевський і що ти був у нього вночі, так і відразу догадався, на якого це звіря полюють... І рішився я тебе повідомити, батьку наш рідний! Лише не можна було розвідати, куди йдуть? Ніхто нічого не знав. Ось я і змішався із загінщиками, та й пішов на панський двір і там доперва, як вже рушили з місця, дізнався, куди йдуть. Вхопив коня, та "на охляп" і прискакав.

— А чи правду ти говориш, діду? — процідив звільна Кармелюк, не відриваючи очей від обличчя старого.

— Богом Пресвятим присягаю! . . . Хочу тебе спасти. Коли зараз підеш за мною, можна спастись ще к р і з ь перемичку в „Гайдамацький ліс”.

— А скажи мені, чоловіче добрий, яким чином Янчевський дізнався про це, що я засів у цій місцевості? — продвожав з недовірям Кармелюк.

— Іване, Іване, не допитуй, дід говорить правду!... — вхопила Уляна Кармелюка за руку — Янчевський міг почути все, як сидів, сховавшись у своєму покої, в комині. . .

— Правда, він міг все зачути й підіслати сюди до нас кого-будь, щоб визанити на обрубку! . . . Ну, діду, вибачай: лякана ворона й корча боїться: обіцяєш ти нас провести, так не у гнів тобі, коли я тобі, на всякий випадок, накину на шия аркана, і коли ти задумаєш крикнути, або...

— Роби, що хочеш, — перебив Кармелюкові старий, — лише спішиш, бо разом з вами і я пропаду. . .

Кармелюк накинув на шия старому аркана, приказавши Явтухові держати його кріпко і при найменшій,

підозрілим русі старого, на перший крик в одну мить за-
тягти петлю. Руки діда були звязані за спиною; за ним
ішла Уляна, так, що коли б старий і захотів втікати, то
йому це ніяк не могла б вдатися. Кармелюк пішов пере-
дом.

В лісі вже досить прояснилося і можна було без тру-
ду розрізнати дорогу.

Всі йшли мовчки, заховуючи чутку обережність: су-
ха галузка не тріснула ні в кого під ногами. Після півго-
динного, напруженого ходу, Кармелюк пристанув.

— Стійте тут, — звернувся він до своїх товаришів, —
дальше йти небезпечно, я вилізу на дерево й розглянусь.
Глядіть за дідом добре, і як що. . .

— Будь спокійний, батьку, — відказали разом Уляна
і Явтух.

Бистро вкарабкався Кармелюк на вершок дерева й
поглянув в цей бік, де "Кругляк" ділився вузькою по-
лосою пересіки від неперехідного "Гайдамацького" лісу.
Глянув і глухо крикнув: долом приліска з тамтої сторони
чорніє густа, вигинчаста полосо.

— Пізно! Обійшли! — ці два слова вдарили його по
серці, мов два тяжкі удари молота. Але Кармелюк не зля-
кався. Самопізнання смертельної небезпеки й безвихід-
ного положення наче б подвоїло його сили й миттю про-
будило нечувану енергію героя.

"Обійшли ввесь ліс, або може лише зайняли це місце,
найлучче до втечі й підіслали нам старого, щоб нас вима-
нив сюди на пролісок! — почав він бистро передумувати.

- А коли б і втікати, — так неможливо; кругом зі всіх
сторін ліс оточений степом. . . верств на п'ять ні хутора,
ні села. . . Але чи с'як, чи так, — треба втікати!" — Кар-
мелюк бистро сповз з дерева.

— Юда! — накинувся він на старого. — Так ось як
ти нас хотів спасти? Вивести на край лісу прямо в зуби
панам?

— Святий Боже! — закликав з неудаваним страхом
старий, вони обійшли вже ліс? — Ну, так тепер ми всі

пропали! — добавив він беззвучним, повним розпуки голосом.

— Пропали, та може не всі, — прошепотів Кармелюк, вириваючи із Явтухових рук ужевку. Але раптом до гуртка наших людей донісся слабкий звук ріжка. Всі мовчки переглянулись. . . Ужевка випала з рук Кармелюка. . .

— Панове, — сказав він дрижачим голосом, — загінки посходились. Облава почалась.

XLV.

Хвилинку всі стояли непорушно, пригноблені страшним відкриттям і лише приказуючий голос Кармелюка — "назад!" — вивів їх із оstownіння.

Обсаджени кинулись вслід за Кармелюком до покиненої схованки. За чверть години вони вже були там. Дід прибіг разом з ними. Тепер вже всім було видно, що він прийшов сюди не в тій цілі, щоб їх видати панам, а тому, щоб остерегти перед страшною небезпекою.

— Ну, діду, прости, — сказав Кармелюк, тяжко переводячи дух, — не повірив я тобі відразу, навчило горе і своїх людей боятися, а ось тепер і ти пропадаш з нами.

— Що там про мене! Я і так намаявся по світі! Думай, батьку, як самому спастись? Янчевський не помилює. . .

— У! Стонадцять чортів! — крикнув Кармелюк, мелькнувши кров'ю налитими очима... краще вже самому чортові кинутись у зуби, а йому ні за що! Слухайте, — звернувся він до всіх, — чи хочете ви відразу піддатись ворогам в руки, чи годиться ще раз спробувати лукавої долі?

— Кому охота лізти самому під кнут! — усміхнувся дід.

— Приказуй, все зробимо, — проговорили рішуче Явтух і Уляна.

— Так слухайте ж, — промовив Кармелюк коротко глухо, — кожний, хто попадеться в лісі, буде панами зловлений; вони нагнали людей, оглянуть кожнісіньке дерево. . . Відтіля вже не втечеш. . . Тому, щоб спастись, треба вибратись на прилісок.

— Так, батьку, — згодився Михайло. — Але як ви братись? Довкрути загінщики.

— Самим злучитися з ними!

— Але! Чейже вони стоять всі коло приліска; коли доглянуть, що ми йдемо з глибини лісу, відразу кинуться. . . і пізнають.

— Передягнутися!

— В що? — перебила Уляна, — в нас вся панська одежа. . .

— Та й це, батьку, — додав старий, — коли рушили ми з панського двора в дорогу, я завважив, що на всіх не лише хлопак, а й на командирах поверх їхньої одежі надті були чорні свити й зелені пояси.

Злобна усмішка викривила уста Кармелюка.

— Хороше придумав чортяка, — поспішив він, але постійте! Це може нам послужити й на руку. Так! Бачите, — продовжував він вже спокійніше, нам треба лише роздобути їх одежі, перервати ланцюг, замикаючий ліс і тоді ми на свободі. . . Ну, я беру це на себе й коли ви виповните все, як я вам скажу, — ми пошлемо в дурні Янчевського, чуєте, — пошлемо в дурні найгіршого диявола, а разом з ним і всх панів.

— Говори, батьку, скорше, — проговорили нетерпеливо слухачі.

— Я переодягнусь старим мужиком, — дід дасть мені шапку й свиту, — звалю вязанку дров на плечі й піду на присілок. . .

— Святий Боже! Прямо в руки катам! — крикнула Уляна.

— Ми й так в їх руках, — припинив їх холодно Кармелюк. — Я піду в степи. . . Янчевський здається сторожить на самому небезпечному місці, на прорубі. . . Дасть Бог, що не пізнають. . .

— Як не пізнають? — загарячилась Уляна. — Ти стільки разів їх дурив, що вони в кожному правдивому дідові та не лише дідові, але й бабі — будуть тепер підозрівати Кармелюка. . .

— Воно так, — чухав потилицю отаман. — Я останнім разом був у них дідом, ну, а все ж таки треба рішитись, а то буде "скрутно".

— Коли треба бути очайдухом і дурити панів, так не ти до них підеш, а я! — крикнула відважно Уляна.

— Ти? Що тобі в голову прийшло?

Кармелюк вліпив в неї свій погляд.

— Тебе таки зараз піймають, як мою співничку. Адже Янчевський бачив, що його дворецького в б и л а жінка, яка зі мною поруч йшла.

— Так, бачив; там була жінка, а тут піде хлопець! Вислухай мене, отамане, часу мало. . . від цього залежить все. Пани знають, що ти можеш перекинутись і дідом і "ксьондзом" і магнатом; а щоб ти міг перекинутись в малого хлопця — цьому ніхто не повірить. Коли я відігну свої коси й надіну штани та свитку, побачиш, — буду малим хлопцем і ніхто не буде підозрівати, щоб такий молодкосос міг бути в шайці Кармелюка.

— Молодиця говорить правду, — завважив старий, — так буде краще.

— Йй Богу! — повторив Явтух.

— Ні! — крикнув Кармелюк. — Цьому не бути; там кожної хвилини небезпека. . . Смерть. . . Вона не дасть собі ради. . . виговориться. . . Я не пущу тебе.

— Іване! — перебила йому суворо Уляна, — пригадуєш собі нашу умову: з тобою й у вогонь, у воду! Не задержуй же мене: я не з боягузів. . . Невже ж ти думаєш, що як вони тебе піймають, то мене помилують? Все одно, — всіх, а особливо мене дожидає досвід і смерть, роби ж так, як вважаєш ліпше. А за мене — не бійся. Я справлюся! Заманю. . . Ось побачиш!

— Та завваж ще, пане отамане, й це, що в цьому і для неї самої одинока можливість спастись від пекла, — так не спиняй! — завважив дід.

Після короткої суперечки, Кармелюк змушений був згодитись.

Коли Уляна відійшла була в гущавник, а опісля вернула пересодита в дідову одежу, всі мимоволі ахнули; при тім вона відмолоділа, стала ростом меншою. Тепер її не можна було означити більше як тринадцять літ життя. Широка свитина, припоясана поясом і брудні, обідра-

ні штани закочені до колін, махенькі обгорілі ноги — все те придавало їй виду хлопчини, одягненого в батькову одіж.

— Ось лише коси; тни скорше, Іване,, — стріпнула вона головою і по плечах її розстелилися чорно, наче смола, м'які і довгі пасма.

— Положи голову на пень! — скомандував Кармелюк.

Уляна схилила голову і зібрала усе волосся в один жмут; Кармелюк замахнув кинджалом і в одну мить довгі коси відділились від голови молодиці. Уляна скопилась на ноги й потрясла головою; тепер вона ще більше була похожа на жвавого пастушка — хлопчину.

— Ну готова, — сказала вона, насунувши на лоб подерту шапку діда. — Прощайте.

— Постій! — припинив її на хвилину Кармелюк, кріпко пригорнувши до грудей, й схвильовано сказав:

— Тям і бережись.

— Не бійся. Коли вернись, то й себе, і вас спасу, а коли застрягну, то живою в руки не дамся.

— Горлице моя! — обняв її знову отаман. — Слухай уважно, як і чим їх одурити; ми без тебе також приготуємо їм западню й добудемо одіж загінщиків, — і він почав поспішно й тихо викладати їй свій плян, а відтак закінчив:

— Коли діло вдається, біжи зараз в Гайдамацький ліс, а нашим знаком — крик пугача.

— Будь спокійний, все виповню. . . Ну, прощай! — Уляна скоренько обняла Кармелюка, завдала собі на плечі в'язочку сушнику, яку вже приготував Михайло і заховалась у лісній гущі.

Ліс дійсно вже був оточений зі всіх сторін тісним перстеном загінщиків; поза загінщиками стояв другий вже рідший ланцюг із надвірної команди і двірських слуг, навіть добровольців, озброєних рушницями і пістолями; посеред них, недалеко стояли озброєні від ніг до голови шляхтичі, а поза цим ланцюгом у деякому віддаленню від обрубки лісу, розміщені були верхові стражники в тій цілі, щоб ловити Кармелюка, коли б йому, помимо вся-

ких обережностей і уваги, вдалось прорватися крізь ланцюг.

Як і догадувався Кармелюк, що Янчевський з вибраними людьми зайняв найнебезпечніше місце, вузький перехід між двома лісами. Пан маршалок зупинився на приліску, що притикав до степу, куди, як він собі це уявляв, Кармелюк не кидався б утікати.

Довкруги ридвану маршалка товпилось поважне число верхових; коней від ридвану не випрягали, щоб мати можливість при найменшій замішанні до можливої втечі; але, не зважаючи на ці обережності, пан маршалок завмирав зі страху. Розалія не хотіла сидіти з ним в кареті й стала на обрубі лісу рядом із паном Рудковським... Вона особисто не здавала собі справи з того, що діялось з її серцем, але вона почувала незвичайне хвилювання, неподібне на це, яке могло б викликати небезпеку. В зеленій, ловецькій одежі з кинджалом і пістолем за поясом, у великому канелюсі зі звисаючим на плечі пір'ям, Розалія була принадно ефектовна і молодий пан Рудковський прямо топився в присутності красуні, не знаючи, чим її догодити і як виявити перед нею свою лицарську відвагу.

— Ну що ж, пане, чи ми зловимо нашого розбійника, чи він нас зловить? — звернулась Розалія до свого кавалера.

— Ха, ха! — відказав з самовдоволеною усмішкою Рудковський, по молодецьки підкручуючи свої вусики. — Коли б він справді був чарівником і з'умів перекинутися зайцем, то і так "пшепрашам пані", шельмі не вдалося б вийти з наших рук!

— Та чого ж ми стоїмо і нічого не діємо? ... Я гину з нестерплячки. . .

— Я поділяю почуття пані. . . Облава — це втіха холонокровних. . .

Зійтись з ворогом в полі, кинутись за ним в погоню, ринутись на очортіння голови, в бурю небезпеки. . .

— Але, коли ж почнеться ця облава? — перебила високопарну мову кавалера Розалія.

— А ось зараз дадуть знак і тоді почнемо вглиблю-

ватись в ліс, поступово стискаючи колесо, при чім по дорозі оглянемо кожную нору, кожне дерево.

— Ах, яке це все повільне й скучне, — зідхнула Розалії. Прикушуючи з досади свої приманливі уста. І справді, у цьому нема нічого шляхетного. . . Сімсот на трьох, — чотирьох! фе!

— О, ясновельможна пані, — спалахнув по вуха Рудковський, — коли б не повинність повинуватись провідникові нашої облави, — я зараз би кинувся в глибину гушавини і, або вивів би зв'язаним "збуйцу" на панські ножі, або сам би там лишився.

— Невже ж? — всміхнулася Розалія й поглянула недовіжливо на спалахнувшє лице чванькуватого молодика. — І пан не побоявся б стрінутися з Кармелюком?

— "Єстем", пані, "уродзони" шляхтич польський, — відказав гордо Рудковський, — і нічим не заслужив від пишної пані на таку "образу".

— О, пане ласкавий, — всміхнулася Розалія. — У цьому нема ніякої "образи", — на жаль, треба признатися, що наші шляхтичі, навіть самі "славетні", бояться Кармелюка, як вмерлого з того світу.

— "Пшелпрашам", пані, не всі шляхтичі подібні на пана Хойнацького.

— Гой! А молода шляхта відважиться піти на Кармелюка одинцем?

— Коли цього лише побажає богиня, красуня, крульова наша, то я сам призабуду повинність і послух, — заговорив гарячо Рудковський, але Розалія перебила з вибачливою усмішкою палкі вияви молодика і сердечно промовила:

— Крульова цього не бажає, бо знає, який Кармелюк відважний і сильний, це лев, і вона не захоче ризикувати так нерозумно життям молодого смільчака.

— Присягаю святим патроном, — крикнув гаряче Рудковський, — сьогодні пані переконається про це, що молодість не стоїть на перешкоді відвазі, і що підлий хлоп сильний лише хлопською хитрістю; але вдача благородного шляхтича йому невідома!

— Не знаю, — сказала в задумі Розалія, — нинішній день виявить, чи мій молодий лицар правий?

Підлещений до неможливості привітними словами красуні, Рудковський припав до її ручки гарячим поцілунком, з твердою постановою визначитись нині, щоб там й не знать що було й звернути на себе увагу богині.

Ніжну сцену перервала раптова несподівана метушня:

— Постійте! Держи! Лови! Не пускай! — закричали загінщики і вслід за тим почулись якісь жалібні хлипання й окрики.

— На Бога! Не буду! Ой, Господи!

В млі ока Рудковський, відскочивши від ручки красуні, наче лев, кинувся до товпи загінщиків, що обступили когось.

Він побачив здивованого невеликого хлопчину — брудного, обірваного, але при тім напрочуд гарненького. До смаглявого личка Уляни і короткому хвилястому волосу надавалась як не мож ліпше мужеська ноша. І тепер ніхто не міг би підозрівати жінку в тому замурзаному хлопчині. На вид молодого пана, хлопчина в страху повалився йому в ноги.

— "Кто естесь?! — накинувся на нього грізно Рудковський.

— Хлопець. . . із. . . села. . . села. . . — затялась Уляна і раптово пригадала, що не знає ані одного села в поближкій місцевості. Серце її відразу похололо й холодна струя поту перебігла у неї гадючкою по спині. . . Але на щастя сам молодий пан вивів її з клопоту.

— Із села, — із села! — перебив він її. — Сам бачу, що не з міста. — Так що ти тут робиш? Яким чудом явився?

Ой, паночку ласкавий, простіть більше не буду! Мати хвора. . . в гарячці конає. . . солома вся вийшла. . . нема при чім і окропу нагріти. . . я подумав: Боже милосердний! Від цього чейже панові кривди не буде, як я сухих гілячок назбираю, щоб матусі. . .

— Що!!! — крикнув Рудковський, — наступаючи на

мнимого хлопчину. — Як ти смів тут розкрадати панський ліс?

— Не ліс, не ліс, паночку, самий лім, ось бодай погляньтє: одні гілячки й патички.

— Мовчи, щенюку! — перебив Уляні грізно Рудковський. — Пустити вас в ліс, так ви дубів з корінням витаскаєте. . . І все те піде за гілячками і патичками. . . А ну-но, хлопці, — крикнув він загінщикам, — всипте йому зо двадцять лоз, щоб знав як красти панський ліс?

— На Бога, пане, помилуйте! — крикнула Уляна з неудаваним страхом і кинулась до ніг Рудковського, рівночасно нишпорячи за пазухою за кинджалом.

— Покінчу відразу з ним і з собою! — мелькнуло у неї у голові. Але думка, що труп її викаже обман і що її коханому припадуть в уділі допити, муки і смерть, — заставила її знову благодати панича.

— Ой! Господи! . . . Ой, Боже! Спасіть, помилуйте. . . По-ми-луйте! . . . Я все. . . все, — кричала вона не своїм голосом, впиваючись в ноги Рудковського; але страх мнимого хлопця ще більше прибавив охоти молодому героєві.

— Не хочеться? — розсміявся він.

Ось і „сьлічно“, — другим разом відійде охота. Беріть же!

Гайдуки кинулись і вхопили хлопця за плечі.

— Пустіть. . . змилосердіться. . . помилуйте! — забилась Уляна наче несамовита в руках гайдуків, але великани держали її цітко й ще менше від свого пана мали співчуття та милосердя.

— Що ж це? Публіка. . . загибіль?! — мелькнуло блискавкою в голові Уляни, і вона рванулась скажено з рук катів: але останні кріпко держали, наче в залізних обіймах, свою жертву.

— Не втечеш, гільтаю! — сміялись злорадно мучителі, скручуючи назад звільнену на мить ліву руку хлопця. — Не втечеш! Бач як вививається, наче вуж. . . А ну, стягай з нього свитку, щоб не перешкождала. . .

— Пропала! — залебеділа в розпуці Уляна, кидаючи

собою ще більше, але поляки в часі боротьби не звернули уваги на її балачку. . . Тепер не дадуть і покінчити з собою. . . Скаженіла від страху, вона стала гайдуків кусати по руках, щоб при тій бодай на хвилиночку освободити свою праву руку і жбурхнути себе кинджалом в серце.

— Ах ти, щенюку! Кусатись? — заревів вкшшений гайдук. — Ломай йому руки. . . Дави за горло. . . Зривай все. . .

— Царице небесна! — прошепотіла тратачи останні сили нещасна і, зажмуривши очі, дожидала муки. . .

XLVI.

— Що тут сталось? Чого цей хлопець кричить?

Уляна отворила очі і побачила хорошу пані..

— Та це хлопа піймали: таскав з лісу хворост, — відповів Розалії Рудковський.

— Але чого ж він так кричить і плаче?

— Приказав всипати йому 20 різок, так він пеститься і боїться... Нічого! Потерпить дрібку і нова шкіра наросте!

— Чи це перша проява шляхетської хоробрости? Глумитись над долею хлопяти? — завважила із зневажливою усмішкою Розалія. — Ні, я не позволю бити малого; він такий пожалування гідний і пишненький... Так і ви-на ж його невеличка; вязка хворосту! Тьфу!

— Наколи позволимо хлопам брати хворост, — розпестиш їх! — оправдувався збентежений шляхтич.

— Який страшний! — стиснула руки Розалія. Пан ліпше може ним покористуватись: розпитати малого про розбійників. Чейже як він збирав хворост то, може бути, що й бачив їх.

— Вельможна пані з'єднує в собі два образи — і Кіпріди і Палляди! — закликав Рудковський, проклинаючи в цій хвилині свою необачність і палахкотячи бажанням пригладити невідгідне враження і чимнебудь вирізнитись.

Вже при першій появі пані маршалкової гайдук

завагались, вважаючи неприличним перішити хлопця в присутності пані. Не чуючи себе від радості, прислухувалась Уляна розмові красуні з Рудковським; вона боялася вірити несподіваному спасінню, але надії її справдились.

— Назад! Пустіть його! — крикнув Рудковський гайдукам. — Ей, ти, блазню, ходи сюди і подякуй вельможній пані, що вибавила тебе із заслуженої кари! — кликнув Рудковський хлопчину, махнувши приказуючо рукою.

— Нехай вас Бог благословить, ясновельможна пані! — крикнула з душі Уляна і її лице вкрилось темним румянцем.

— Так далєбі, хлопець хоч куди! — завважала Розалія Рудковському. — Випрошу собі в козачки. Але нехай же пан розпитає його!

— О, розуміється! — відказав поважно Рудковський і дав знак хлопцеві, щоб наблизився. — слухай ти, — заговорив він грізно, — ясновельможна пані спасла тебе від кари, але цього мало; наколи ти задумаєш брехати, або обманути мене півсловечком, то я без всякого жалю повішу тебе на першій гиляці, коли ж будеш говорити правду, то я позволю тобі не лише забрати з собою цю вязку хворосту, але ще й нагороджу тебе.

— Ой, паночку, все як на душі... все що лишень пан схоче! — кликнула Уляна, передчуваючи щасливе закінчення справи і зужила всіх зусиль, щоб покрити охоплюючу її радість.

— І так, відповідай, по перше; чи ти далеко запускався в глибину лісу?

— Туди, в самий гущавник... до болота...

— А вийшов відкїля?

— З тої сторони... Набрав хворосту, так і хотів назад... забіг вже на прилісок, нагло бачу, — довкруги пани і люди; я шусть в іншу сторону — там теж саме, в третю — і не перебратися, прямо стїною стоять; загадав туди виховзнутись і ось попався...

— Значить ти оббїг весь ліс?

— Ой, чисто ціліський ліс, паночку, ніг під собою не чую.

— Красно! Ну, а скажи по правді, так, чи чуєш, по правді, — повторив грізно Рудковський, — чи не стрічав ти кого в лісі?

— Ой, паночку, бачив! — Уляна вчинила дурний вид, озирнулась довкруги і боязко сказала: — там на болоті ворухнуться дідько.

— Що ти видумуєш, дурню! — крикнув на хлопця Рудковський.

— Йй Богу, паночку, — продовжала палко Уляна — ось щоб я своєї мами не побачив, коли він там не сидів, та й не один... Я, як глипнула... — пошпорталась і зі страху пристала Уляна.

— Що-о? — протягнув Рудковський.

— Як глянула, кажу, — поправила Уляна, — на мене ця нечиста сила... так я із страху мало що до землі не присів... Та нагадав молитву — відійшло... Ну, так я і в ноги.

— Постій, ти, дурню! — перебив Уляні Рудковський. — А бачив ти обличчя тих „дяблuf“?

— Бачив, паночку, бачив. Я під корчем приліг, а він так вийшов із гущавнику, що серед болота, став і прислухується...

— А який же він по собі? — сказали враз Рудковський і Розалія.

— Високий, куди вищий від пана; одежина на ньому дорога і лице таке хороше! Вуса і чуприна русяві, а очі... ось добре і не розглядив, — наче б сині...

— Так це він! — крикнула Розалія і лице її вкрилось гарячим румянцем.

— Хто він? — запитав Рудковський.

— Та ж Кармелюк...

— Ой, Матінко! — сплеснула Уляна руками в уданому страху.

— Або може вельможна пані знає його? — запитав живо Розалію Рудковський.

— Що за питання! — відрубала скоро Розалія. — Певно, бачила не раз у сусідки... і пан Янчевський так часто описував мені його, — румянець пані Розалії розплився по самі уха. — Але, пане — крикнула вона живо, бажаючи перемінити тему розмови, — адже в нас у руках є нагода піймати гайдамаку зараз.

І присягаю на честь, що ми нею покориствуємось! — сказав з жаром Рудковський і звернувся до хлопця. — Слухай! Ти знаєш це місце, на якому тобі явився дідько?

— Знаю, знаю.

— І зможеш нас провести до нього?

— Ой, паночку, я вам ліпше розкажу, а сам... ой, страшно! — заговорила Уляна з уданим страхом. — На них можна іти лише із страсною свічкою... а в пана...

— З нами тобі нічого боятись: на наш вид у самого твого дідька свічки в очах заскачуть...

— Ось на тобі таляра, — і Рудковський швиргонув Улянці срібний гріш, який вона зручно вхопила в шапку, — доведеш, — одержиш два рази стільки, а задумаєш втікати, — шкуру...

— О, ні, ні! — запищала Уляна.

— Дуже красно! — перебив її Рудковський і звернувся до своїх слуг: — панове, а хто з вас піде зо мною за Кармелюком?

— Перша я! — сказала рішучо Розалія.

— На Бога! Чи ж богині краси місце посеред ярів, болот? — нааякався Рудковський. — Та мене з'їсть пан маршалок!

— А, значить, пан боїться за себе, щоб не потрапити на снідання „малжонкові?" Так і для кого ж він розтрачує свій запал?

— О, за одну усмішку я готовий з кістями полягти. — крикнув радісно пан Рудковський. — Але тут буде для пані не це, що невигідно, або небезпечно, а прямо неможливо перейти... Погляньте на хлопчину: вся одежина у нього подерта, а ноги по коліна в болоті...

— Добре... Я уступаю, — відповіла, подумавши Розалія, — але під одиноким услів'ям, що пан мені приобіцяє на „слово гонору“, що він приведе до мене Кармелюка живого, непокаліченого!

— Присягаю всіма богами Олімпія! — підняв руку Рудковський.

— Чудово! І нехай ще собі пан намотає на вус, що вбитий десятьма, а може, й сотнею один чоловік, викличе в мені до пана лише погорду...

— Нехай „крульова“ заспокоїться і пригадає собі мої слова, — відказав Рудковський, мелькнувши пристрасно очима. — Сама судьба посилає мені нагоду переконати лані в моїй відданості і побожусь, раніше, поки наші товариші на війні дійдуть до половини лісу — Кармелюк буде вже тут у панських ногах, і я всеціло віддам мій трофей в руки нашої божеської повелительки!

В наслідок цього панського приречення Розалія ласкаво обіцяла молодикові підождати його на прирубі лісу.

Ближчі загінщики усі до одного згодилися супроводжати молодого пана, але Рудковський не захотів брати з собою хлопців, а вибрав душ вісім з двірських слуг і в супроводі Уляни безстрашно кинувся в лісову гущу. Уляна не йшла а летіла, головна і найнебезпечніша частина пляну була доконана з повним успіхом. Призабувши свою роль дурноватого і боязкого хлопця, вона сміло йшла попереду час від часу оглядаючи і підкидаючи одержаний гріш.

— Тихше ти! Бач як розходився! — обірвав її один з гайдуків, рудий великан, якого в міру віддаляювання від обрубки лісу, починала опускати попередня хоробрість.

Цей тихий оклик отямив Уляну. Вона відразу примирніла і навернула до своєї ролі. Після півгодинного ходу, з усякими можливими обережностями, Уляна привела вкінці ляхів до вузької стежечки, захищеної в комишах, яка лучила островець із твердою землею.

— Там, там, — зашепотіла Уляна, витягаючи руку в

напрямі острова, і позадкувала за спину гайдуків.

Всі пристали і нагло всіх обхопив страх: вони одні в лісі, віддалені від відряду... перед хованкою Кармелюка, хто знає, скільки там засіло гайдамаків? Хлопчина бачив трьох, та їх може бути і тридцять трьох!

— Ні, так навмання лізти не можна... — прошепотів Рудковський. Треба вперед післати вивідача — виглядіти, скільки їх там є. Панове, хто полізе перший?

Гайдуки мовчки переглянулись між собою і замовкли: ніхто не мав охоти на цей геройський подвиг.

— Та ось нехай хлопчина лізе, — завважив вкінці тихенько рудий. — Йому і найзручніше зі всіх; знав же коли його і запримітять, то йому нічого не станеться...

Всі відразу вчепились пропозиція рудого... Уляна почала відказуватись... виявляючи страх... цілувала руки панові, просила змилюватись над нею і не посилати її в страшне гніздо, але, при першій погрозі Рудковського, покориласть своїй долі і поповзла крізь комиш. Дібравшись аж до острова і переконавшись про це, що товариші вспіли вже сховатись, Уляна вернулася назад і заявила Рудковському, що гайдамаків на острові вже нема, але чого там — чого, чого лишень не навалено! Жовті і білі гроші, одежі панські і зброя... Це повідомлення, а особливо його друга частина відразу піднесли настрій духа любителів. Вже давно між народом ходили чутки, про незміримі багатства, які Кармелюк переховує в різних місцях; уява заграла в ненажерливих серцях.

— А чи не брешеш ти? — запитав хлопця нерішучо Рудковський.

— Ось, щоб я домів не вернув, коли не правда, щоби я сходу сонця не діждав, щоб я... почала було божитися Уляна, та Рудковський перебив її.

— А добре ти все довкруги оглянув?

— Всюди нишипорив, оглянув і лози і очерет.

— Ну, так веди. Панове, — повернувся він, — відведіть курки і по одному за мною.

На острові стрінуло поляків невелике розчарування: грошей було небагато (їх навмисне розкидав Кармелюк для примани) та зате всюди валялась зброя і одяга Янчевського, яку зараз і пізнав Рудковський. Це доказувало, що дійсно ховався Кармелюк, а що розбійник покинув її не довше як перед годиною, доказувала купа тліючого вугля з порозкиданими довкруги бараболями. Оглянувши все Рудковський остався в нерішучості посеред печери.

— Ну, куди ж дівся шельма? — сказав він наголос. — Втекти не міг. Може бути, що він донебудь засівся на дорозі, щоб перехопити нас.

— Ні, ні, — вмішалась Уляна, наколи їх тут нема, то я знаю, куди вони заховались. Ніхто й не догадається а я знаю.

Що слова хлопчини вже раз справились зовсім, то Рудковський і гайдуки віднесли тепер до нього з повним довірям.

— А як же ж ти знаєш? — все таки запитав пан.

— Я в цьому лісі бував не раз — то за ягодами, то за грибами, — задріботіла Уляна, і тут на болоті ніхто не знає, ніхто ніколи й не догадується, хоч би весь ліс перенишпорив і перерив, є камінь великий, а під тим каменем лаз-печера, я там раз пригорщу білих грошей найшов. Вони туди втекли... Йй Богу туди!

— Може бути, — заговорили гайдуки, — хлопчина меткий.

— А де ж той камінь? запитав Рудковський.

— А там, на краю болота... Болотом перейти, так ніхто не побачить і не почує... А із лазу один лише вихід... Всіх їх можна перестріляти...

Заманлива нагода накрити Кармелюка і перестріляти усю його шайку знов заволоділа уявою Рудковського, тимбільше, що зі слів хлопчини було можна пізнати, що цей напад не грозив їм ніякою небезпекою.

— Гляди ж, — сказав він вже ласкаво, — доведеш, відстанеш ще таляра, а ще...

— Всіх перестріляємо „як Бога кохам“! — кликнув хлопчина, затираючи руки і очі його мелькнули правдивою втіхою.

— Ну, а куди ж то йти?

Та ось так, напростець, болотом, відказала Уляна. — Лишень треба роздягнутись і підкотити штани, місцями прийдеться і по пояс брести.

— Ну, а ти ж що в світі полізеш? — відозвався рудий обережно здіймаючи свої, видимо нові, чоботи, а деякі капелюхи зложили все в комишах на березі...

Почалась нова мандрівка. Уляна сама добре не знала дороги крізь болото і тому не раз западалась по пояс. Після доброї пів години томлячого переходу, Уляна звернула в густо зарослий комиш і, перебравшись крізь цю гущу, обережно висунула голову і зараз же налякано гулькнула назад.

— Ну, що? — спитав її налякано Рудковський.

Ой, пане, там вони! — шепнула Уляна з лукавим страхом. — Зброю видно.

Слова хлопчини навели на всіх зимний страх... Однак Рудковський переміг себе і злегка розвівши очерет, підставив очі до отвору; йому представилось слідуюча картина: на 100 сяжнів від них, на краю болотняної тополі, піднімалась велитенська гранітова плита і наче врізувалась вузьким ріжком в болото; з-заду вона видавалась суцільним сірим каменем, та від сторони болота, головню ж від цієї сторони, відки наглядав Рудковський, можна було ясно розрізнити кінці рушничних дул, спрямованих з печери на болото; виставав ще й цвяхами підбитий чобіт, наче необережно висунувшись із зеленої стіни і зігнена спина чоловіка в синій чемерці, очевидно притаївшогося на порозі печери...

Рудковський випустив з рук очерет і мимоволі подався взад...

Не було сумніву, розбійники були там; їх ділило лише сто сяжнів!... Але вже на перший погляд Рудковський відразу переконався, що їх там було не три, а дале-

ко більше: одних дул він начислив п'ять, а хто знає скільки гайдамаків причаїлось в глибині печери?...

Положення Кармелюка було дуже вигідне: з трьох сторін охороняла його гранітна скала, а одинокий невеликий отвір, ведучий до печери, охороняло п'ять, а може і ціла десятка рушничних дул, і що до печери треба було брести по болоті, то ясно було, що заки відділ Рудковського вспіє приблизитися до неї бодай на п'ятдесят сажнів, Кармелюк поперестрілює їх всіх до одного. Явний сум заволодів всіми.

— Не сидіти ж нам тут до тої пори, доки зійдуться загінщики? — сказав похмуро рудий великан.

— І виходити відсіля страшно; якабуть дурниця може видати нас! — завважав інший.

— Лишається одно, — прошепотів Рудковський, — післати хлопця, щоб прикликав нам підмогу, тоді і слава останеться при нас і ми вивинемось з очевидної небезпеки.

XLVII.

Плян пана Рудковського заспокоїв трохи „воїнів”. Уляна ж ледве змогла заспокоїти свою радість на такий несподіваний поворот справи.

— Лише пустити його одного, добавив Рудковський, — будь ласка, чуркне з лісу, а ми, ми тут лишимось сидіти до ночі.

— Убий мене Бог, паночку, наколи я зараз не кинусь до пана... — Уляна туй-туй що не сказала „пана Янчевського”, — так ось до того, котрий там... тут....

— Та він не знає до кого кинутись, — завважав рудий. — Знову ж, йому й не повірять...

— Певне, згодився Рудковський. — Нехай хтонебудь з наших піде з ним. Так ось ти, Феліціян! — кинув він рудому. — Гляди ж, нас лишиться тут лише десять, в найліпшій випадку по двох на одного гайдамаку. Гони сюди більше загінщиків з нашої сторони, та лише тихше, щоб не сполошити... Скоро, розумієш?

— В мить, — відказав великан, дуже вдоволений тим, щоб так чи інакше віддалитись від страшного атакуючого нападу.

Тихо, майже нечутко побрила назад Уляна із своїм товаришом. Серце у грудях скакало і билось від радості. Спасенні... і він спасений! „Знову свобода, радість, воля!“ — шуміло в її голові. Вона чинила над собою неймовірні зусилля, щоб скрити свою радість і зберегти удаваний страх... Цим разом подорож відбулась щасливо і через двадцять хвилин вони добрали до зарослого очеретом берега, де полишили свою одягу. Улянці знов прийшлося два рази скупатись і впасти лежмом.

Дійшовши до берега, Уляна накинула на себе першу ліпшу, попавшу під руки свитку, припоясалась зеленим поясом і збиралась вже йти, але, оглянувшись, побачила, що її товариш подорожі і не гадає одягатись, а з невдоволенням шарить руками в очереті.

— Пане, а, пане? Та чому не одягаєтесь? — спитала тихо Уляна.

— Добре то й одягатись, як нема в що? — буркнув сердито рудий.

— Як нема в що? Та ось же скільки одяжі!

— Скільки одяжі! Стану я надівати чуже лахміття! Моєї нема!

При тих словах гайдука серце Уляни перестало товктися, румянець з лиця пропав, руки і ноги похололи...

— Чоботи нові, каптан, шаравари з тонкого сукна, — продовжував сердито рудий, нишпорячи довкруги. — Все тут положив, тут, своїми руками і ось нема нічого... Чей же це не голка! Ніхто ж і взяти не міг... Сто тридцять чортів, в каптані ще п'ять талярів було... Хороша облава!

І наче недовіряючи своїй пам'яті, він перейшов до купи одяжі і почав перевертати речі.

— Не мое, не мое! — повторював він за кожною штукаю. — І чоботи не мої, і це не мое...

Уляна стояла ні жива, ні мертва, не знаючи на що рі-

шитись, що робити? Втікати було нерозумно, вгатити ножем, ризиковно і невигідно.

Рудий вхопив тимчасом послідню штуку і, швиргнувши нею до землі, закричав, звертаючи до Уляни багряне від люті обличчя:

— Нема! Говори ж, який чорт міг забрати відсіль мою одежу?!

Розпука вернула Улянї розсудок.

— Та чого це пан так на мене визвірився? В чому ж я винуватий, — заговорила вона плаксивим голосом. — Я ж прецінь йшов попереду всіх... Може бути, що хто з панських товаришів забрав речі і заховав їх в іншому місці, в корчах... Чейже не всі рівночасно лізли у воду!...

Пояснення хлопця видалось рудому зовсім правдоподібним, тим більше, що він поліз у воду перший.

— Може бути, — воркотів він сердито. — Та далеко ж і не занесли... тут денебудь засунули... і він було спрямував в корчі, щоб обнишпорити гущавник, але хлопчина рішучо спротивився цьому намірові.

— Ради Бога, пане, скорше надягай що попало, опісля своє відшукаєш, воно чей не втече... Я тут не лишуся ані хвилини... я сам побіжу... Ой, Господи! Може ті гайдамаки, яких ми так застукали, заховались денебудь за корчем і піджидають нас, а то і гляди, як бабахне з-по-за дерева... Ой, матінко! — заголосила вона голосно, отираючи очі рукавом. — За що ж я маю погибати?

— Цить, ти, бовване! — ривкнув рудий зі злости на Уляну і потягнув її за плечко. — Завдяки тобі ми залізли в ці нетрі!

— А чи ж бо я хотів сюди йти? Самі приказали... Ой, що мені тепер від неньки буде!... І свитку дідову подер і штани пропали, — продовжувала Уляна тим же тоном і, поглянувши з під рукава, з вдовolenням завважила, що рудий з поспіхом надягає на себе чийсь чоботи і свитку. — Ой, відпустіть мене, паночку: пропали мої дрова і батько боляче битиме!

— Та мовчи ти чортяче падло, — прошипів скаженіючи

рудий, — а то я тебе так по голові лопну, що і ногами натягнеш! Ну, іди, — трутив він з такою силою Уляну в плечко, що вона мало що не впала на землю.

Але цей стусан видався Улянї ніжною ласкою. Вона відняла рукав від очей і кинулась бігти. Відбігши сяжнів зо двісті від болота, Уляна приложила до уст руки, зложила їх у виді труби і закричала з цілої сили:

— Сюди! Найшли! Найшли!!!

В часі переправи Уляни з Рудковським Кармелюк з товаришами також не марнував ні хвилини часу. Покінчивши роботу з мнимим леговищем, він занявся преображенням своєї особи. Треба було похіснуватися тим, що було під рукою. Передусім Кармелюк змішав розтертий стрільний порох із соком молочію і тою мішаниною добре намастив собі волосся і вуса. Від тої помади ясне волосся набрало відразу якоїсь брудно-бурої краски скуйовдилось на голові цупкими пасмами. Вуса Кармелюк підтяв і розтріпав так, що вони тепер не укладались двома вовнистими мичками довкруги його повних, пишних губ, а стреміли на зубах бурою щітиною, наче вуса морського коня; опісля накраяв він сирій бараболянної душпинки і почав натирати собі нею шкіру. Після 2—3 хвилин такого втирання шкіра його потемніла приняла брудно-цинамоновий відтінок. Вже від цих двох операцій лице Кармелюка сильно змінилось, коли ж він ще натер очі цибулею, так що вони стали зовсім червоними, наче заражені трахоною, — то Кармелюк зовсім перемінився.

Але це ще не було все. Кармелюк був дивно здібний змінити до непізнання свою поставу, стан, голос а навіть риси обличчя. І коли він встав, зігнув спину, втягнув голову в плечі, сперся на палицю, розставивши якось хамулувато ноги, звисив сумно голову і одвісив губи, то він так перемінився і до того степеня нагадував першого ліпшого придуркуватого сільського дурмила, що Михайло не міг вдержатись від великої радості.

— А їй Богу, батьку, ти, здається таки справді з чор-

тяками знаєшся. Ось побий мене Боже, що не то що ляхи, але й я сам не пізнав би тебе!...

— Не кажи гоп, доки не перескочиш! — зупинив його Кармелюк.

Покінчивши з тим усім, Кармелюк з товаришами залягли в поблизькім рові, присипавши себе лямом і всяким ломом. І як лише ляхи відійшли за Уляною в глибину болота, вони переодяглись в полишену загінщиками одержу і притаїлись в гущавнику.

Відповідно до своєї незмінної звички чепуритись, Кармелюк захопив нові чоботи і новіську одержину рудого гайдука, чим мало що не довів цілої справи до нещасної розв'язки...

Зайшовши в гущавник, з тривожним очікуванням Кармелюк з дідом і Михайлом умовленого крику Уляни; хоч від початку можна було пізнати, що вона добре взялась за справу, — але Кармелюк знав дуже добре, що в таких ризикованих випадках трапляється дуже багато несподіваних приключок, і треба чимало геніального сприту і присутності духа, щоб зі всім скритись. Тисячі думок і образів, одні страшніші других, роздирали його душу... Аж ось натло з гущавини лісу донісся до них ясно радісний, торжественний крик Уляни: „Сюди! Найшли! Найшли!!!“

Від радості і несподівання Кармелюк нагло почув страшне умучення в цілому тілі.

— Слава Богу! — Прошепотав він хрестячись.

— На віки слава! — сказали побожно за ним дід і Михайло.

— Ну, тепер браття, за останню роботу! — крикнув відважно Кармелюк, схопився на ноги і випрямив могутні плечі.

Очі його блищали. Уляна була в безпеці, а для нього починалась гра ризикозна і небезпечна, наче танець посеред натиканих в землю, ножів; але ж бо й ця очайдушність додавала відважній душі Кармелюка палачої гострої радості.

— Ви біжіть прямо на Янчевського, до лісу і старайтесь втягнути його в глибину, а я побіжу на прилісок... А добре зважайте... А там в лісі наш знак крик сови.

Товариші взаємно стиснули собі руки: і з голосними окликами: „найшли! найшли!“ метнулись в різні сторони.

Не добігши ще до обрубки лісу, Кармелюк почув оживлений гомін і уривочні крики... Очевидно, що паляча новина вспіла вже розширитись... Скоро перед ним замелькали постаті загінщиків.

— Сюди! Скорше! Скорше! — закричав на ціле горло Кармелюк, кидаючись прямо на біжучі попереду постаті...

— Хлоп від пана Рудковського! — почувся оклик десь біля нього.

— Де? Хто? — запитав другий голос.

— Та осьде біжить.

— Закликати його сюди!

— Ей, ти, хлопе, постій, пан кличе! — роздалось з різних сторін довкруги Кармелюка.

Кармелюк пристанув.

— Сюди, сюди! — закричало йому декілька голосів.

Треба було йти на пана.

— „На пана, на пана, так!“ — сказав про себе Кармелюк.

Між всіми панами одинокий Янчевський видавався йому небезпечним, але цей пан, який його до себе кликав, не міг бути Янчевським.

Кармелюк зняв шапку, осунувся, згорбився і сміло підійшов.

— Ти від кого? — почув він молодий голос. Голос видався отаманові Янкові знайомим; він поглянув з під нарослих бров і побачив, що перед ним молодий Альоїзій Пігловський.

— Ух, ти, чорте, і треба ж було тільки теревенитись! — подумав Кармелюк, але не втративши присутності духа, відповів спокійно:

— Від пана Рудковського.

- Правда, що накрили Кармелюка?
— Аякже... там гайдамаків з пів сотні.
— А ти куди біжиш?
— За підмогою до пана Янчевського.
— Ну, поспішай же до нього, а ви за мною, хлопці!
— крикнув до своїх „воїнів” Альойзій Пігловський.

Загінщики зі своїм проводирем перебігли мимо Кармелюка. Він навіть не сподівався, що так легко зможе відпекатись від стрічі, яка йому ворожила поважну небезпеку.

— Всьому помагає чорна свита і зелений пояс, придумані нашим дияволом на нашу загибель! — прошепотів Кармелюк з веселою усмішкою. — Спасибіг же тобі, любий друже, за добру прислугу. При стрічі віддячу!

Тепер Кармелюк був майже в повній безпечности. Нагода допомогла йому прорватись крізь ланцюх загінщиків. Лише стріча з Демостеном, добре знаючим його особисто, могла його видати, але Янчевський ніяк не міг заявитись.

Хвилин двадцять почекав Кармелюк, щоб дати нагоду загінщикам загнатися в ліс, а опісля зі спокійним серцем пустився вперед, наближаючись до вузького просмику, розділяючий кругляк від Гайдамацького лісу. По дорозі ще зо два рази за ним кликали, але стрічі ті були зовсім незначні, а лише зайвий раз переконали Кармелюка у тому, що його вид не має у собі нічого підозрілого. Таким чином він добрався вкінці до крутого виступу лісу, за яким вже виднівся бажаний просмик.

Демостена не було, — дорога була свободна.

Кармелюк глибоко зідхнув, замашисто перехрестився, виїшов з гущавнику і пустився прямо на переїзд в Гайдамацький ліс. Довкруги не було й живої душі. Почуття бурхливої радості обхопило Кармелюка; він приєїшив кроку, коли нагло з-поза закруту лісу донісся бистрий тупіт і на вузку перешийку розділяючу два ліси, винеслась прямо на Кармелюка молода пані, верхом на коні. З люті Кармелюк на миг ока завмер на місці, лі-

славши в думці амазонці „крепке” слово; він хотів було чкурнути в ліс, але було вже запізно: дама завважила його.

— Ей, ти, хлопе, ходи сюди! — крикнула вона осаджуючи коня.

— „Чи не підійти б, затопити ножаку, та й гайда в ліс?” — мелькнуло в голові Кармелюка, але таки зараз мусів він відступити від заміру: з-поза лісу виїхали два озброєні від стіп до голови, конюхи і пристали в приличній віддалі від пані. Не можна було нічого зробити треба було літи до пані, яка вже давала признаки невдоволення.

— Ну, крива, вивози! — шепнув до себе Кармелюк, скинувши шапку і, удаючи дурноватого, клишавого валила, наблизився до пані.

— Чому не йдеш зараз як кличуть? — стрінула його суворим криком пані...

— Бо не чув, — відказав Кармелюк, незміло кланяючись, почіхав потилицю і нагло глянувши в лице красуні, бундючно сидячої в сідлі, він з жахом побачив, що на нього дивиться жінка пана маршалка, пані Розалія.

— Ну, біда! — мелькнуло йому в голові, неначе холодна гадюка проховзла. — Баба пізнає, пізнає, як Бог святий!

— Бидло! — прошипіла з погордою Розалія. — А де ж пан Янчевський з своїм відділом?

— Та, поїхали туди! — промимрив Кармелюк рівнодушно придуркуватим голосом.

— Куди „туди”? — запитала його подражнена Розалія.

— Та в ліс же...

— Значить, правда, що піймали Кармелюка?

— Та піймали ж!...

— А де?

— Там... на болоті...

— Де „там”?

— В лісі... в самій пущі.

— А ти ж відкіля?

— І я відтіля ж...
— Куди ж ти йшов?
— Гм... закликати тих решту...
— Закличеш опісля, а тепер візьми коня за поводи і проведи мене туди, до болота.
— Що? — крикнув мимоволі Кармелюк.
— Не чуєш, чи що? — закипіла горда красуня. — Бери, кажуть тобі, коня за поводи і ведн до тамтих!...
Кармелюк завмер.

XLVIII.

— „Як, вирвавшись з таким смертельним ризиком із страшної самолівки, знову іти туди, прямо в зуби ворогові і головно в цю хвилину, коли, бути може, вже викрито страшний обман?“ — Мигнуло в голові Кармелюка. Було це понадлюдські сили — вирватись із безодні а потонути при березі?!

— Пані ласкава, та бійтесь Бога, чи можна вам туди їхати? — промовив він в зворушенню своїм природним голосом. — Там ціла купа гайдамаків, а Кармелюк звір, диявол: він не щадить нікого: ні жінок, ні дітей... Хоч і піймають його пани, так він перекинеться вужем і таки виховзне із панських рук, а стрінувшись з панею, вгатить її ніж в спину, або...

— Брешеш, хлопе! — перебила гнівно Кармелюкові Розалія і, мелькнувши очима добавила гордо: — я Кармелюка не боюсь! Веди! Не заставляй мене два рази приказувати.

Кармелюк взяв коня за поводи... Він навіть не здавав собі справи з того, що робить... Втікати було неможливо... Наколи б конюхи навіть не попали на нього, то вистрілами знадять інших і тоді очайдушність провалилась би не лише для нього, але й для його товаришів, очевидно не вспівших ще запуститись в лісову глибину...

Кармелюк повів коня, голублячи сумну надію, що в лісі йому таки вдасться відчепитись від красуні. На щастя перейшовши з конем кілька кроків по обрубі лісу,

Кармелюк наткнувся на широку стежку, на яку сейчас і звернув. Заледве вони запустились в ліс на двіста кроків до їх слуху донеслись виразно голосні крики багатьох голосів...

— Що це? — спитала Розалія, побліднувши злегка.

— А вьжуть розбійника, — відказав живо Кармелюк; у нього в голові майнула сміла думка. Тепер пані може їхати безпечно... Та й взагалі такій красуні нема чого боятися Кармелюка, — добавив він щиро, — бо й сам Кармелюк ніколи не забуває про жіночу ласку... — і, недозволивши красуні опам'ятатись, Кармелюк пустив поводи і тихо крикнув: „гайда!“

Кінь пустився бігцем.

Конюхи, їхавші у віддалі, не чули розмови пані з мужиком, але завваживши, що вона пустила коня вскоки, посакали слідом за нею.

Кармелюк поступився, перепустив мимо себе верхових і заледве вони заховалися в лісовій гущавині, — зі всіх сил кинувся до Гайдамацького лісу.

Розалія ніби не звернула уваги на останній вислів мужика. „Невже піймали, невже вьжуть?“ — засуятилось у неї в голові, і жаль — не жаль, а якесь близьке чуття защеміло в серці красуні.

Вона прискакала до болота якраз в тій хвилині, коли Янчевський, зіскочивши з коня, кричав до Рудковського:

— Як? Пан вже від години осадив шельму і до цієї пори його не бере?... Так знай, що він міг сто тисяч разів втекти, прорватись...

Рудковський вже вибрався з болота і стояв на купині проти печери. Штани його були високо зачочені, а тоненькі, як патицки, ноги, сорочку і все тіло вкривала липка грязюка... Шапку він десь загубив і скуйовдане в класки волосся стовбурилось якось безглуздо на голові. Його вид взагалі був дуже потішний і противорічив воєнному виразові лица і грізно піднятій зброї.

— Він не міг прорватись, — відказав чванькувато Рудковський, — на дорозі стояв я з горсткою хоробрех...

— Які боялись і підступити до шельми! Перебив злючо Демостен.

— Не боялись, а сміло дожидали підмоги! — і при тих словах запримітив над'їжджаючу до берега Розалію. Лице його з червоного перемінилось в багрове. — А тепер справимось і самі! — крикнув він навмисне голосно і, перемагаючи свій страх, кинувся прямо через болото до печери.

— Ні, нехай ще пан відпочине в комишах! — крикнув Янчевський і також кинувся до входу печери.

За ними ринули густою лавою загінщики, слуги і пани... Демостен і Рудковський прибігли майже разом і разом вціпились: Рудковський за чобіт, а Демостен за венгерку мнимого Кармелюка. Соперники рванули з цілої сили і — о мало що не перевернулися на знак!

— Шельмовство!!!... — заревів Демостен, піднімаючи у воздуху зім'яту в клубок венгерку.

Від потрясіння — приставлені до галузок корчів рушниці повалилися на землю. Загінщики вдерлись в печеру.

— Там нема нікого! Омана! — закричали довкруги десятки голосів.

Рудковський як стояв так і застиг з чоботом в руках.

— Хлопче, ти занাপастив всю справу, ти випустив злодія з наших рук! — накинувся на Рудковського скажений від люті Янчевський. Як смів ти мішатись в моє діло?!

— Пане! Я гоноровий шляхтич!... Нас привів сюди хлопець, — прибурмотів з трудом Рудковський.

— А, правда! Де ж хлопчисько? Таскай його сюди! — закричали всі довкруги.

Загінщики метнулися на боки. Хлопця не було.

— Глядіть, глядіть! Він обманув вас і стане дожити вашої погоні! — продовжав в думці Демостен, тупаючи в озвірені ногами. Він тепер сміється над дурнями, яких з'умів обдурити ось тою свиткою!

Янчевський швиргнув до землі венгеркою Кармелю-

ка. Від кріпкого удару венгерка розгорнулась, і на превелике диво товпи з неї вилетіли: мережана жіноча сорочка, юпка, запаска, корсет, намисто і відрізані коси Уляни...

— Баба, — крикнула Розалія, — баба обманула всіх! — і, заходячись від сміху, вона налягла на кульбаку сідла.

Через три дні після цього Кармелюк з Уляною, Андрієм і Михайлом щасливо вернулись до свого старого гнізда. Дмитро з іншими людьми давно вже дожидали отамана, бо і до лісової коршми долетіли були чутки про облаву. Коли ж вони побачили Кармелюка і почули з його уст оповідання про незвичайне визволення, то великій радості не було кінця.

Цей новий доказ виняткового сприту і відваги отамана ще вище підняв його авторитет в очах і без того сліпо відданої йому шайки, а подвиг Уляни заслужив їй прізвиське „отаманихи”.

Відпочиваючи день після пережитих зворушень, Кармелюк приступив до поділу добичі. Всі цінні речі, захоплені в саднбі Янчевського, були вже зложені в пивницях коршми — а провізія (харчі) — в лісових ямах в тимчасових засіках.

Обділивши по рівні і грішми і речами всіх членів шайки, Кармелюк приказав Андрієві відвезти половину усієї суми грошей мужикам Янчевського і роздати їх. Цей розпорядок Кармелюка сколотив і здивував Уляну.

— А їм же за що давати гроші? — звернулась вона з досадним ваганням до отамана.

— А як же ти думаєш, серце, по що ми нападали на Янчевського?

— Щоб відістити йому!

— В цій цілі досить було підняти його на вужевці... А пощо ж ми забрали у нього гроші і все добро?

— А що ж, чи може було собакам лишити? — спалахнула Уляна. Як що ми не станемо брати, так з чого і жити будемо? Або ж він сам все те зробив, чи що? З мужиків налупив...

— Ось це правда! — завважив навчаючо Кармелюк. — Наколи Янчевський налупив грошей зі своїх мужиків, то їх добро їм звернути треба..

— А нам що до того? Чи ми маємо їм няньками служити? Вони мовчать і гнуться; „бери, мовляв, пане, що хочеш”, а ми підставляємо за них свої голови!... Кармелюк хотів було відказати Уляні, але його перебив Дмитро.

— Ні, „мати-командирша”, батько отаман по правді; треба й мужикам необглодану кісточку кидати, і вони нам в пригоді стануть: по перше — поміч на рахунок пашні, по друге — показують дороги, по третє — і „некрути” з них добрі бувають, а в біді, хто виручить — мужики! Так переховують, що ну! Так ні бо! Отаман правду каже!

— Ось бачиш, Уляно, Дмитро — старий солдат, а і то правду більше розуміє чим ти, а чей же ти жінка і серце в тебе повинно бути ліпше...

На цьому і закінчилась коротка розмова, але вона полишила довгий слід в душі Кармелюка. Впрочім, роздумувати і обдумувати виявлені одно одному думки не було часу: Перед Кармелюком розложилось обширне поле діяння: гроші, харчі і вірні люди — всього було тут тепер у нього доволі. Чутка про поворот Кармелюка бистро рознеслась між людьми; вони майже щодня приходили до коршми з проханням оборони від панських насылств.

Крім реальної сили, яка знаходилася в руках Кармелюка, ім'я його було окружене такою силою надзвичайних поговірок-легенд, що одно слово „Кармелюк” наводило смертельний страх і параліжувало найсмілівіших. Після кожного грабунку Кармелюк віддавав більшу частину здобичі місцевим мужикам.

І за кожним разом Уляна не могла вдержатись, щоб з цієї причини не висловити свого невдоволення...

— Ех, соколе мій! І охота тобі розриватись? — завважила вона. — Чей же всіх не нагодуєш і не одягнеш...

Наділиш їх, а вернуться пани, найдуть у мужиків награване добро і з них же по дві шкірі зідруть...

— Так що ж по твоїй думці робити? — спитав Кармелюк — собі все забирати?

— І собі і тим, котрі з нами ідуть... ну, а зрідка і іншому допомогти...

Ці завваги Уяни полишили в душі Кармелюка досадне почуття, а на діла його не мали ніякого впливу.

Популярність Кармелюка росла. Усякий йшов до нього сміло зі своїм горем і нуждою.

— Та чого ти їм віриш, батьку, — говорила з досадою Уляна, вкрай невдоволена тими вмишуваннями, — це вони тебе своєю нуждою оббріхують... Подобалось, бач, чужими руками жар загортати... А чому вони самі не йдуть нам на підмогу? Хитрі також, дарма, що дурні! Найшли собі попихачів!

Ці останні слова Уляна сказала вже прямо з огірченням; з кожним днем шайка Кармелюка доповнювалась новими людьми. Все, що в селах було молодого, смілого і сильного, спішило до нього.

І це бажання Кармелюка побільшити шайку — зовсім не подобалась Уляні: вона мала на меті лише розбої і грабунки, а таке багатолюддя лише утруднювало діло і не приносило йому ніякої особистої користи.

— Соколе мій, — промовила раз ніжно Уляна, притискаючись до могутніх грудей отамана, — чи не забагато ти набираєш людей?

Вони сиділи з Кармелюком при вході до печери; голова Кармелюка спочивала в колінах красуні, а очі в задумі дивились за дрібними хмарками, що пливли в глибині голубого неба. Кругом царила дивна тиша і прохолода...

— Доволі було б з нас і пів сотні вірних людей, а то куди вже й за сотню перевалило! Та хто їх при цім і знає і відкіля вони і що вони? Наберемо так на свою голову всяких шпигунів?!

— Я приймаю лише своїх! — відказав Кармелюк, не зводячи з неба очей.

— Своїх! — повторила з насмішкою Уляна. — Ось тільки й тому свої, що православні, ну, та чи то трудно трьома пальцями перехреститись? Та і свої бувають гірші чужих, продадуть за дукати і рідного батька... Ось і вчора: на що ти прийняв цього сліпого — Луку? ... Ніхто його з наших не знає, а я собі нагадала, що бачила його раз з одним паном, їхав він за „форрайтера"! Лише тоді були у нього обидва ока цілі.

— Ну, так що ж? Олекса у самого Янчевського візником був, а найди ти душу вірнішу.

— Є, що Олекса! Олексу відразу так і наскрізь пізнати, а у того шельми, мимо цього, що з одним оком, — а так приглядається, наче хоче всю душу просверлити.

— Ось недовподобн тобі сліпий! — всміхнувся Кармелюк, — а може він і тому до нас прийшов, що на службі у панів око стратив. Тяжко мужикам, а двірникам ще тяжче. Я це знаю, Уляно!

— Ти багато знаєш, — насупилась Уляна. — Тебе задля твоєї доброти виведе в поле всякий дурень! Соколомій, — промовила вона ніжно, — прошу тебе, не бери ти цього Луки: ось чує мое серце, що...

— Ні, Уляно, — перебив її Кармелюк, — мало то чого кому приверзеться? Чоловіка після цього судити не можна; наколи б хто про нього сказав дещо лихого, а так, задля бабських уваг поступити не можна!

— Та і до чого він нам? Чи ж мало є рук? Ййбогу їх вже й так трохи забагато, годі й перерахувати.

— А хто ж пряче під полу добуту шаблю, Уляно — відказав Кармелюк.

Уляна зле зрозуміла цей двозначний вислів, але передчула, що тут криється щось недоброго.

— Ну так і не харчувати їх даром! Розбити на частини і посилати на роботу! — продовжала вона: — ось Шмудль говорив мені, а він вже все знає, що пан Бойко держить в коршмі гроші, і що грошей у нього десять тисяч, а золота, а срібла! Команди всього душ вісім... і, чи вистане? Пішли Дмитра з хлопцями; справляться і без тебе.

— Ти знов за своє, Уляно! — сказав з досадою Кармелюк, — не задля грабунку, розбоїв кинула мене сюди доля, а в тій цілі, щоб допомогти людям вибитись із польської неволі...

В цій хвилині почулись близько кроки і з-поза закрута з'явився Андрій.

— А що, все дообре? — звернувся до нього живо Кармелюк.

— Слава Богу, батьку, — відказав Андрій, — а ось пригадав я... що два дні тому, а може й більше... дав мені один дід якийсь папір щоб тобі передати... а я й призабув, засунув його в шапку... Може що й потрібне...

— Де ж він? — запитав живо Кармелюк, підіймаючись з місця: — ех, як же це ти так, Андрію! — докорив він товаришові: — чей же даром ніхто не стане пересилати папери!

— Винуватий, батьку! Йй Богу, винуватий, цілком з голови вилетіло, ось тепер приліг на шапку, чую, щось шелестить — промовив Андрій, вивертаючи і добуваючи з під підшивки зложене в кількоро, зім'яте і засмальцьоване письмо. — Я туди, ось і нагадав...

Але Кармелюк не слухав його виправдувань. Вхопивши письмо з рук, він розірвав коверту і розложив папір... Переглянувши кілька стрічок, Кармелюк мимоволі відложив від себе листа і густа, червона краска залила його лице.

— Не може бути!... крикнув він і почав жадібно читати.

XLIX.

Уляна стояла біля Кармелюка й спостерегла хвилювання, яке ним заволоділо як лише він перечитав перші стрічки письма.

— Отамане, що сталось? — спитала вона тривожно.

На цей запит Уляни Кармелюк очевидно змішався, змінював письмо і уткнув у кишеню.

— Нічого! — відповів він недбало.

— Приказу ніякого не буде? — спитав Андрій.

— Ні, іди!

Андрій відійшов.

— А письмо ж від кого? — питала дальше Уляна.

— Від старого приятеля.

— Від старого приятеля? ... І що ж він лише?

— Та нічого цікавого...

— А чого ж ти так почервонів і крикнув? — в голосі Уляни звучало явне недовіря.

— Та тому, що зрадив.

— Чому?

В очах Уляни замерехтіли ревниві вогники.

— Тому, що він живий і здоровий...

— І, може кличе до себе? Обманюєш ти мене Іване, скажи правду, від кого письмо? — спалахнула Уляна.

— Ось присікалась, їйбогу, — всміхнувся вимушено Кармелюк. — Так і говорю тобі: від попа одного, бач, — затався він, — від солдата... мого полку... хоче до нас...

— Не правда твоя! — крикнула Уляна! — і її чорні очі засвітилися. — Обманюєш ти мене, не хочеш сказати правди!... Слухай Іване, ти знаєш: я ревнива наче сатана... На саму згадку, що ти можеш перестати мене любити, мені в голові перевертається... серце розривається... На ось, послухай! — вона взяла руки Кармелюка і приложила до своїх бурхливо хвилюючих грудей. — Бачиш, уся кров кипить... Люблю тебе більше чим власну душу! — крикнула вона обвиваючи його шию руками і пристрасно пригортаючись до його грудей. — Не муч мене, скажи мені: це письмо... його писала жінка?!

— Ні, — відказав Кармелюк заволодівши вже собою.

На хвилиночку явився на устах Уляни спокій, — але опісля у її очах спалахкотів знов тривожний вогник.

— Ну, так дай мені його! — сказала вона.

— А на що ж воно тобі? — Чей же ти так й його не зможеш читати.

— Все одно, дай! — повторила настирливо Уляна.

— Ні, ти його лиши, Уляно! — сказав Кармелюк похмуро. — Письмо мое і я його нікому не дам.

— А! Не даси! — крикнула Уляна і її очі блиснули наче в кіткі. — Значить не від приятеля письмо... значить, найшов собі іншу ліпшу...

— Ось і розходилась вже, здається, що баба таки все останеться бабою: „найшов іншу ліпшу"... Ех, ти, — перебив її Кармелюк і взяв ласкаво за руку.

— Дай письмо! — крикнула вона хриплим голосом.

— Я вже тобі сказав...

— Значить, не хочеш сказати правди? — прошепотіла красуня, задихаючись і нагнулась близько до Кармелюка.

— А як же я тебе всилую повірити!?

— Ну, так я дізнаюсь сама! — прошипіла Уляна. — І дізнаюсь!...

Охоплена бурхливим хвилюванням загальної метушні і злоби, Розалія наче забула про дивну поведінку свого поводатора. Її лише до неможливості тішила проворність і нечувана відвага Кармелюка, який з'умів виховнутись з такого безвихідного положення і одурити всіх панів. Але коли вона вернула додому і остала сама в своїй відпочивальні, перед нею нагло воскресла вся недавня сцена від слова до слова і щойно тепер пані звернула увагу на дивну поведінку мужика, про якого вона зовсім призабула серед вражінь шумного дня. Чому цей дурноватий мужик сказав на останку таке дивне речення: „такі красуні нічого й боятись Кармелюка і він ніколи не забуває принадних очей!"

Відки міг дурноватий мужик доглупатись таких слів, а навіть як посмів він сказати такі слова пані? І відки він знає про те, чи Кармелюк забуває принадні очі чи ні? Розалія відкинула звисаючий на чоло льокон волосся і впилила очі у нічну темряву. Неясне хвилювання заволоділо нею на спомин про дивну поведінку дурноватого мужика.

— Але ж бо він опісля показався не таким дурноватим, як це мені спочатку здавалось, — думала далше Розалія. — І очі його, постава, словом все перемінилось, а опісля, з якої причини він вдарив її коня, а сам відійшов? І куди?... Коли вертали всі з облати я уважно переглянула всі обличчя — його не було між загінщиками. А голос? Так що це?... Вона чула, чула вже цей голос!... Мати Божа! Так цеж він сам був, Кармелюк! — Крикнула тихо Розалія і, піднявшись, сіла на своїй постелі. По цілому її тілі перебігала наче тепла струя; серце швидко забилося. Тепер вся картина перед нею стала в новому освітленні, а всі поступки і слова вдаваного дурня самі собою поясняли все.

Але як же він її так відразу пізнав? Тепер вона собі пригадує, як він змішався і замнявся, глянувши на неї. „Кармелюк не забуває принадних очей”, — повторила Розалія сама про себе, а серце у неї любо стиснулось. — А вона його туй-туй що не занастила... Але що за відвага? Оком не моргнув, а пішов за нею прямо в пашу ворогам. Ні такої відваги вона ще ніколи не стрічала! Лише з ним була там баба... — Її на хвилинку пригадувалось відкриття Демостена. Хто вона йому? Жінка, сестра, чи прямо розбійниця? Гм!... По що він її брав з собою?”

В серці Розалії заворушилась досада: а може бути, вона випадково попала там. Проста, дурна хлопка, чи ж вона може вчарувати такого героя?

До самого досвітку не спала Розалія, пригадуючи свою стрічу з Кармелюком, а над ранком їй приснилось, що Кармелюк переносить її в лісовій гушавині через бистрий ручай і, притискаючи до себе, шепче на вухо: „Кармелюк ніколи не забуває чарівних очей”.

Вернувшись з облати, пан маршалок слідуючого таки тижня почав робити приготування до невідкличного виїзду в Камянець, але на превелике своє диво стрінувся з рішучим опором своєї жінки. Розуміється, що Розалія зазначувала і пояснювала свою упертість тим, що на

всякий випадок безпечніше zostатись дома, чим вибиратись в подорож, не знаючи ще певне, куди тепер кинеться Кармелюк.

Демостен піддержав Розалію. Остання подія а особливо невдача з облавою, хоч і присадили трохи його чванькуватість, але побільшили злобу і бажання відомститись зненавидженому хлопві, щоб там і не знати що мало статись. Маршалок звик був підпорядковуватись постановам Демостена і Розалії; а тому, що вони настоювали на тому, щоб оставати дома, тому й тепер він залишив плян подорожі. Йому придавала відваги ще й ця подія, що в його домі, з рідного гнізда оселився і Демостен, який все таки без уваги на останні невдачі був оточений сйвом слави побідника Кармелюка, — і декілька шляхтичів, які добровільно лишались до розпорядимости Янчевського; вони творили собою наче відділ добровольців, яких ціллю й метою було знищити страшну ватагу розбійників.

На превеликий жаль — Рудковський не міг приєднатись до того відділу безсмертних, бо Демостен був на нього лихий до того ступня, що лише загальні з'усилля вдержали його від якого будь очайдушного і крайного вчинку, а крім того ще страшний прогріх Рудковського вчинив останнього позорищем в очах панства і всі втратили довіря до його „воєнних" здібностей. Однак це ще більше розпалило палкого молодика; він забожився сьак, чи так, зловити Кармелюка, підняти себе в очах товариства, а тим самим і покорити горде серце Розалії...

Тимчасом до оселі лана маршалка донеслась чутка про це, що Кармелюк явився в сусідньому повіті; — це трохи заспокоїло його. Але Демостен не втихомирювався.

— Не вірте, не вірте шельмі, панове! — повторював він при кожній нагоді, — підлий лис навмисне замітає за собою сліди і вказує хибну дорогу. Він туди післав купку своїх гультіпак, щоб нас успокоїти, а то і гляди, як вирине тут денебудь і захопить всіх несподівано.

І Демостен дійсно готувався.

З дня на день швендяв він і розсилав своїх ад'ютантів по сусідах, вговорюючи і намовляючи їх не лишати своїх садиб, а збиратись всім, хто лише може носити зброю і приставати до нього. Ця лихоманська діяльність Янчевського була дуже на руку Розалії, бо близька і постійна присутність надто вимагаючого любовника, почала від якогось часу наприкруватись. Остаточно з виїмком цієї неминучої неприємності, Розалія не могла тепер нарікати на нудьгу. Життя в садибі було шумне, веселе і навіть бурхливе. Дім маршалка став наче центром головного штабу. Молодь, збігалась сюди ради боротьби з Кармелюком, а сусіди в цій цілі, щоб почути дещо нового, а дами знов, щоб повеселитись. Добросердний маршалок приймав своїх гостей після давнього звичаю... Вина лились рікою, музика не змовкла, а красуня Розалія окрашувала і придавала вина пирам; розмови по більшій частині кружляли про Кармелюка.

Одного разу, вернувшись із своєї садиби, Демостен увійшов до залі, де зібране товариство переводило час на веселій балаці і торжественно заявив:

— Панове, радуйтеся і веселіться: тепер вже гайдамака в наших руках!

— Як? Що? Чому? — сипнули зі всіх сторін питання.

— Невже ж піймали? — крикнула Розалія.

— Ще не піймали, — а піймаєм і це певнісько так, як те, що я Янчевський, стою перед вами!

— Чому? Як? — крикнули всі разом.

— Найдем спосіб!

— Який? Хто сказав? Хто придумав? — всі присутні в залі дами і „каваліри" оточили Янчевського.

— Придумав я, а який спосіб, не скажу нікому, поки не приведу шельму закованого по руках і ногах.

— Ну, пане, і як же? Чей же ми нікому не скажемо! — зашебетали дами...

— Наколи пан не скаже, так я з цікавості прямо вму!... — пропищала одна з панянок.

— Позвольте, позвольте, я вгадала! — крикнула суд-

діха, — пан Демостен пізнав любовницю Кармелюка і підкупив її, щоб вона видала злодіяку.

— „Бронь Боже!“ — відказав гордо Демостен. — З хлопами я не стану входити в ніякі зносини.

— Ну, так друже! ... Я знаю, знаю, — запищала друга панянка.

Зі всіх сторін почулись всякі важення, здогади, але Янчевський стояв в кружку дам, наче круча серед спінених хвиль і стільки видержав цей натиск...

В залі всі оживились і зі всіх сторін пішли поговори і здогади.

— Але мені ти чей же скажеш? — шепнула Демостенови Розалія і незаметно потягла його на терасу.

— Ні, моя „крульово“! — відказав тихо Демостен, пристрасно притулюючися до пухкої ручки красуні, — не скажу і тобі.

— Чому ж це? — Брови Розалії гнівно стягнулись.

— Не можу, радосте моя! ... Одно необачне слово, навіть пів слова... і все пропало... Так тепер стіни мають уха, а двері язика...

— Так, значить, ти не віриш мені? ...

— Вірю, вірю! Як своєму серцю, але на вазі лежить мир цілої губернії і тому...

— Не скажеш? — перебила йому Розалія.

— Карай мене як хочеш! — Янчевський нахилив голову драматично, — але я остану чесним солдатом.

— Гарно ж, — шепнула зловіщим тоном Розалія. — ти не раз нагадаєш свої слова!

Другого дня Розалія змінила поступовання: вона задумала ласками витягнути у Янчевського мучливу тайну, але, мимо всяких хитрощів з його сторони, Янчевський був твердий, наче криця, що ще більше цікавило і скажено дратувало Розалію.

Між іншим на цей раз красуні не довелось довго не-терпеливитись; минуло десять днів після цієї сцени. Засидівшись довго після вечері, панство збиралось вже йти на спочинок, коли двері до столової відчинились, в

кімнату увійшов дворецький і підійшов до Янчевського.

— Вельможний пане, — сказав він, низенько кланяючись, — якийсь чоловік просить вашу милість!

— Хто? Відкіля? За чим? — сказав різко Демостен.

— Він не говорить нічого про себе, — говорив тихо дворецький, — він велів передати лише панській милості ось це і сказати, що він дожидає пана коло воріт.

При тих словах всі нараз замовкли і з цікавістю гляділи на принесений предмет; був це страшний сталевий перстень з потайним масонським знаком.

Очі Янчевського зажеврили. Він глипнув на перстень, відкрив манісінький медальон... Мимовільний, торжественний оклик вирвався у нього — він поривисто скочив з місця і спрямував до дверей.

— Ради Бога, Станіславе! Зупинись!... Тебе хочуть піймати в пастку! — крикнув маршалок.

— Ні, панове! — відказав Демостен, блиснувши очима, — побожусь вітчиною, — тепер мене не піймає ніхто!...

Кармелюкові вдалось сяк-так заспокоїти ревниві пориви Уляни: пожар був придушений, але не зовсім, — бо ревниві уяві красуні дана була притока. Раніше вона зовсім не цікавилась минулим Кармелюка: свідомість правдивого щастя наповняла її серце і закривала собою все, — і минуле і будучче. Тепер же Уляна стала розпитувати у інших про минуле життя Кармелюка і без труда довідалась від Андрія, що отаман жонатий, має двоє дітей, що раніше вони жили з жінкою дуже добре, опісля ж посварились.

Цього було досить для Уляни. „Письмо від жінки, — рішила про себе отаманиха, — вона його кличе до себе”.

Уляна стала підозріваючою, роздратованою і навіть журливою, а Кармелюк став частіше призадумуватись: не раз втікав він то в ліс, то в коршму, то до ватаги.

Іхні відносини взаїмно охололи: скажена пристрась Уляни не стрічала тепер такої взаїмности, а буквально була силуваною ласкою, що свідчили Уляні про страшну дій-

сність і це ще більше роз'ятрувало уяву підозріння. Вона не лишила Кармелюка самого навіть на хвилинку коли ж він від неї відходив, — слідила за ним.

— Скажи, скажи ж мені правду, — повторювала вона майже за кожним разом, коли лише вони з Кармелюком лишилась сам-на-сам у двійку — я нічого не скажу, я лише хочу дізнатись правду: жінка написала до тебе письмо?

— Я вже тобі сказав, що ні.

— Ну, так інша жінка? — продовжала Уляна не заважаючи досади в голосі Кармелюка.

— Уляно, чи ти даси мені колибуть спокій? — відказував Кармелюк затискаючи зуби.

— Прости мені, соколе мій, орле мій! Не буду більше, не буду! — лебеділа Уляна, хапала його руки і покривала поцілунками. — Ой, так перетліло мое серце, так змордувалось! Люблю тебе! Не віддам нікому! Один ти в мене як сонце на небі!

Вона до болю стискала Кармелюка в своїх обіймах і з риданням припадала до його грудей.

— Та що це з тобою сталось, Уляно? Ось придумала собі сама муку, — промовив Кармелюк, ласкаво проводячи рукою по її голові, — чи ж я можу з ким бачитись, чи втікаю від тебе?

— А чому ж ти став такий сумний? — продовжала Уляна, підіймаючи голову і впиваючись в Кармелюка чорними, повними сліз, очима. — Чому ти не хочеш говорити зі мною? Все мовчиш, задумуєшся!... Про що ти думаєш?...

Е, що тобі до моїх думок, Уляно!

— Ні, ні, скажи все. Я хочу знати, що тебе мучить, що тебе гризе?

Що й говорити! Говорити — значить знову з тобою сперечатись і боронитись, а я не бажаю собі суперечок! І так сумно!

Уляна обвила шию Кармелюка і, задихуючись від

любощів, мішала слова з поцілунками. — Лиши все, кинь журбу! Люби мене як раніше, — увесь світ наш!

Але вогняні ласки красуні вже не розпалювали Кармелюка так як це було раніше.

Такі розмови повторювались майже кожного дня і чим частіше вони повторювались, тим рідше відповідав Кармелюк. Всі ті причини здвигали між Кармелюком і Уляною живу, колючу перегороду...

— А чи ти чував до чого довело мужиків твоє „чернецьке добродійство“, — завважала одного разу з торжественно-злобною усмішкою Уляна.

— А що ж таке? — здригнувся Кармелюк, не відвертаючись.

— Янчевський ловить селян і гуртками висилає їх в Сибір.

В голосі Уляни явно прозвучала прихована злобність.

Кармелюк глянув на неї крізь рісниці і хороше, але злобне в цій хвилині, лице Уляни вчинило на нього відпихаюче враження і нагло він почув, що вся вона зі своїм вузьким егоїзмом, бурхливою пристрастю і вічним бажанням покорити його волю і приноровити до своїх корисних цілей, — обтяжує його і сковує...

— А тобі ж що до них? — відказав він грубо, — чей же твоя шкіра ціла.

— Ха-ха-ха! — розсміялась Уляна злющим, дрижачим сміхом, ось вже як! А раніше ти так не говорив зі мною.

— Тому, що не знав тебе.

— Хто ж тепер тебе навів?

— Ніхто ж, як ти сама!

— Я? І ти це мені можеш говорити? Мені, що тобі віддала і серце і тіло і все життя і душу, — вирвалось з диким голосінням з грудей красуні.

Та Кармелюк не дочув тону того оклику.

Лице Уляну спалахнуло від обиди, з очей так і посипались іскри.

— Нема в мене душі, ну, знаменито! Розбійниці так і належиться, — сказала вона глухим і дрижачим від хвилювання голосом.

— А яка ж то це голубка з ангельською душею знайшлась тепер? Жінка слинява, чи нова любовниця?

— Годі! — крикнув грізно Кармелюк: — осточортіло мені слухати цю гризню. Гей, Уляно, бережись!

Цей грізний оклик отамана ще більше розятрив Уляну.

— Ні, ти бережись, Іване, — прошептала вона стискаючи його руку, — пригадай мое слово: люблю тебе більше свого життя, та другій не оддам! Чуєш, дешево не оддам тебе!

— Лякати мене загадала? Лиши! — Кармелюк вирвав свою руку з рук Уляни. — Наколи я і чорта в пеклі не побоюсь, то тим більше не побоюсь і скаженої баби! Так і знай це!

L.

В дишучих ревністю, хоч і без звязку словах Уляни була і частина правди: чим частіше счинялись між ними суперечки, тим рідше проявляла Уляна свій пристрасний, приказуючий характер, тим більше приходила Кармелюкові на думку Олесь. Вона у всьому представляла повну протилежність Уляні. Вона перша зрозуміла сумні пориви його душі, вона освітіла його душу дивним сяйвом, наче чудова веселка глибину моря. Вона не забула про нього і тепер, і дитячими, повними ніжної любови словами спішила перестерегти його перед небезпекою.

Кожний різкий спротив Уляни викликав в душі Кармелюка дивний образ молодой дівчини.

В часах спокійного роздумування Уляна й сама бачила, що її поведення лише дрочить і холодить Кармелюка. Бо і чи ж була у неї якабудь правдива причина для ревності? Нічого крім нагого підозріння.

І Уляна отямлювалась. Вона знов ставала веселою, опянююче пристрасною, окружала Кармелюка стараннями, ласкою, ніжністю, але вистачало, щоб з його уст вирвалось одно різке, або підозріле слово як ті всі штучні за-

ходи в одну мить валились; з уст Уляни виривались жалкі докори, погрози, Кармелюк хапав шапку і втікав до лісу.

Настрій його душі погіршився останніми часами, бо заява Уляни про висилання Янчевським людей в Сибір була правдивою. Ця вістка спричинила мучливе розладдя в душі Кармелюка; але він тим гарячіше віддався своїй діяльності.

Гарячий липневий день хилився до вечора. Уляна і Кармелюк сиділи на порозі своєї печери, коли нагло в глибині яру почувся шелест розхвилюваного галуззя. Уляна і Кармелюк насторожились; шелест роздався не з тої сторони, відкіля звичайно приходили свої, а крім того, в ньому пізнати було щось боязкого, непевного.

— Сховайся! — сказала поривисто Уляна.

— Таки, — притакнув Кармелюк і, піднявшись увійшов до печери; він витягнувся на землі, на самому краю її, щоб можна бачити і чути все, що діялось на зовні, вийняв з-за пояса пістолі і положив їх біля себе, готовий в одну мить вбити підозрілого гостя. Уляна розпустила з під очіпка волосся і надала своєму обличчю страшний вираз чарівниці. Обое насторожились. Але, на превелике диво Уляни, корчі в глибині яру розхилились, і на полянку вискочив ясноволосий хлопчина, дуже убого одітий, літ 10 — 12. На вид чарівниці уста його мимоволі ворухнулись і рука піднялась до чола, але він все таки переміг себе і, знявши з голови дрантиву шапочку, попрямував несмілим кроком до печери.

— За чим ти сюди прийшов? — стрінула його гробовим голосом Уляна.

— До вашої милости, тіточко. Воли нам пропали.

— Ну, так і що ж?

— Поворожіть, коли ласка ваша! — сказав хлопчина, низенько кланяючись.

— Всі довкруги говорять, що як ви поворожите, так і худібка найдеться.

— Всі говорять... А ти ж сам відкіля?

— З Головчинців.

В печері щось заворушилось; Кармелюк на ліктях приповз до виходу. Ні, Уляна, ні хлопчина не завважили цього.

— Хто ж тебе нараяв іти сюди? — питала даліше Уляна.

— Я був у вашій корчмі; там був лише якийсь дід; він сказав мені, що не знає де ви, а я так і пішов блукати лісом і стрінув одного дядька. Він розпитав мене, хто я, відкіля, і показав дорогу.

— А який же він так по собі був?

— А хто його знає, тіточко! Здається сліпий на одно око...

— Сліпий? — в голосі Уляни чути було тривогу. — Ага, таки добре передчувала моя душа... довідався, — прошепотіла Уляна, в хвилюванні підіймаючись з місця.

Та хлопчина ніяк не розумів хвилювання чарівниці.

— Змилуйтесь, тіточко, поворожіть! Одним-одно в нас і було, що пара волів, та і ті вигнали лихі люди. Я й грошенят приніс... — хлопчина витягнув з-запазухи зав'язаний платок і витягнув з нього рубля.

— Ну, ну, йди собі! Ще чого не видумав! Стану я тобі за карбованця ворожити — додала Уляна, щоб лише відчепитись від з'явившого небажаного прошака.

— Ой, тіточко, дав би і більше, так нічогосько в нас нема... Цілий достаток — пара тих воликів... Хотів було одержину заставити, — так ніхто не хоче брати... Поворожіть, ради Бога, а я вам мамині чоботи принесу.

— А чому це ти сам прийшов? Не можна було кому старшому? — звернулась нагло до хлопця Уляна, дивлячись йому підозріло у вічі.

— А хто ж піде? Ми тільки у двох з братом, мама вмерла.

— Батько?

— Батько вирікся нас, кинув... — додавив хлопчина тихим заворушеним голосом і похилив голову.

— Ой, чи не брешеш ти, хлопче! — сказала Уляна

впиваючись допитливим поглядом в лице хлопчини. — Хто ж твій батько?

Хлопчина мовчав, спустивши сумний зір в землю.

— Хто твій батько, питаю? — крикнула грізно Уляна і сильно потрясла хлопчину за плечко.

— Кармелюк... — прошепотів ледве чути хлопчина.

— Івасю, сину мій! — почувся з печери сердечний клич, і відтрутивши на бік Уляну, Кармелюк кинувся до хлопчини і взяв його в свої обійми.

— Дитиночко моя нещаслива... Прости свого батька за все... за все! — промовив він з глухим риданням, вкриваючи личко хлопчини поцілунками.

— Таточку, батьку! — крикнув Івась обнявши кріпко шию батька.

— Пізнав, сину, не забув?

— Пізнав тату! Так це правда, що ти вернувся, а ми думали — люди брешуть...

— Вернувся, синку, із тяжкої неволі вернувся і не лишу вас тепер ніколи, діточки мої нещасливі!... — і Кармелюк знову став цілувати і пригортати до себе дороге, рідне ество.

Уляна стояла на боці і мовчки всьому приглядалась. Така несподівана прсява батьківської любови приголомшила її і пробудила в душі почуття заздрощів. Вона стояла тут на боці, зовсім чужа тим людям, злученим в одні рідні обійми і відчувала, що ніколи, навіть в найвеселіших хвилинах, не виявляв її Кармелюк стільки бурхливої і зворушливої ніжності, як цьому обідраному хлопчині.

— Ну, а мати ж, — випитував далі Кармелюк, — неже ж?...

— Вмерла.

— Бідна! — вирвалось з глибоким стогоном у Кармелюка. Він втер сльозу і, перехрестившись, прошепотів: "царство їй небесне; вічний їй спокій!"

— Зацарила страшна мовчанка.

Уляна скося дивилась на Кармелюка і, не зважаючи на це, що хлопчина приніс їй полегшу, бо вид горя ота-

мана наче б спричиняв їй особисту обиду. Лихе почуття закипіло в її душі і піднімалося до горла клекотячою лавиною.

— Як же? Коли? — сказав після довгої мовчанки Кармелюк.

Хлопчина почав розказувати про смерть нещасливої Марини, про це, як після заарештування Кармелюка Янчевський і Пігловський веліли її жорстоко збити і як після того мати вже не вставала з ліжка. Як після того пан забрав їм і коняку і корови, остала лиш пара воликів, — певно про них призабув дозорець. Так тими волами вони й жили, наймалися людям. . . Як опісля ще раз приходив дозорець, хотів було маму бити і гнати її на панщину, а як побачив, що вона вже ледве-ледве дихає, — плюнув і пішов з хати. Так вона все кашляла кровю, а через пів року і вмерла; благословила їх перед смертю і просила, щоб не забували і за батька "на часточку подати".

— Голубка моя тихенька . . . безталанна! . . . прошепотів з мучливою журбою Кармелюк і з такою силою стиснув пальці, що вони голосно хруснули. — Це я загнав тебе в могилу. Я! . . . А хто винен в усьому? Ох, Господи милосердний! — він закрив лице руками і похилив голову.

Івась сумно дивився на мовчаливе горе батька. Уста його почали дрижати, а очі заляглися сльозами. Він все уявляв собі батька нещасливим вигнанцем і ось тепер він сердешний плаче. Плаче за бідною мамою, якої вже нема й яка вже ніколи не вернеться.

Сльоза покотилася по замурзаному личку хлопця.

— Тату! — сказав він несміло, боязько, торкаючись плеча Кармелюка.

— Кармелюк здригнув і втер очі рукавом.

— Жалко тобі мене, сину? — сказав він незвичайно ніжно, притягаючи до себе хлопця. — Ой, тяжко сину! А може й лучче, що Господь забрав її до себе. Намучилась тут доволі. . . — він глибоко зідхнув. — Ну, а як же ви живете?

— Тітка Мотря перейшла до нас, вона в хаті захо-

диться, а я працюю в полі, — добавив не без гордощів Івась.

Сам господарюеш? Ох, доленько гірка! Але не буде вже цього більше! Ні! Відпишу я так панам на їх повелюючих спинах, що і в пеклі стане гарячо! . . Але про це опісля, опісля, — добавив Кармелюк, притискаючи рукою серце. — Ти йшов так здалека. . . втомився, зголоднів, синку мій! — він притягнув знову хлопчину до своїх грудей і крикнув, не обертаючись: — Уляно, а давай но нам їсти!

То було перше слово, кинене Улянї.

— Ні тату, нехай вже ліпше тіточка поворожить мені про наші воли.

— Будуть у тебе воли, синку, все буде — і гроші, і одежина, і худібка. Наколи я за всіх свою голову несу, то хоч бодай ви нужди не зазнаєте. Давай же їсти, Уляно!

— Попроїсти будемо мати доволі часу, — відказала похмуро красуня, — а ти тепер подумай, що треба звідси чимскорше втікати.

— Ще чого? Чому? — Кармелюк звернувся до Уляни, на обличчі якої ясно відбивало огірчення.

— Хлопець каже, що йому дорогу показав сліпий, значить — Лучка, іншого в нас нема.

— Ну, так і що ж з того?

— Забув ти, про це чи що отамане? — по обличчі Уляни перебігла недобра усмішка. — Чейже про наш сховок знали лише Андрій і Дмитро, та двох-трьох найвірніших людей, — значить, що сліпий вже дізнався!

— Чому ж йому не брехали?

— Не такі люди, щоб вибrehались, та ще й сліпцунів: від нього всі добрі люди сторонили.

— Ну, вже йди бо! Давай ліпше їсти, хлоп'я переголоднію.

— Отамане, не жартуй, чей же це не щобудь, — говорила даліше Уляна із зростаючими ревнющами. — Чому цей сліпий аж тут опинився? Чей же він пішов з хлопцями за поживою. Якої ж мари він волочився по лісі?

— Та може бути вже й всі вернулись, бо вже три дні тому як пішли, — відказав певний себе Кармелюк, а може це й зовсім не наш сліпий. Поголооска про твої чари далеко розходиться. Ну, не кряч же ти, вороно, а прилягодь нам ліпше попоїсти; бачиш хлопчина зовсім охляв з голоду.

На останні слова Уляна навіть уваги не звернула.

— Отамане, іншим разом ти не так би міркував, говорила вона. — Чи ж не сам ти говорив, що треба жити задля нашого діла, а тепер з причини свого сина ти готов погубити і ціле діло і себе! Я кажу, що треба не гаючись покидати печеру. Все тут, чуеш, — підчеркнула вона, кидаючи недобрый погляд на хлопчину, — все тут не гаразд. . .

— Батьку, прошепотів Івась, пригортаючись до батька і боязько поглядаючи на Уляну, — не гони мене. . . Я нічого. . .

— Не бійся, сину, — заспокоїв його Кармелюк ласкаво обнявши хлопчину рукою і, звернувшись до Уляни, сказав грізно: — Я ще тут отаманом, і бабських теревенів слухати не стану. Давай нам їсти і поклич вартових.

Уляна спалахнула.

— Там сало і хліб в куті, — проворкотіла вона, не оглядаючись і попрямувала в ліс.

Кармелюк посадив біля себе Івася, добув всю провізію, яка лише була в печері і заходився годувати сина. Хлопчина оживився і став сміливіший, — страшна ворожка вже не знеосмілювала його. Цю іділію скаламутив поворот Уляни. За нею йшли Андрій і Ятух.

— А що, хлопці, все добре? — стрівнув їх Кармелюк.

Слава Богу, батьку, — відказали разом прийшовші.

— А Дмитро з ватагою ще не вернув?

— Ні, батьку.

— А як ви про це знаєте?

— Та ось недавно прибіг з корчми дід і казав, що ще нікого з наших нема.

— А більше він нічого не говорив?

— Казав, що приїхали пани до корчми.

— Пани? Які?

— Якись нетутешні. . . Всі молоді і приїхали повозом, а не верхами.

— Так, так і сказав, — четверо, не більше, а з ними і пані якась. . . .

— А що, бачиш? — крикнула Уляна і очі в неї засвітились. — Хлопець казав, що в корчмі не було нікого, а виявляється, що там сидять пани. Ей, Іване, бережись!

— Нічого мені берегтися, — відказав різко Кармелюк. — Мій син не зрадник і не шпигун панський, так ти це й затам собі. Остаточо, що нам до тих панів?

— А чого ж вони аж сюди трудилися?

— Очевидно, щоб коней підкормити, — якісь чи не школярі. Вже наколи б вони і знали, що це за гніздо, так не звернули б прямо в корчму. А щоб тебе зовсім заспокоїти, пішлемо Явтуха і Андрія перевірити, що це за пани, скільки їх і по що вони сюди трудилися.

— Ради Бога, не роби того отамане! — крикнула з неудаваним страхом Уляна. — Ти порозсилав усіх хлопців — кого за ділом, — а кого і так . . . А тепер хочеш ще вислати і цих двох? Прошу тебе втікаймо відси.

— Куди? В корчму?

— Ні, в ліс.

— А в лісі який захист? І від кого? Що це тебе так наполохало чотирьох панків? Я їх сам на себе беру.

— Ні, батьку, Уляна правду каже, — сказав Андрій, — тут щось не чисте. З якої причини пішов сліпий, а не йшов ані до нас, ані до корчми?

— Та він може й шукав за вами по лісі. Ось напав на вас страх, — всіхнувся Кармелюк. — Ну, щоб заспокоїти всіх біжить у корчму.

— Батьку, дозволь мені лишитись тутечки. Явтух справиться і сам, — сказав Андрій.

— Оставайся, коли охота.

— Значить, не будеш втікати звідси? — запитала ще раз Уляна.

— Нема чого...

— Давно застукали в лісі?! —

— Це не кругляк, тут лісу не обійдеш.

— Бо й не треба. Вистане лише загородити нам вихід з печери.

— І як же, після тебе, ляхи з неба падатимуть?

Уляна ще раз старалась переконати Кармелюка в доконечній потребі втікати звідси чимскорше, але йому до того ступня не хотілось розставатись з дорогим синком і переривати щасливої хвилини, так що він рішучо не хотів розуміти всіх, наводжуваних Уляною рацій.

— Всіх нас хочеш погубити задля дурного хлопчиська, — крикнула вкінці гнівно Уляна.

— Я не держу нікого! Йди, куди хочеш! — гримнув гнівно Кармелюк.

— Ні, я не піду! Наколи ти загубив розум і сам пхаєшся ворогові в пашеку, я стану на чатах, щоб вороги не захопили нас бодай сплячими, — крикнула Уляна і вхопивши рушницю, метнулась за Андрієм.

На хвилинку в душі Кармелюка заворушилась свідомість, що Уляна може бути і в праві, що не шкодило б, бути більше обережним; але втіха зі стрічи зі сином була так велика, що відразу проковтнула ці тривожні думки тим більше, що видимої небезпеки ще не було.

Він заходився знов годувати сина, то розпитуючи його про минуле життя, про маленького брата, про смерть матері, то знов голубив хлопчину з незвичайною ніжністю і любов'ю.

Присутність сина перенесла його в давні, дорогі хвилини його життя, коли в нього був ще свій власний, теплий куточок, любляча жінка, дід, дорогі діточки... коли то він ще не був тровленим вовком а жив хазяїном і батьком сім'ї. І Кармелюк забув про все оточення, він лише голубив і пригортав до себе свого сина і відчував, що у нього

є рідня, дорогі істоти, які приховують його до своєї землі. Щасливі хвилини летіли.

В тім нагло випустив Кармелюк Івася зі своїх обіймів, схопився на рівні ноги і захопив рушницю. Від сторони лісу, де були пішли Уляна і Андрій, почувся грімкий хрускіт ломлених галузок, а через хвилину на поляну вискочила Уляна, а за нею Андрій.

Лице Уляни було бліде, очі горіли...

— Не слухав мене, — крикнула вона, — тепер погibli: Янчевський з панами окружає нас!

— За мною, сюди! — крикнув Кармелюк і захопивши Івасика за руку, вибіг з печери і кинувся до вузьких, ледве помітних східців, які були висічені в каменю і вели на другий бік яру.

— Пустити мене вперед, батьку, — спротивився Андрій і почав йти у верх, але заледве його голова показалася з яруги, як він стрімголов метнувся назад і своїм швидким рухом мало що не скинув в глибину ідучих за ним Кармелюка з Івасьом і Уляну.

— Назад! Окружили... Діляться...

Слідком за тими уриваними словами озвався спільний вистріл з кількох дружин. Кулі полетіли понад головами, не зачепивши нікого. В одну мить всі збігли на дно яру.

— Біжім, крикнула Уляна, — дном яруги! пробуймо прорватись!

Був це нерозумний крок, але одинокий ще можливий, хоч на верху по обох сторонах яру, стояли вже ляхи, але вузька щелина була ще вільна і можна було сподіватись при незвичайній швидкості і зручності встерегтись від куль і при наступаючій темряві проховзнутись в глибину лісу. Але на це могли відважитись лише дуже досвідчені і очайдуші люди.

Івася не можна було ніяк причисляти до гуртка тих людей.

Кармелюк глипнув на сина, який держався його руки, і серце у нього стиснулось від невимовного болю; не

вже ж ця дорога дитина, тількищо найдена, має загинути так у нього на очах?

Уляна зрозуміла погляд Кармелюка.

— Годі, щоб з причини одного погибало трое, — сказала вона хриплим голосом. — Останеться тут, то й так згине.

— Держися, Івасю, мене за шию, — сказав бистро Кармелюк; — вхопив сина за ліву руку, а правою вихопив із-за пояса пістолю.

— Спам'ятайся, що ти задумав! — Уляна вхопила Кармелюка за руку. — І сам згинеш і його не спасеш!

— Біжім! — відтяв їй Кармелюк, а в голосі, яким він вимовив те слово, почувалась незломна постанова. — Направо, в ростіч, за мною!...

Але в цій хвилині з правої і лівої сторони з дна щелини, почувлось голосне перекликування, а зверху з обох сторін яру, відкликнулось багато голосів, між якими чутике вухо Кармелюка відразу пізнало гучний голос Янчевського.

Обличчя отамана поблідло від злоби.

— Пізно, — прошепотів він, спускаючи сина з рук. — обійшов, собака, вдруге!

— Що ж робити? Куди втікати? Таж він нас виловить задавить живцем! — крикнула із страху Уляна.

— Живими?! Нізачо! Доки ніж в мене стремить за поясом, чортяка не спіймає Кармелюка живим! — Але, Кармелюк стиснув руку сина, — на це ще буде час. А тепер, наколи він нас окружив, так нехай же стробує взяти приступом. Завалюйте, братіки, печеру камінюками! Уляно, черпай воду! Припасів всяких, у нас доволі! Вони нас вивольять.

Тих кілька слів, сказаних певним, приказуючим голосом отамана, відразу привернули у всіх певність і енергію.

— Я не боюсь, батьку, я буду стріляти враз з тобою, — сказав Івась, стискаючи батька за руку.

— І нікого, і нічого нам боятись, сину! — очі Карме-

люка блиснули свідомою відвагою. — За роботу, дітоньки, жваво!...

В одну мить, довкруги печери закипіла лихоманська, гарячкова робота.

Певність отамана перебігла електричною струєю по нервах окружених. Здавалось, що сила їх і зручність подвоїлись. Кармелюк з Андрієм і Івасем взялись носити великі камінюки, порозкидувані довкруги печери і завалювати ними вузький вхід до печери, а Уляна, вхопивши відро, бігцем метнулась до потічка. Через десять хвилин вузький вхід до печери вже до половини був завалений камінними брилами, а всі посудини в печері наповнені водою. Вже ляхи з'явилися були в глибині ущелини, коли Уляна в останнє перескочила з відром води в печеру.

Кармелюк оглянувся довкруги. Печера творила собою догідну твердиню. Одинока, можлива до нападу точка — вхід до неї, був до половини завалений камінюками, зверху над входом спускалась у виді острішка великанська, камяна брила, під якою і протяглась печера. Сама печера могла свobodно помістити в собі чоловік з п'ятнадцять.

З причини навислої камяної брили вхід до печери був низький і вузький; всередині вона відразу розширялась і була настільки висока, що Кармелюк міг в ній стояти у весь свій зріст, випрямившись. Укріплення, зроблене наприхапці Кармелюком, давало обляженим більшу перевагу ніж облягаючим. Між навислою скалою а купою навалених камінюк, лишалось не більше як пів аршина свobodного простору. Таким чином обляжені могли ціляти у ворогів, остаючи самі за певною захороною. Припасів боєвих, поживи і напоїв було в печері доволі і обляжені могли видержати облогу протягом цілого життя, наколи лише... передчуття Кармелюка як голодна гадюка поповзло довкруги його грудей і звилось клубком коло серця, — наколи лише Янчевський не придумав якоїбудь диявольської штуки.

Цією думкою він не поділився з товаришами, щоб не відбрати їм певности й надії.

— Набивайте рушниці і пістолі! — скомандував він бадьорим і веселим тоном. — Пересидимо тут і цілий тиждень, а через день, найбільше через два, вернеться Дмитро з хлопцями. Ото братіки, провчимо ланків!

Всі заходилися набивати рушниці і пістолі. Через десять хвилин рушниці вже були готові до вистрілу й приставлені до кам'яної огорожі.

— Батьку, а ляхів кілька зібралось! — шепнув з тиха Івась, виглянувши поза кам'яну огорожу.

— Нічого, синку, нічого! Нехай лише підійдуть ближче. Частування вистане в нас для всіх. А як вдарить на них з-заду ще й Дмитро з вірлятами, ото натішимось! — Кармелюк блиснув очима аж потер руки. Лише, панове, набоїв марно не марнувати. Бити певняком! Ти, синку, стань собі біля мене, ось так...

— Я, батьку вмію стріляти! — сказав гордо Івась.

— Вмієш?! Ось і молодець, козарлюга. Гляди ж ціляй влучно. — Стріляй на команду, влучати в ноги! Тобі, Ульяно, з Івасем по дві рушниці, а нам по три. Так і за роботу, панове! Голов понад каміння не підносити. Спокійно!

Всі заняли свої місця і припали біля кам'яної стіни. Десять рушничних дул виставилось з печери і навернулось на панів, які гуртом збилися на протилежній стороні ущелини. Їх було душ двадцять, а багато ще й зелені — прошипів Кармелюк, приглядаючись крізь щілину панам. — Ех, задав би я вам бобу, коли б так у мене було ще бодай п'ять вірлів у гнізді! — Ну, але й так потанцюєте ви тут доброго краков'яка!

Нагло його лице спалахнуло, рука корчево стиснула курок.

— Янчевський там! — крикнула Ульяна.

— Бачу, бачу, — відказав схвильованим голосом Кармелюк і, зігнувшись притиснув лице до прикладу. — Ех, не донесе, шельма! — вирвалось у нього з досадою. Ну, все одно!

Над входом печери знісся синявий димок, гримнув ви-

стріл і заторохкотів між горами. В ту ж мить роздалися посеред облягаючих голосні, тривожні крики.

— Не вгадав! Схибив! — крикнув Кармелюк, коли дим розійшовся і зі скаженою силою гепнув рушницею до землі.

І дійсно, куля Кармелюка лише пробила шапку Янчевського, не спричинивши йому самому жадної шкоди. Янчевський стояв в середині свого відділу і держав в руці перестрелену шапку.

— Так ти ще, „подле бидло” і зуби скалиш?! — крикнув він звертаючись до печери і потрясаючи перестріленою шапкою, — і в тій же хвилині підійшов до найближчого дерева. — А ну-ко, панове, сипніть їм залізного порошку!

Стоячі напереді вклякнули, знялась смуга синього диму, заторохкотіли стріли.

Але панські вистріли не спричинили ніякої шкоди обляженим: більша частина куль, не долетівши до печери, зрила землю, інші ж відбилися від кам'яної брили, прикриваючої вхід.

— Ей, ви, дурні, — крикнув голосно Андрій, — лише очі запорошили! А ну-ко, братчики, знімемо в них шапки, нехай поклоняться низенько панові отаманові!

Кармелюк дав знак. Пронісся сухий тріск, і гримнуло відразу чотири вистріли, за ними ще чотири, опісля, ще два... Крики, стогони і прокльони роздалися на протилежній стороні.

— Шестеро впало, батьку, — крикнув голосно Андрій.

— І мій перевернувся! Влучила прямо в серце! А ну, ще по одному! — Уляна схопилась на ноги. Лице у неї пашіло, очі горіли, рухи були швидкі, рвучкі. Забуваючи небезпеку, вона взялась набивати рушницю стоячи.

— Уляно присядь! Стріляти разом — скомандував Кармелюк, але в цій хвилині на протилежній стороні гукнув вистріл і куля з острим свистом влетіла в печеру.

Уляна заточилась.

— Що, ранена?! — крикнули разом Кармелюк і Андрій.

— Марниця! — відказала Уляна, стискаючи зуби, — дряпнуло в ліве плечко. — А ось же тобі, собако! — крикнула вона, приклякаючи на одно коліно і, прицілившись, спустила курок.

Роздався страшний крик.

— Відомстила! Відомстила! — крикнула в якімсь скаженім оп'яніні Уляна і заплескала в долоні.

Дійсно молодий двірський козак, який поцілів її в плечко, тепер голосно кричучи, качався по землі, держачись руками за живіт.

— Га! вертишся наче муха в окропі! — сказала крізь зуби несамовито Уляна.

— Уляно, зважай на команду! — крикнув на неї грізно Кармелюк. — Лягай!

Всі припали до землі і то саме в пору, бо в тій же хвилині роздався спільний вистріл, який обсипав кулями кам'яне склепіння печери, але знов не спричинив обляженим шкоди.

— А ну тепер, разом, дітоньки! — крикнув одушевлено Кармелюк. — Стріляй!

Гримнули вистріли. Тим разом вистріли обляжених не були вже так влучні, як першим разом: правдива пійма перепиняла і заступала приціл, а і ляхи відступилися трохи далше. А все ж таки два чоловіки впало мертвими.

Деять трутів спричинили видимий страх і метушню між молодими панами і двірськими слугами, які творили відділ Янчевського.

— Піддавайся чортяко! Піддавайся негайно! — заревів Янчевський. — А ні так закатую без всякого суду і тебе і твоїх шибеників!

— Бери ж, собако! — крикнув у відповідь зі скаженою люттю Кармелюк. — Чого відступаєш назад? Лячно підійти?

— Собако, розпеченим залізом заткаю я тобі горло! Панове, за мною! — крикнув у гнівній безтямі Янчевський і, зимахуючи рушницею, кинувся вперед.

За ним слідком пішли пани, але не всі. Більша частина лишилась на місці. Знов затарахкотіли вистріли і прогрімili далеким відгомонам по дні яруги. Кілька куль увірвалось і в печеру.

Між нападаючи почулись голосні одобруючі крики. Але кулі перелітавши понад головами обляжених, варились в землю. Обляжені не відповіли на вистріли.

— А що, не подобалось? — закричав скажено Янчевський. — За мною панове, вперед! Їх там лише четверо! Приступом! Ми їх голими руками візьмемо!

Підбадьорені певною перемогою, інші „рицезе“ прилучились до Янчевського і весь відділ з голосними криками напав на печеру.

Цього лише і треба було Кармелюкові. З палаючими поглядами і завмираючими серцями дожидали обляжені приближення смертельного ворога. І як тільки ляхи наблизились на шістдесят кроків, над входом до печери знісся димок, роздався спільний гук, гримнуло чотири вистріли, а вслід за ними других чотири.

Зі сторони панів трьох чоловіків впало мертвими, а двох втікало назад. З голосними криками всі кинулись в розтіч.

— Зупиніться! — Заревів Янчевський, намагаючись спинити втікаючих. — Не давайте йому доволі часу набити рушницю! Одна секунда і дияволи будуть в наших руках! За мною вперед!

На миг ока його постать ясно вирізалась в западаючих сумерках. Тією секундою і похіснувався Кармелюк.

— Цілься! — шепнув він Андрієві і, припавши до рушниці, навів дуло на Янчевського.

Але цей його рух запримітили; в ту ж мить хтось сильно потягнув Янчевського за руку. Дві кулі свиснули у воздух, але Янчевський вже успів відскочити і відвернутись.

Андрій промахнувся, але куля Кармелюка все таки долетіла і впилась в ногу Янчевського. Демостен заточився, товариші підхопили його під опашки і понесли в глибину яру.

— Вщипнула, батьку здорово! — крикнув Андрій і Уляна, втішно затираючи руки.

— Пся креф! Ти мені заплатиш за це! — прохрипів Демостен звертаючись до печери і махаючи в безсилій люті кулаками.

— Заплатив би, пане ліпше! — відказав з глумливим усміхом Кармелюк. — Коли б я міг, влучив би тобі в саміський лоб.

— А ось ж я тобі посвічу! — заревів в бестямі, в лютім гніві, Янчевський. — Гей, вогню сюди і хворосту! Я їх всіх як вовків передешу димом.

Кармелюк поблід... „Ага! догадався, сатана!“ — шепнув він до себе, але перемігши своє хвилювання, звернувся до товаришів повний спокою і холодної відваги.

По гробовій мовчанці, яка запанувала в печері можна було пізнати, яке враження зробили на обляжених слова Янчевського. Обличчя їх, вкриті пороховим димом і щораз то більшою питьмою сутінків, були мертво-бліді, помучені і нерухомі.

— Чого замовкли, братіки? — Заговорив швидко Кармелюк. Чи може злякались панської погрози?

— Ні, батьку, чого ж і боятись? — відказав понуро Андрій. — Як вмирати, так і вмирати.

— Ти ліпше випусти нас на ляхів, Іване, — сказала перериваним шепотом Уляна, — ух, бодай натішимося перед смертю.

— А хто вам що говорить про смерть? Вспіємо вмєрти ще й іншим разом, а тепер ще втрєм чортовим панам нєса! Нєхай підходять підкладати вогонь, — просимо дуже... погостимо на славу! Ще не одну купу цього падла звалимо воронам на снідання!

Бадьорі слова отамана, а головнє веселий, енергїчний

тон, яким вони були сказані, відразу підніс духа у обляжених.

— Так це й правда, батьку, — крикнув Андрій — по-світять чортові сини, так і видніше буде стріляти!

— А то ж! Набивайте ж чимскорше всі рушниці і пістолі, А ти не боїшся, синку?

— Ні, батьку, — і хлопчина гамуючи дроз, притулився до батька.

Притода з Демостеном остаточно відібрала у всіх охоту брати печеру приступом, тому його плян стрінули пани з гучною веселістю. Це заносило правдивими ловами. Викурювати з ями лиса, та ще якого!

Слуги метнулись негайно по лісі збирати хворост, а пани стовпились біля Янчевського. Рана його не була небезпечна Куля перейшла крізь м'які частини, не нарушуючи кости; а все таки ця рана позбавила Янчевського можливости рухатись, що кидало його в скажену лють.

— Зносіть більше хворосту, сирого листа, та звивайтесь швидше! Підле хамство! — крикнув він скажено. — Коли б так всі враз були кинулись за мною, вже би шельма баламкався над моєю головою. А їх же там тільки четверо, всього на всього четверо!

— Але вони стріляють, наче чорти, — сказав молодий Пігловський, — протягом десяти хвилин положили десять чоловіків.

— Це тому, що полишаєте їм час до стріляння, — блиснув очима Янчевський, — а коли б всі кинулись відразу, то в одній хвилині зім'яли б цю купку бидла. Сто тисяч громів! Але тепер вже пізно! Лишається тільки видушити їх там.

— Це буде й найкраще! — підхопили довкруги оживлені пани.

— І найбезпечніше!

Янчевський звернув до панків своє, гнівом палаюче обличчя і грізним голосом закричав до слуг:

— Ну, і чого ж поставали? Тащи, навалюй, підпалюй. В одній хвилині слуги зібрали таку кількість хворо-

сту, якої вистало б, щоб підпалити ціле місто, — але підійти до печери не рішився ніхто.

— Панове! Невже ж ніхто з вас не дасть прикладу цьому боягузькому хлопству? — звернувся Янчевський до окружающих його панків.

— За мною, панове, вперед! — крикнув молодий Гігловський, спускаючись з пригорка. За ним з голосними криками кинулось й останнє панство.

Підбадьорені присутністю своїх панів, слуги підхопили вязки хворосту і рушили вперед.

ЛІ.

В печері було тихо і темно. Півсвіт, який протискався крізь вузький отвір, слабо освічував бліді обличчя приниклих очікуючи ворога.

Обережно наблизились панські слуги на певну віддаль і взялись приготувляти багаття.

Кармелюк бистрим поглядом окинув свій відділ і спинив його на Уляні. На її блідому лиці горіли очі наче чорні вуглики, з напів відхилених, спечених уст виривався перериваний віддих, по тілі перебігала нервова дрож. Дика втіха розлилась по всіх її рисах. Боротьба одушевляла і осатанювала її. Було щось прегарного і страшного разом у тій жінці, оп'янілій видом крови.

Сумерк спускався щораз нижче і густішав — у щелині, але чотири парі очей голками вп'ялись у постаті, що ворушились біля багаття.

— Стріляй! — скомандував Кармелюк.

Гримнуло чотири вистріли, а голосний відгомін полинув ген, далеко, низом яру. За першим вистрілом слідував другий. Двоє людей з облоги впало, інші з голосним криком кинулись навітікача.

— Чого ж втікаєте? Чому не запалюєте вогню? А, чортові діти! Диявольське насіння! Припекло пальці? Припече вас ще не так!... — закричала несамовито Уляна, схоплюючись з місця.

Андрій і Кармелюк підхопили її крик.

Несамовита радість обляжених розлютила облягаю-

чих. Ляхи, під проводом Пігловського, знов кинулись, збитою вже лавою до печери. Але ще й цим разом вдалось обляженим не допустити їх ближче. Почалась корчева боротьба. Завдяки цьому, що в печері було значне число набитих рушниць і пістолів, Кармелюк з товаришами могли засипувати облягаючих градом куль.

— Набивай рушниці, пістолі! Стріляй! — командував час від часу Кармелюк.

Вистріли без перерви греміли з печери, але тепер вже кулі обляжених не наносили правдивої шкоди облягаючим. Ніч залягла цілий яр і заповнила його густою мрякою. Завважили нападаючі і відразу підбадьорились.

Появились запалені смолоскипи, запалахкотіли купи багаття, але тому, що вони находились доволі далеко від печери, то дим ще не доходив до печери, а піднімався прямо вгору.

— Підсувай ближче, підходи зліва, зправа! — кричав нетямлячи себе Янчевський.

Двох гайдуків метнулися в ліс і, вирубивши велитенські гияки, у виді вилок, почали ними підсувати палахкотячі купи до печери. Густий дим зовсім закрив їх постаті. Їх заходи подобались іншим і небавом зі всіх сторін до печери почав наближатись ланцюх палахкотячих багать.

Обляжені зі скаженою швидкістю почали набивати рушниці.

— Не вдасться вам, дияволи! Не вдасться — чортячі сини! — ревіла Уляна наче осатаніла відьма, хапаючи рушницю за рушницею.

— Стріляй, стріляй! — кричав захриплий Кармелюк.

Вистріли не вмовкали, але більша частина куль безцільно прорізувала воздух; а вогняний ланцюг чимраз тісніше і тісніше стискався і наближався до отвору печери.

Остаточно він вже замкнувся на віддаль півтора метра. Гаряч бухнула прямо в лице обляженим, які не покидали рушниць.

— Заливай! — скомандував Кармелюк.

Уляна і Андрій вхопили недалеко стоячі відра і, за-

махнувшись, виляли з них воду на вогонь. Ближча частина палахкотячого багаття зашипіла і погасла. Стовпи гарячої білої пари знялись у повітрі.

Але це була тільки хвилева проволока.

Ще і ще раз вдалось обляженим виляти воду і погасити ближчі частини багаття. Але ось з-поза вогнів піднялась велика кула хворосту і свіжих гилляк з листям і гримнула майже у підніжжя печери.

— Скільки води лишилось? — спитав бистро Кармелюк.

— Два глечики, — відказала Уляна.

— Доволі! — сказав глухо Кармелюк, — більше не виливати.

Всі замовкли і опустили рушниці.

Вогняні язики стали скакати і ховатись по хворості.

Стовп їдконого, чорного диму навис над багаттям і поволеньки поповз в печеру.

Всі мимоволі примкнули очі. Івась закашлявся.

З надвору донісся голосний сміх облягаючих і гучний крик Янчевського.

— А що, закурили, козаченьки, люльки?!

Розстелившись під склепінням печери, дим став поволеньки опускається вниз, обгортаючи сірим покривалом обляжених.

Невиносимий різкий біль почули в очах. Сльози мимоволі виступили з них. В горлі запирало . . . давило в грудях.

Уляна мимоволі обернулась взад, стараючись захопити струю свіжого повітря. У висках і вухах зашуміло, забубоніло, голова закрутилась... невиносима нудота піднялась до самого горла... Зелені і червоні круги поплили перед очима.

А тимчасом вогонь розгорювався, полум'я обхоплювало щораз то свіжі галузки, а разом з тим і дим ставав щораз більше їдким і густішим. Ось полум'я знялось понад вершок багаття і чорні клуби диму масою почали напливати в печеру.

— Не можу, не можу! — крикнула з жахом Уляна, схопившись з місця.

— Несіть рушниці, воду! За мною! — крикнув Кармелюк і, захопивши за руку Івася, напоями попрямував у глибину печери.

За ним слідом пішла Уляна і Андрій.

У віддалі кількох кроків від входу печера творила доволі широке заокруглення, там Кармелюк завсіди ховав свої гроші, зброю і інші припаси. Тепер туди він повів своїх товаришів.

Він не помилявся в рахубі. Заокруглення це було відділене від печері вузьким, склепленим отвором і дим там ще не дійшов.

Уляна глибоко віддихнула і впала на землю.

— Хто впав? — спитав Кармелюк.

— Отаманиха, — відказав Андрій.

— Засвіти скалку!... Ти чуєш мене, Уляно? — Кармелюк намацав в темноті глечик з водою і скропив нею голову Уляни.

— Чую, — сказала глухо Уляна. — Ох, душно... Голова крутиться... Серце замирає!...

— Потерпи, зараз буде легше! — підбадьорював її Кармелюк.

Андрій викресав вогню, знайшов скалку, запалив її і встроїв в стіну.

Червоне світло освітило низьке підземелля, в якому накидані були в непорядку купи одержі і зброя, мішки з хлібом та іншими припасами, пляшки з вином, торбини з грішми.

Кармелюк підніс Уляну, ще раз змочив її голову вляк кілька ковтків води в уста і посадив в глибині печери, притуливши до землі.

Уляна тяжко віддихала. Воздух тут був ще досить чистий, хоч здалека доносився запах згарища, але дим сюди не проникав; одначе без всякого сумніву треба було сподіватись, що за якої чверть години, а найбільше двадцять хвилин, дим заповнить і це пристановище та сподіва-

тись, видусить своєю страшною опоною всіх людей, які тут бажали найти захист.

— Іване, — сказала хрипко Уляна, — випусти . . . ліпше відразу смерть.

— Куди ж? Довкруги вогонь.

— Так убий сам . . .

— Стривай ще . . . вспіємо ще вмерти, живими не віддамося у руки. Івасю, сину мій, не бійся нічого! — Кармелюк гарячо пригорнув до себе дрижачого хлопчину.

Всі понуро мовчали.

Червоняве світло скалки освітлювало чотири людські постаті, які притиснувшись тісно одно до одного в глибині печери, впили очі в клуби диму, який котився в проході. Час тягнувся томливо довго і повільно. Нічого не каламутило мертвої підземної тиші . . . Кожен з засуджених на страшну смерть, чув тяжкі удари власного серця.

Та ось два тоненькі струмочки диму відлучились від головної маси, несміло поповзли в печеру і понеслись по під її склепінням, розтягаючись, розширюючись і заволікаючи його тоненькою, сивою плахтою. За ними припливли ще дві хвилі і через хвилину під низьким склепінням підземелля вже склубилась тяжка, сіра скатертина.

Світло скалки померкло і замерехтіло, розпливаючись плямою в розгойданій масі буро-сірого туману.

— Повзе! Повзе вже й сюди! — закричала наче божевільна Уляна, схоплюючись з місця.

Всі встали і відчули холодний подих смерті.

— Дусить, давить! — кричала даліше Уляна, зриваючи із себе очіпок і корсет. — Убий! Убий відразу!

— Уляно, стривай, лягай на землю. Дим клубами вється горою, а долом воздух ще чистий! — намагався було піддержати її Кармелюк.

— Але Уляна вже зовсім втратила можливість розуміти людські слова. Очі її розширились, зіниці витягнулись, наче у скаженої кітки. Жах перемінив ціле її обличчя і відняв у нього людський вид.

— Не можу, не хочу дожидати смерті!! — кричала вона несамовито, розриваючи комір сорочки. — Убийте відразу! Ох, повзе сюди! Він задусить нас . . . Ай! — заверещала вона нелюдським голосом і, закривши обличчя руками, впиалась пальцями у волосся.

Кармелюк насилу положив її на землю. Уляна зайшла судорожним риданням. Всі понахилились.

Тимчасом дим справді виповнював собою тісне підземелля.

Страшна його скиба вже висіла на метер над землею . . . Кармелюк почув, що починає дуситися . . .

— Що ж, прощаймось, батьку! — сказав тихо Андрій, підіймаючись з місця.

— Що? Смерть? Я не хочу вмирати! — закричала Уляна. — Спасіть! Поможіть! Пустіть мене . . . Він давить нас!

Ні, ні, тіточко, — сказав раптом Івась, торкаючи плеча Уляни, — його тягне даліше . . . туди.

— Що ти говориш? — крикнув Кармелюк, стискаючи болючо руку хлопчини.

— Я кажу, батьку, що дим тягне ось туди! — Івась махнув вперед рукою.

Очі Кармелюка спляхнули шаленою радістю.

— Друзі! — крикнув він не своїм голосом, — Івась правду каже: дим тягне вперед; значить отже, що там є отвір.

Здогад Кармелюка мав повну підставу: Коли б дим не мав якого будь виходу з печери, то до того часу він був би вже виповнив собою печеру і видусив би їх всіх своїм страшним покривалом; тимчасом при темному світлі скалки легко можна було переконатись, що головна маса диму плила в глибину земного проходу; сюди ж в цю печеру заходили тільки віддільні пасма що відділились від головної струї.

Дим тягнуло, втім не було й сумніву. Значить вихід був.

Але що це був за вихід?

Чи була це вузьенька щілина в камені, чи отвір доволі такий завеликий щоб крізь нього міг перетиснутись і чоловік? І остаточно куди ж виходив цей отвір? Цього Кармелюк ніяк не міг вгадати. Він ніколи не досліджував печери і зовсім не знав, як далеко вона тягнеться, чи може кінчитись тут в кількох кроках від нього.

Але чи сляк, чи так, у всякому разі це несподіване відкриття давало надію на рятунок. Наче слабкий відблиск далекої морської ліхтарні перед потопаючим кораблем, замерехтіла надія перед уявленими. Всі підбадьорились. Навіть Уляна перестала кричати і впилила в лице Кармелюка погляд, повний несамоовитости і бажання рятунку.

— Запалюйте скалку! Забирайте пістолі, ножі! — скомандував Кармелюк. — Андрію, бери воду й про запас.

В одній хвилині його приказ виконаний.

Всі узброїлись і взяли довгі запалені скалки.

— За мною! — сказав схвильовано Кармелюк і, піднявши над головою горіючу скалку, сміло увійшов в наповнений димом прохід.

За ним слідком потюпали й останні.

Тьмяно замелькали червоні вогники в густому, сірому димові, який поволеньки житався у вузькому, підземному просторі.

Ідкий дим відразу здавив всім горло, віддих запарало.

— Не віддихати устами, нагинатися до долу! — сказав прихилицем Кармелюк. — Андрію, держи Уляну!

Сам він взяв за руку Івася і рушив вперед.

Підземний хідник піднімався круто вгору; він був досить широкий так, що двоє людей могло зовсім вигідно йти поруч себе.

В кількох місцях Кармелюк навіть намацав був останки дерев'яних підпор. Було це доказом, що так сама печера як і її продовження були витвором людських рук, після чого можна було догадуватись, що і вихід для диму не був випадковою розколиною в камені. Але чим далше

піднімались утікачі, тим вужчим ставав прохід; здавалось, що земля зверху просунулась і загатила прохід.

— А що, коли дальше він зовсім завалився, і творить собою вузьеньку нору, приступину тільки для диких звірят?"

Ця думка здавила серце Кармелюка ледовим обручем. Порпатись, копати в тій масі диму не було можливо! І так вже за кожним кроком віддих ставав щораз трудніший, — а серце товклося з такою швидкістю, що здавалось, ще один удар, а воно розірветься в грудях. Нестерпно бубоніло у висках.

Надія піддержувала ще нещасних, але вже не була в силі боротись з явними приступами задухи.

— Не могу! — прохрипіла Уляна, падаючи на землю. — Ідіть самі, кінець...

— Облий її голову! Візьми на руки! — крикнув Кармелюк до Андрія і сам заточився.

„Що ж це? Невже ж прийдеться тут вмерти і дозволити зненавидженому ворогові відсвяткувати перемогу?" — мелькнуло у нього з студеним жахом в голові...

Він зібрав всі сили і рушив вперед.

Але, увійшовши кілька кроків, Кармелюк мусів знов задержатись і припертись до холодної стіни.

Отвір все звужувався, а дим збирався в ньому густою, чорною масою. Не було чим віддихати.

— Дусить... , батьку... дусить, — дався чути у відповідь хриплий, придушений голос хлопчини.

З розлукою кинувся Кармелюк вперед, але в голові у нього завертілось, земля утікла з-під ніг... перед очима замелькали вогники. Він широко відкрив уста, намагаючись схопити бодай дрібку воздуха, — воздуха не було...

— Сину! — прошептав Кармелюк, судорожно стискаючи руку Івася.

Коли Кармелюк відкрив очі, то побачив, що Андрій обливає його голову водою і намагається влити в його горло ковток горілки.

Першим, що впало йому в очі, було це, що застромлена в стіну скалка горіла ясніше і що стояча перед ним

постать Андрія не була вже в димі а визначалась досить виразно.

Він зідхнув і груди його виповнилися воздухом, пересиченим димом і чадом, але все таки воздухом.

— Що сталося? — вимовив він насилу. — Уляна, Івась?

— Живі! Скорше, батьку, вперед; або вітер на бік розвіяв дим, або ляхи гасять багаття, щоб винести нас з ями.

Кармелюк в одній хвилині прочунався.

Уляна лежала ще з примкненими очима, але Івась вже сидів, притулившись до стіни, і безтямно глядів перед себе.

— Давай, синку, руку! Скорше за мною! Бог помагає нам! — сказав гарячо Кармелюк і, взявши хлопчину за руку, рішучо рушив вперед.

Андрій підніс Уляну і пішов слідом отамана. Але з кожним кроком рухи їх ставали щораз трудніші; в деяких місцях Кармелюкові приходилось навіть повзати на колішках. Земля звисала зі стелі, в якій тут то там стрімлі коріння дерев. Лячно було сказати слово. Здавалось — один необачний рух — і тяжкі відломки землі відірвуться і придавлять їх своїм тягарем. Вже на саму згадку про це, яка страшна маса землі висить над головою, мимоволі стискалось серце і холодна дрож пронизувала ціле тіло.

Але втікачі продирались вперед в повній вірі на своє опасіння. Андрій тяжко віддихав, але слідом ступав за отаманом. Треба було використати кожну хвилиночку-секунду, поки ще можливо було сунутись, а секунд лишилось вже дуже мало.

— Дай мені Уляну, — сказав Кармелюк, — ти втомився.

— Ні, батьку, — відказав коротко Андрій: — йди сам, швидше... курить!

І без того напіння Кармелюк знов завважав зростаючу небезпеку смерті: знов запахло згарищем і димом. Але увага Андрія неначе подвоїла його сили і він кинувся вперед...

LII.

Пять хвилин ще перетискалися гонені мовчки вузесеньким переходом, коли нагло Кармелюк пристанув наче вкопаний, а дикий крик вирвався з його грудей.

Андрій заточився.

— Нема виходу! — сказав він хрипко.

— Воздух, воздух, брате! — закричав не своїм голо-
сом Кармелюк.

І справді був це чистий воздух, повний лісових па-
хощів; свіжий струмок його різко відділювався серед ди-
му і сопуху згарища оточуючого їх.

Несподівана радість звалила Андрія, страшна неміч
заволоділа ним, коліна його задримали, і він сперся до
стіни, щоб не впасти.

— За мною, брате, за мною! Вже близьенько! — крик-
нув на нього Кармелюк і метнувся вперед.

Після кількох хвилин він побачив над своєю головою
невеличкий круглий отвір.

— Зорі! небо! — вирвався у нього крик дикої нелюд-
ської радости.

Крізь круглий отвір виднівся шматок хрустально-про-
зорого неба. Великі зорі непорушно мерехтіли на ньо-
му, далекі від земного горя і земної боротьби. Після чор-
них одвалів землі, лясно звисаючих над головою, — було
це видовище, здатне викликати сльози... Там було жит-
тя, світло, воздух, краса, — і вони могли знов до них
пристати.

— Боже милосердний! — прошептав Кармелюк, мимо-
волі падаючи на коліна.

Всі мовчки пішли за його приміром. В страшній
підземній норі вони відчувли біля себе присутність анге-
ла хоронителя, який вивів їх до життя, світла і добра.

Навіть Уляна піднесла повіки і обвела всіх несвідомим
поглядом.

— Визволені, Уляно, спасені! — крикнув Кармелюк,
підіймаючи її.

В одну мить страшна дійсність пересунулася перед

очима Уляни; в першій хвилині обличчя її змінилось до непізнання в наслідок страху, — але, побачивши над собою зоряне небо, Уляна ціла спалахнула від несамовитої радості.

— Жити, жити! — закричала вона і схопилась на рівні ноги.

— Тільки швидше, браття, до роботи! — отямився Кармелюк. Дим надходить, Андрію, виймай ножа — розкопувати діру!

Відшуканий утікачами отвір, очевидно, творив колись тайний вихід із печери, прокопаний, може бути, за часів коліїщини (коліїщина — це було загальне повстання на Україні в році 1768 проти поляків за страшний гнет українського народу); тепер він завалився і був не ширший доброї миски, так що крізь нього не міг би перетиснутись і Івась, Кармелюк з Андрієм із запалом взяли за роботу.

Дим змагався; копати було тяжко і невитідно, але надія на певний рятунок побільшувала вдвоє силу і завзятість Андрія і Кармелюка. Через десять хвилин отвір вже був так розширений, що крізь нього вже свобідно міг перелізати хлопчина.

— Ну, Івасю, можна і лізти, — сказав Кармелюк, — обтираючи спітніле чоло.

Віддихати знов доводилось тяжко, але надія піддержувала їх.

— Ставай мені на плечі, синку, як вилізеш, кладись на землю і дивись, чи не видно де ляхів.

— Швидше швидше! — промовила швиденько Уляна. Андрій посадив Івася і хлопчина шмигнув в земляний димник. Але ледве він заткав собою отвір, яким виходив дим, як увесь дим хлинув на обляжених.

Пролізай, пролізай синку! — закричав Кармелюк.

— Не можу... ой, тяжко! — почувалась відповідь хлопчина.

Грудочки землі посипались на голови оставших.

— Тягніть його назад! — закричала в страху Уляна.

Кармелюк намагався було підпхати хлопчину до гори, потягнути назад, але хлопчина застряг в земляному отворі і не подавався ні сюди, ні туди.

Дикий, несамовитий жах перейшов на Андрія і Кармелюка: одна хвилина відволоки грозилася смертю.

З останньою натугою пхнув Андрій Івася до гори і нагло тіло хлопчини посунулось, шматок землі обірвавшись при тім, здорово гепнув Андрія по голові, але перехід став свободним. Івась був вже в лісі.

Голосне зідхання полегші вирвалось у всіх присутніх. Дим відразу посунув клубами у вільний отвір. Але все таки положення обляжених було дуже невідрадне, завдяки сильному протягові, воздух майже не заходив в глибину.

Над отвором показалась голова Івася.

— Ми в яру батьку, — прошептав він, — але в якомусь іншому; ляхів не видно й не чути.

— Знаю! — сказав Андрій. — Це яр, сумежний з нашим, — гора відділює нас, але треба поспішати: від нас до них рукою сягнути.

Тепер справа пішла вже значно швидше. При перепиханню Івася значна часть землі обірвалася і отвір сам собою розширився. Івась розпорпав його ще зверху так, що Уляна проховзла крізь нього зовсім легко. За нею слідував Андрій; викарабкавшись на поверхню землі, він ще більше розширив отвір і спустив отаманові вузевку.

З великим трудом остаточно і отаман вирвався під отверте небо.

Всі мовчки припали на коліна і перехристились.

— Тепер друзі, сказав Кармелюк після хвилевої мовчанки, — за мною всі, хильцем!

Всі рушили гусаком по дні яру, повзучи і нагинаючись так низько, що голови їх майже не підіймались понад рівень трави.

Зразу вітрець доносив до них віддалені крики ляхів; звук їх був якийсь веселий гучний; Кармелюк догадався, що ляхи відсвятковують свою перемогу і ще не пересвідчи-

лися про оману. Але незабаром і ті звуки притихли... Втікачів окурила свята тиша сплячого лісу.

Около пів години повзли вони так дном яру; вкінці Кармелюк звернув направо і став запускатись в лісову гущу...

Всі з полегшою випростували спини; тепер йти було легше... Не зважаючи на це, що вони вже значно віддалились від нещасного місця, Кармелюк приказав заховувати якнайбільшу обережність.

Ні одно слівце, ні одно зідхання не скаламутило нічної тиші, Мовчки, наче тіні посувались втікачі попід столітні дерева; тільки їх серця товклись голосно від радості в грудях, зорі так любо мерехтіли крізь навислі галуззя дерев, а лісова прохолода відсвіжувала їх втомлені тіла.

По годині такого мовчазного ходу Кармелюк рішився остаточно на зупинку на короткий відпочинок, бо Уляна і Івась ледве плутали ногами. У Андрія найшлась пляшка горілки і закуски. Помучені втікачі покріпились і віддихнули.

— Тепер, друзі, — заговорив тихо Кармелюк, — ми дійшли від ляхів верств на сім, коли не більше... До до світку, — він глипнув на небо і, вгледівши великий віз, сказав рішучо, — чотири години певно. За той час можна ще далеко зайти, а ліс їм незнайомий. Янчевський ранений, а в останніх не знати, чи знайдеться охота шукати за розбійниками в незнайомих пущах. Але, на всякий випадок, ми повинні розлучитись.

— Я йду з тобою! — заявила живо Уляна.

— Ні, — сказав рішучо Кармелюк, — і я і ти, — ляхи тебе бачили, — можемо збудити підозріння; нам треба розлучитись. Ти підеш з Андрієм, а Івася виведу на дорогу до Жаб'ячого і тоді зверну сам в бік лісом. Ви також підете пущами до Чортової Греблі, туди ніхто не забереде, а Дмитро з хлопцями повинен вже там бути.

— Іване, я знеможусь душею! — сказала благаючим голосом Уляна.

— Не бійся, більше не попадусь; розгорілось серце відомстити дияволу!

— Коли ж тебе дождити, батьку? — спитав Андрій.

— До трьох днів дождайте без ніякого страху, а там, дасть Біг, і вернусь...

— Три дні... Ой, Боженьку!

— Я кажу на всякий випадок, Уляно, може бути, прийдеться й доброго гака загнути. Ну, а тепер в дорогу...
Всі розпрощались і розійшлися в різні сторони.

Кармелюк швидко йшов лісом, перетискаючись ледве помітними стежками і прогалинами, поглядаючи від часу до часу на зорі.

Часто-густо брав він хлопчину на плечі, бо ноги бідного хлопця відмовляли послуху. Він задержувався лише на дуже коротенький час; остаточно по двох годинах ходу він вийшов на вузьеньку доріжку і держачись лісового гушавнику, пішов долішнім.

Небавом прибули вони на саму окраїну лісу.

Кармелюк зворушено попрощався з сином, вділив йому цілу пригорщу золота, кілька разів наказав хлопчині як він тепер має вийти на дорогу, приобіцяв відвідати їх і взяти до себе, ще раз його обійняв і вирядився в дорогу.

Прощання з сином перенесло його знов в щасливі часи минулого.

Захоплений своїми думками, він без визначеної дороги переходив з одної стежки на другу... А тимчасом нагло і недалеко від нього почулись звуки, які вирвали його з задуми і примусили до обережності. Були це звуки людських голосів.

Кармелюк завмер... Що ж це? — Невже ж він збився з дороги і попав прямо в зуби ляхам?... Не було сумніву, що це були поляки... Звуки розмови, що доносились ясно свідчили про це.

Але де ж він, в якій частині лісу? Кармелюк оглянувся. Розвиднювалося, а в тому неповному освітленні годі було зорієнтуватись.

Чи це були ті самі ляхи чи інші, — все одно. Стріча з

ними грозила нещасливими наслідками... Надумуватись не було коли, треба було рятуватись. А тому, що голоси доходили зліва, Кармелюк метнувся вправо з можливою швидкістю, на яку тільки можна було здобутись в лісовій гущавині. Але пробігши з десять хвилин, він з переляком пристанув... В першій хвилині йому видалось, що слух починає його обманювати, але через секунду переконався, що з правої сторони чути голоси людей, які перекликаються між собою; голоси відзиваються і поза його спиною...

Очевидно ляхи вставились півколом — або задумали обійти ліс, або й виходили з нього...

Несамовита злоба заволоділа Кармелюком.

„Як? Щоб вирвавшись з такої смертельної небезпеки потрапити, наче дурненьке хлопця в руки ляхам на втіху Демостенові?! Ні! Нізачо в світі! Радше повіситись де-небудь в гущавині на дереві, щоб не вдалось проклятому ворогові святкувати перемогу!“

Кармелюк чуїно прислухався: лишався тільки один свободний напрям.

Не надумуючись довго, він пустився вперед...

„Треба їх випередити, бо чуючи по тріскоту галузок, ляхи їхали верхами, а там тільки вирватись з того проклятого колеса, — ліс непроходимий, стежинки і пущі знайомі, не побачить ніхто.“

Кармелюк подвоїв кроку. Занятий одною думкою обігнати ворогів, він не замислював, що ліс, щораз то більше почав ріднути; нагло голосний оклик мало що не вирвався у нього з грудей, і Кармелюк заточився на місці: перед ним в двадцяти кроках простягався степ. Він пристанув на краю лісу. . . В синяві досвітку помітні тепер були зариси околиці, і Кармелюк з жахом переконався, що заблукав в лісі і тепер стояв у тій стороні, де недалечко була ця корчма Уляни.

Обрубка лісу тягнулась тут у виді вигненої підкови, а прямо від неї йшли поля з вижаними збіжжями, рівні наче роствелена скатерть, — тут не було де сховатись...

Кинутись вниз обрубкою і пірнути в глухий ліс також не було можливо, бо берегами широкої підкови Кармелюк завважив кількоро людей, вправді піших, але на всякий випадок озброєних, а вистріли їх могли в одну мить скликати всю ватагу. А про відворот навіть не можна було й думати. Гнобителі наближались...

— "Ех, коли б я так був на коні, тоді б і погоня не була страшна"! Але коня не було, а найгірше всього було те, що прямо перед Кармелюком на 150 кроків від обрубки лісу, стояла повозка, запряжена в четверо прегарних коней.

Кармелюк глипнув на неї, і нараз очі його заіскрились, очайдушна думка охопила його ум.

В першій млі ока вона явилась у виді питання, але вже після секунди була рішучою постановою: кинутись до повозки, вскочити на козли, скинути візника, вдарити по конях і втікати. На всякий випадок перед ним буде з півтора верстви, а відїхавши шмат дороги, відрізати упряж, скочити на коня, а тоді і вітер його не піймає. . . Але чи повозка була порожня, чи зайнята? І хто би в ній міг бути. . . Кармелюк в сумній задумі нагадав собі, що Явтух згадував про якусь даму, яка підїхала перед корчму з трьома паничами. Добре було б, коли б в опіку рідні, примістили там раненого Янчевського?...

Його могли там стрінати тисячі несподіваних випадків. Але, у всякім разі це була одинока нагода уникнути неминучої погоні.

— Ех, що буде, то буде! — промовив тихо Кармелюк і заховуючи повний спокій, вийшов з лісу. Треба було приспати підозріння стоячих оподалик вартових, — приспати бодай на п'ять хвилин. І тому, не зважаючи на це, що кожна його жилка дрижала від бажання побігти щодуху, Кармелюк пішов повільним кроком.

Але не пройшов він і тридцяти кроків, як почув здалека клич: "хто йде?"

— Я — відказав спокійно Кармелюк.

— Хто я?

Кармелюк зажурився: подати якебудь прізвище було небезпечно, — і тому він сказав неозначено: „свій!”

— Стривай! — крикнув вже більше голосно голос і найближча постать кинулась Кармелюкові наперейми.

Бистрим поглядом змірив Кармелюк віддадь, яка ділила його від повозки і мимоволі прискорив ходу.

— Стій! Стрілятиму! — закричав вартовий і захопив рушницю.

Кармелюк зрозумів, що виграна тепер буде залежати від швидкості його ніг і ринув стрімголов до повозки.

Роздався вистріл, куля перелетіла мимо, але сусідні сторожі перелякавшись, кинулись вслід за переслідуючим Кармелюка вартовим. Візник опокійно дрімаючи на козлах повозки, прочунав, глянув вбік і захопив поводи. „Пропало!” — мигнуло вогняною ниткою в голові Кармелюка.

Тимчасом дверцята від повозки нагло відчинились і відтам наставилась гарненька біла ручка.

— Пане Читецький! — почувся жіночий голос — але проше прендзей! Тутай!

На хвилинку Кармелюк остовпів.

Чи це до нього було сказане? Очевидно до нього, бо і переслідувачі його на хвилинку зупинились? Але що ж це? Чи помилилась жінка, кличучи його... Або...

— Чого ж ви отягаєтесь? Прошу швидше! — кликав уперто і нетерпеливо жіночий голос.

І раптом Кармелюк почув, що цей голос йому знайомий.

— А що, коли це пастка?!

Мимо того в трьох скоках він вже був біля повозки; чудова ручка підхопила його, дверцята повозки замкнулись.

— Рушай домів! — почувся приказ і Кармелюк не вояв ще навіть і оглянутись, як коні рушили з місця і повозка м'яко загойдалась на ресорах, стрілою віддаляючись від лісу.

ІІІ.

В першій хвилині Кармелюк зрозумів, що він врятований від неминучої небезпеки і це радісне почуття розплилось по його тілі теплою струєю.

Але кому ж він має завдячувати своє спасіння?

Кармелюк тепер розглянувся. Поруч нього сиділа опершись на спинку повозки Розалія і з лукавою усмішкою поглядала на Кармелюка.

— Пані маршалкова?! — крикнув він в зачудованні.

— Пан розбійник не сподівався мене стрінути?!

— Як же ж би я міг і подумати!

— А я приїхала сюди нарошно.

— Подивитись, як тровитимуть зненавидженого гайдамаку?!

— Однак пан дуже невдячний... — сказала з усмішкою Розалія. — Мені здається, що я допомогла панові вийти з доволі невідгідного положення?

— Тисячу разів прошу у пані прощення — крикнув гарячо Кармелюк. — Пані вибавила мене від певної смерті і я не знаю, як дякувати і пані і щасливому випадкові, який мене навів на ту думку.

— Розуміється, що дечому тут поміг і випадок, але найбільше моя добра воля, однак я приїхала сюди нарешне, щоб або так, або іншим способом допомогти панові.

— Боже святий! — крикнув Кармелюк. — Я ухам своїм не вірю, бо і чим же я заслужив собі на таку ласку?

— Пан спас мені життя і я не хочу бути довжником пана. Хоч пан поступив зі мною не зовсім по шляхетському — Розалія спустила очі, — написавши до мого чоловіка листа, але... .

— У ясної пані справді благородна душа, — крикнув з неудаваним зворушенням Кармелюк, — а я...

— Відважний лицар, — перебила його Розалія, — який своєю нечуваною відвагою заслужив собі у мене на повне прощення.

— Ясновельможна пані карає мене гірше всіх катів своєю великодушністю і чеснотою. Віднині я вічний ваш

слуга, ясна пані, і наколи мені Бог допоможе, я заслужу собі на прощання у „вашої моці”.

Кармелюк нахилився до тонкої руки красуні і з чуттям глибокого поважання прилип до неї устами.

Може бути, що красуня і бажала собі в душі, щоб цей поцілунок був менше поважний, але в тому рухові Кармелюка, в тому способі, з яким він нахилився до руки, було стільки поваги і правдивої краси, що Розалія мимоволі відчула, як її серце солодко стиснулось.

— Хоч це річ не дуже безпечна мати такого бунтівливого невільника, — відказала вона із здержаною усмішкою, — але, у всякім разі, я годжусь прийняти пана розбійника на службу і ось мій перший приказ: поки ми ще не від'їхали далеко від лісу, прошу пана оповісти мені, але зовсім отверто, яким дивним дивом вдалось вам вирватись з тої жахливої печери?

Кармелюк почав оповідати Розалії про щойно пережиті хвилини.

Кілька разів перебивала вона його оповідання повними жаху і радості словами.

— О, Мати Божа! — крикнула вона, коли Кармелюк скінчив своє оповідання. — Невже ж ви не покинете дальше такого життя?

— Ясновельможна пані, — рада б душа до раю, так гріхи не пускають! — відказав з глибоким зізданням Кармелюк.

— Але чей же можна покаятись, просити прощення?

— Просити прощення? Ну, ясна пані, це вже тепер не допоможе. Та що про це й говорити! Навик глечик по воду ходить, та там йому й карка скрутить!

А тимчасом повозка швидко котилась дорогою, полишивши за собою зайнятий ляхами ліс.

Розвиднювалось надобре. Остаточню повозка знов в'їхала в ліс, але вже інший, який ріс на боці; верств за п'ятнадцять він лучився з лісом, який окружав корчму Уляни. — Тепер, пане, треба подумати про дальший рятунок. Тут вже пан в безпеці, а мені треба вертатись

назад, щоб — заговорила Розалія, виглянувши у вікно повозки, — не спричинити ніякого підозріння.

— Таки так, — притакнув Кармелюк. — Прошу приказати візникові здержатись і я висяду.

— Ай, ай, ай! Пан розбійник такий мудрий, а хоче так необережно поступити: що ж подумає собі візник про пана Читецького, який їхав враз зі мною, опісля ж — "ні сіло, ні впало" — вискочив в ліс? Там, за милою стоїть пуста корчма. Ми зразу там були пристали і відтіля всі рушили на облаву в панський ліс. Хай же пан зайде в корчму і опісля, крикне до мене, що можна назад їхати, позаяк, "пшепрашам", шельма-Кармелюк вже зловлений і звязаний. Чей же пан, здається, — Розалія обкинула Кармелюка лукавим поглядом, — вміє говорити по польськи наче правдивий поляк?

— Ясновельможна пані, сто разів прошу прощення для неотесаного козака, — сказав з гарячим чуттям Кармелюк, знов з глибоким поважанням притулив уста до сніжнобілої ручки, прикрашеної дорогоцінними перстнями.

— Я вже сказала панові, що дарую йому певне помилування!

— А я хочу чесним способом заслужити собі на це.

— Я думаю, що панові розбійникові доволі тяжко буде виповнити свій намір, — всміхнулася Розалія, — бо я в лісі не живу.

— А пані призабула, що у розбійника Кармелюка є розрив-трава, перед якою падуть всі замки і що йому на цім світі ніхто не страшний?

— А так, а я й забула, що пан розбійник — чарівник, сказала поважно Розалія, — і вміє перекидатись і в старця, і в графа, і в офіцера. . .

— Але завжди остається чесним козаком, — перебив її Кармелюк, — який ніколи не забуває на ласку і добро, йому зроблене.

— Вірю і очікую пана — закінчила Розалія і протягнула Кармелюкові руку. — Але ми приїхали. Ось і

корчма. Як я й догадувалась, вона пуста. Щасливої дороги. Нехай же пан розбійник бережеться на будуче, бо мені не завсіди прийдеться виходити на вашу дорогу.

Кармелюк зложивши довгий поцілунок на прехоросій ручці, відчинив дверцята і вискочив з повозки.

Хоч це був тільки серпень, але погода відразу змінилась. Небо затяглось густими сірими хмарами, подув холодний вітер, запахло осінню. Під вечір якось вітер надивився; крізь порозривані хмари заблиски бліді рожеві полоси заходу. Але і сіра закрутка неба і прив'язі краски заходу, і сухе, жовте листя, занесене вітром на доріжки саду, — все те наганяло на душу сумну журбу і нудьгу.

Такий власне настрій заволодів Олесею. Вона сама сиділа біля невеличкого віконця чистої світлиці і задумливо дивилась у свій сад. Батьюшки і матушки не було дома, вони поїхали на храм до сусідів; Олеся ж відпросилась від їзди вимівкою, що вона хвора. Вже вечоріло, а святочна тиша все ще царила над домом батьюшки; бабуса-нянька і інші, поважніші слуги солодко відпочивали, а молодь весело забавлялась біля воріт. В домі було так тихо, що було чути як бреліла муха в вікні.

На колінах в Олесі лежала велика Біблія; але рука дівчини непорушно спочивала на відкритих сторінках, а очі її задумливо дивилися в далину на світлі крізь зариси вишень і тополів рожеві відблиски неба.

Журба давила її серденько.

Чимало часу минуло від хвилини, коли то її вдалось переслати письмо до Кармелюка, — а він не обізвався на нього! Вона знала, що Кармелюкові вдалось вирятуватись, що він жив і на волі був діяльним; вона також знала, що письмо її повинно було дійти до його рук, та що він до цього часу не відзивається, значить. . . значить — і не думає про неї! Здавалось — це був незаперечний вихід.

А як він давніше з нею говорив, так ласкаво, так ніжно. . . Е, що то й згадувати про це! Коли ж це і було? А відтоді скільки то часу минуло! Чи ж йому, сизому, ду-

мати про бідну дівчину, яку йому доводилось два рази в життю стрічати! Так, а може бути, що і письмо її не дійшло до його рук і призабув навіть, десь далеко від неї.

Все те передумала Олеся і все те збільшувало її журбу. Бодай би його хоч ще раз в життю побачила, хоч раз. . . Тепер в її душі оставало лише це одно бажання і, піддаючись йому, Олеся всіма способами намагалась лишитись дома, все ще таки несвідомо леліючи надію, що Кармелюк колибуть заїде до них.

В своїй журливій задумі Олеся й не чула тупоту кінських копит і скрип відчинюваних воріт.

Вона прочуяла щойно тоді, коли двері в сінях біля великої світлиці, рипнули і в кімнату вбігла задихана дівчина.

— Чого ти? Що сталося, Палажко? — звернулась до неї Олеся, здивована цією несподіваною появою і розгубленим видом служниці.

— Ой, паннунцю! — промовила вона, ледве переводячи віддих: — якийсь пан до нас приїхав.

— Пані? — Олеся сама налякалась тої вістки.

Родичів нема дома, що вона лічне з тим незнайомим паном? Як говорити з ним, чим вгощувати? — до цього буденного чуття соромливої боязкої дівчини прилипло рівночасно й почуття туги, тремтячої надії. Серце дівчини тривожно забилося.

— А що ж ти, сказала йому, що панотця нема дома? — звернулась вона до служниці.

— Сказала, сказала, а він тільки всміхнувся, і каже: — Що ж, може і паннунця не вижене мене з хати проти ночі, дозволить переночувати? — А гарний же, гарний з себе! Ой, ненько ж моя! — крикнула нагло Палажка, звернувшись до вікна: — та ось він вже й сам йде сюди!

Олеся глипнула у вікно, але заглянула тільки високу постать, яка мигнула у входових дверей, а зараз таки в ських копит і скрипу відчинюваних воріт.

На звук того голосу Олеся вся здригнула; вона хотіла після звичаю відказати: на віки слава, але слова зав-

мерли у неї на устах. . . Схопившись з місця вона ступила крок вперед і припинилась, щось здавило її серце і прикувало до землі.

А тимчасом в сінях почувся шелест одежі при роздяганню, після чого двері відчинились і на порозі з'явився — Кармелюк.

Олеся спалахнула, ціле обличчя її засяло від радості.

— Святий Боже!! — крикнула вона, кинувшись вперед: — пан. . . — Вона затялась, боячись голосно проговорити: Кармелюк: — Давидович — підповів Кармелюк вклонившись їй поважно, — він самий. Дівчина сказала мені, що егомостя нема дома, але я маю надію, що панна не відкаже на цю ніч нічлігу мені і моему коневі.

— Господи, Боже мій! Пан ще й питає! . . .

— Ну, так біжи дівчино-красуне, та віддай котрому-будь з хлопців мого коня, щоб виводив, — звернувся він до Палажки, стоячої біля стіни і з цікавістю приглядаючись незвичайній сцені.

Дівчина вийшла.

Кармелюк підійшов до Олеси, і взявши її руки, підніс їх до своїх уст.

— Спасибі тобі, панночко любя, за це, що пригадала собі мене, — сказав він з глибоким чуттям . . . — Спасибі за ласку, за тривогу про бездольного гайдамаку.

І несподівана радість і ласка Кармелюка, і його слова — все те потрясло Олесею, що плечі її корчево задримали, сльози ринули з очей, вона вихопила свої руки з рук Кармелюка і закрила ними лице.

— Ти плачеш, панно? Дитино моя! — крикнув Кармелюк, обережно доторкаючись ліктів дівчини. — Скажи ж чому, з якої причини, що сталось? Чим я обидив тебе!?

— Ні, ні . . . нічого . . . я так . . . від несподіванки . . . — заговорила Олеся, з трудом переводячи віддих і втираючи очі. — Господи! Не думала . . . вже втратила . . . — і нагло побачивши, що сказала щось непотрібного, Олеся дуже зарум'янілась і відразу замовкла.

Ця чиста, дитяча щирість і очевидна прихильність дів-

чини глибоко зворушила Кармелюка.

— Дитино моя дорога, — сказав він ніжно глядячи рукою засмалену, але маленьку ручку дівчини: — і чи ж я міг не приїхати — не подякувати тобі за турботи про того, кого днем і ніччю тровлять, наче лютого звіря, пани? Та ніяк було вирватись. Ми із смертю завсіди на перегони бігаємо! А лютиться кирпата, що не може піймати. Ось і тепер приїхав я сюди, бо серцем змучився і забажалось почути бодай одно тихе ласкаве слівце, а і то собака-Янчевський мало що не задержав мене на завсіди.

— Як це?

— А ось попросту. Найшовся серед моїх вірлят зрадник, продав мене Янчевському, ну цей і підкравсь до моєї печери, коли я там оставсь з двома-трьома товаришами. Пробували взяти приступом, — їх там було з пів сотні, — не могли, так задумали задавити димом.

І Кармелюк оповів Олесі коротко все, як йому вдалось обійти Янчевського і вирятуватись із своїми товаришами від неминучої смерті...

— Ех, щоб я за це дав, — крикнув він вкінці, — щоб побачити, як осатанів диявол, коли побачив, що пташки знов вилетіли із його рук. Та й як вилетіли!

Але Олеся не поділяла смілої радості отамана: лице її було бліде, кутки уст корчево дрижали.

— Ви ще можете сміятись, — шепнула вона, не зводячи з Кармелюка повних жару очей: — а чей же це гірше смерті... Ой, Боже ж мій!

— А що ж робити, панно? Коло такого діла й заходиться! — А і смерть не страшна тому, хто вже не раз її у вічі заглядав. — Е, та що це ми так стоїмо посеред світлиці, хіба не запросите мене сідати! — всміхнувся Кармелюк.

— Прошу вибачити мені! — отямилась Олеся і, відсунувши від стола оббиті домашніми коверцями стільці, попросила Кармелюка сісти поруч себе.

Кармелюк сів на лавочці.

— Та цур їм, тим страхам! — крикнув він. — Чого по-сумніла дівчино пишна, — говорив він дальше, ласкаво

дивлячись на бліде личко дівчини, — розкажи краще, як жила, проживала? По правді сказати я думав, що вже тебе нема дома, — що вийшла заміж.

При тих словах Кармелюка, Олеся зарум'янілась, в очах її блиснули сльози.

— Я заміж не піду! — сказала вона раптово.

— Ви розгнівались? — здивувався Кармелюк.

— Ні, за що?! Але що то про мене говорити! От, краще оповіште про себе і що робили через увесь час! Господи, які лячні слухи доходили...

— Де я був, що робив? — Кармелюк глибоко зідхнув. Питання Олесі розворушило в його уяві картини минулого і гірке почуття піднялось у грудях. Що я робив? — повторив він і додавав гірке зідхання. — А ось дзвонив кайданами з рік, за шийю залізним нашийником до стовпа прикували. Опісля відправили в полк. Дізнавшись, що хочуть канчуками запороти, шпигнув себе ножакою, — та не влучив: вилизався. Пощастило втекти на волю. Ну, ось тепер і на волі, але ні волі, ні долі не видно! — він зідхнув і схилив голову на руку. — Була в мене, дівчино, сім'я... Жінка вмерла; лишилось тепер двох синів, марніють наче дикі вовченята, а я нічим їм допомогти не можу!...

— Привези їх до нас, я доглядатиму їх! — сказала в поривом щирого співчуття Олеся.

— Спасибі тобі, дівчино, за добре бажання: але ж вони кріпаки: заплатив би я за них вдесьтерю проти панської ціни, але пан їх навмисне не продасть! Є, та що про сім'ю. Товчусь оце без путя на світі, гляжу за отвором-воронкою, крізь який би можна вихилити свою голову.

— Чому це ти так говориш? — крикнула з жалем Олеся. — Невже ж ти залишив тепер усе те, до чого перше стремів? Ні, ні, я тобі не вірю! Та ж я знаю, я чую, я бачу, що ти робиш!

— Забув? Ні, дівчино любя, я не призабув! — відказав зідхаючи Кармелюк. — Але боюсь, що я тільки проллю багато крові, розпушу ріки сліз, і сам в них втоплюсь!

Кармелюк глибоко зідхнув і оглянувся довкруги.

На дворі було ще ясно, але в хаті доволі потемніло. В невеликі вікна, заставлені вазонками з квітами, проникало мало світла; зеленкуватий півсвіт, перемішаний із сьайвом лампадки, надавав ще більше захисту тій вбогій світлиці. Вимазаний одієм поміст вилискувався; від одних дверей до других були положені по ньому вузьенькі, домашні килимці. Такі ж коверці вкривали і широкі липові лави з плечками, які стояли по під стінами і тверда, дерев'яна канапа. В правому куті був уладжений великий, дерев'яний престолік, на якому містились потемнілі від старости жони, лежали церковні книги і горіла велика лампадка; мережані рушники і віночки прикрашували образи. Під образами стояв стіл, застелений грубою скатерттю домашньої роботи; над канапою висіла бандура, а над дверима старосвітський образ козака Мамая. На вікнах світлиці лежали рядами червонобокі яблука; з поза сволюка, що піддержував стелю, виставили пучки приемного запаху сушених трав. Пахло яблуками і кипарисом.

Все в тій світлиці було просте, навіть убоге. Але рівночасно з тим всім відчувалось тут стільки спокою і незамітного щастя, що душу кожного, хто сюди зайшов, мимоволі огортав спокій, вдоволення, — бажалось тут відпочити по бурхливому життю, яке здавалось, далеко було від тісної, тихої садиби, призабути на все і лишитися тут раз назавжди.

Тишина і спокій цього скромненького пристановища огорнули серце Кармелюка ніжними хвилями і гіркість, яка була в ньому піднялася, перемінилася в тихий сум.

Після довгих літ бурлякування і блукання по ярах, лісах і печерах, після смертних спроб щастя, навмання, нападів, боротьби і повних утеч, — це тихе пристановище, це спокійне життя видавалось йому чимсь недосяжно гарним.

У Кармелюка була слава, гроші, сила. . .

А тут? Тут була тільки тиша і спокій, теплий захист і певність завтрашнього дня. І тут то бурлака відчув, що неprisутність того добра, якого ми й не завважуємо в бу-

денному житті, позначається глибокою і тяжкою борозною в житті людини.

Але тут, в тому тихому домі, було ще щось більше цінного й дорогого. Тут було щастя. Воно дивилося з очей цієї чудової дівчини і з кожного кутика тієї, від радості в землю осілої хатини.

Чи Кармелюк зазнав щастя?

В уяві Кармелюка, розворушений питанням Олесі, пересунулось ціле його життя за останні роки: тюрма. . . лікарня. . . утеча. . . нічні напади. . . облоги. . . нагінки. Ні він вже давньенько не зазнав щастя. Палка любов Уляни? Це не те! У цьому пристрастному пориванню не було того, що дає серцю спокій і вдоволення. Із нею він почувався таким самотнім, як і з іншими. Ех, лишитись би тут біля цієї чудової дівчини, забути про все, відпочити. Але ні, ні! Що може бути спільного між ним, а цією дитиною? . . . Її життя — гармонія, спокій і любов, а його життя — лісова печера і гострий ніж, темна ніч і людська хуртовина. Кармелюк глибоко зідхнув.

— Так, дівчино, тяжко! — сказав він наче в продовженні своїх думок. — Але хто вже ступив на цю дорогу, повинен нею йти сміло і твердо, хоч би його серце в грудях розривалося на шматки! Він повинен взяти на свої плечі все і сам за все відповідати.

Олеся спалахнула, метнулася було до гостя і зараз таки похнюпилася; вона хотіла було крикнути йому, що вона рада би була кинутися за ним у вогонь і воду, що вона була би щасливою, коли б могла поділити його половину життя, але дівоча соромливість здержала її.

— Тяжко, пане, слабому, ні до чого непридатному! — сказала вона тихо. — А лицареві не повинно бути тяжко.

— Спасибі, ланно, за добре слово! — сказав з зворушенням Кармелюк. — Ех, коли б так всі думали, як ти, легше було б віддихати! Кармелюк стріпнув головою, встав з місця, підійшов до стіни і зняв бандуру.

— Ви граєте? — здивувалась Олеся.

— Люблю. Колись гарно грав, та тепер ні.

Кармелюк вернув на своє місце, обережно здмухнув порох з бандури і торкнув струни пальцями.

Почувся тихий ніжний звук. Він продзвенів якось дивно, самотно в тиші, яка обхопила обидвох. . .

Та ось вправна рука перебігла по струнах і полились звуки журливі і глибокі і зіллялись з зеленкуватим про-світом світлиці, виповнюючи її тишу.

Кармелюк опустив голову; розбурхана його душа шукала виходу. Він заспівав тихо і в задумі одну із своїх дум, які рознеслися широко й далеко по Поділлі і Волині, наповнюючи серця слухачів глибокою тугою.

“Зовуть мене розбійником,
Кажуть — розбиваю.
Ще ж нікого не забив я,
Бо сам душу маю!”

Олеся здригнулася і мимоволі ворухнулася. Це співала сама душа розбійника, самотна й журлива; вона виливала свої таємні думи і нерозважні турботи.

Кармелюк співав про тяготу свого життя, самоту і незрозумілі друзями змагання, він співав про це, що розриває його душу і не дає йому спокою про гірку долю бідаків.

„Вбогі люди, темні люди,
Скрізь вас, бідні, бачу,
Як згадаю вашу муку,
То тяжко заплачу!”

Скінчив Кармелюк і похилився над бандурою.

Звуки завмерли і розплилися по закутках, тонучої в сумерку світлиці.

Хвилиночку вони там, здається, дрижали, — але й там вони завмерли. Зрушена тиша знову залягла світлицю. Чути було тільки як шепотів вітер під вікнами в густому листі дерев.

Кармелюк мовчав. Мовчала й Олеся, не зводячи очей з похиленої голови отамана. Дві сльози заблестіли перлинами в її очах, покотилися по щоках і впали на груди. Її

серце боліло і здригалося в безграничному співчутті до Кармелюка, такого опущеного, самотнього й нещасного. Але вона боялася навіть одним словом скаламути тишу, яка царила в світлиці. . .

— Е, що ж це я!? Своєю тісною засмутив тебе зовсім! — сказав Кармелюк і, стріпнувши головою, відложив на бік бандуру. Цур йому, отому смуткові!

— Коли б я так бодай чимнебудь могла тобі, пане, допомогти! — сказала тихо Олеся. — Бодай чимнебудь! Але що я можу, бідна, нерозумна дівчина?

— Що ти можеш? Ти можеш заспокоїти мою душу і воскресити в ній бадьорість і віру! — Кармелюк взяв Олеся за руку. — Дозволь мені тільки приїздити до тебе деколи, щоб почути твоє щире сердечне слово.

— Господи! — крикнула Олеся, сяючи від радості. Та я дождатиму тебе, виглядатиму вдень і вночі!

Рука отамана, стискаючи руку Олесі, легенько задригала, але він придавив хвилювання, яке знялося у його грудях і підніс руку дівчини до уст.

— Спасибі, люба дівчино, за ласку до старого гайдамаки; — але як прийме мене твій панотець? Чи він не вижене мене?

— Ніколи! — крикнула гаряче Олеся. — Як можеш ти про щось подібне й думати? Батько поважає тебе, як одинокого нашого оборонця!

— Спасибі і чесному батькові, — Кармелюк схилив голову, — але що іншого поважати, а що іншого приймати під своєю стріхою розбійника. Ну, і що ж буде як Янчевський довідається, де я, а там і налетить зі всіма своїми хлопцями сюди?

— Ми оборонимо тебе, сховаємо, не видамо.

— Я то й сам з ним помірююсь, але що він відтак з вами вдіє?

— Більше смерті — нічого! А коли ти сам на себе накликаєш нечувані муки, — так невже ж ти думаєш, що ми не зможемо вмерти за тебе?

При тих словах дівоча соромливість зникла з лиця

Олесі; дівчина вся спалахнула і глянула на Кармелюка сяючими від радості і оживлення очима.

Серце Кармелюка задрижало.

— Дівчино, ангеле мій небесний, я не вартий такої ласки! — зідхнув він мимоволі.

— Ти не вартий? Чи не ти це лишив все — сімю, свій дім і кинувся на смертну дорогу тільки тому, щоб визволити нас і наших людей від поляків? . . І нам тебе не поважати? І нам не молитися за тебе день і ніч? І жалувати віддати за тебе своє життя?!

Ця гаряча мова була так протилежна цьому, про що так відливо день в день говорила й доводила Уляна, що в душі Кармелюка мимоволі повстав вид розгаряченої красуні — і ціла вона зі своїм гарячим коханням, дикою відвагою і вузкими поглядами в порівнянні з тою чистою, невинною дівчиною, одушевленою високими замірами, виявлялась йому особливо прикрою, нелюбою і остогидлою. . .

В тій хвилині почувся окрипіт відчиняючих воріт і гуркіт в'їжджаючої брички.

— Панотець з паніматкою! — заявила Олеся і, схопившись з місця, вибігла в сіни.

Кармелюк встав і в зворушенню перейшовся по світлиці. Він сам не міг здати собі справи зі зворушення, яке ним заволоділо.

Іхав він сюди втомлений, похмурий, лютий, а тепер серце у нього сильно билось; незрозуміла легкість почулась у цілому тілі; пережиті муки і непевність відлітали кудись далеко, а душа наче росла в грудях, розпускала крила, а все видалось можливим і близьким до осягнення. Бажалось знову, і жити, і боротись, і слухати тієї прегарної дівчини, яка вливала і силу і бадьорість в його втомлену душу.

Сінешні двері відчинилися, почувлись кроки входячих людей. Незабаром увійшов у світлицю отець Михайло, одитий в свою найкращу рясу, за ними великан-попович Хо-

здат, одітий неможливо сорокато, а за ними вже увійшла й Олеся.

Кармелюк здалека вклонився панотцеві і підійшов під благословення.

— Вечір добрий, панотче, — сказав він, — схиляючи голову, — може бути, що егомость і не дожидає стрінути у себе такого гостя?

— Що не дожидає, то не дожидає, це правда — відказав о. Михайло, благословляючи, похилившого над його рукою отамана. А що радий від душі припадкові, який завів тебе сюди, то це також "паки і паки вірно". Дозволь же обняти і розцілувати тебе!

І отець Михайло обняв Кармелюка своїми сильними руками.

— Спасибі, панотче, за ласкаве слово, — відказав він, зворушений сердечним привітом священника.

Хоздодат вже давно голосним сопінням виявив явну нетерпеливість і, скориставши секундою мовчанки, голосно відкашельнув.

— Дозволь і мені, відважний отамане, — почав він торжественно висуваючись з-поза спини о. Михайла, — привітати тебе, наче Савла, який розбив Филістимів, наче Темістокля, проганяючого полки Персіа! . .

Тут Хоздодат раптом затявся; запас його історичних відомостей вичерпався. Кармелюк тимчасом з подивом глядів на велитенську постать перед ним. Хоч в сутінках годі було зразу розглянути в рисах обличчя, але обличчя поповича, обведене цілою копицею чорного, кучерявого волосся, видавалось йому знайомим.

— Сусід, син отця Семена, з Кальної Деражні, — пояснив отець Михайло, — чоловік певний, як в старині говорили, достойний віри.

— Хвильозоп, Хоздодат Дерляньський, — представився попович і голосно стукнув закам'юками.

— А пан-філософ! — крикнув з веселою усмішкою Кармелюк. — Тепер то я й нагадав собі тебе: чей же ти був у нас в лісі?

— "Воістину", так. "Аки Даниїл бил ввержен в львиний ров", милостиню твоєю, преславний отамане, викинений на втіху чесних родичів — "аки Йона із чрева китова".

— Хо-хо-хо! Але ж бо й починаєш ти, пане філософе по вченому.

— Премудрість! — крикнув Хоздодат і навіть припідняв палець вгору.

— Але ж, пане філософе, щось ти трохи задовго твою премудрість перемагаєш. . . Думаю, що й навкучило, — всміхнувся Кармелюк.

— Терплю, ради ворожих підступів! — Хоздодат голосно зідхнув. — Але це нічого, — говорив дальше поважно, — "толщіте і отверзється вам". Корінь науки гіркий, але овочі солодкі.

— Так воно, так, — завважив з добродушною усмішкою о. Михайло, — але біда тільки, що плоди ці доспівають у тому часі, коли той, хто має їх споживати, вже зуби втратить.

— Я й сам про це клопочусь, — притакнув Хоздодат, але що ж вдію з батьком, — коли він бажає бачити в рясі? Але я прошу вас, люди, що це ряса? „*Vanitas vanitatum et omnia vanitas*” (марнота марнот і все марнота). Чи ж не в дранках ходили батьки церкви, чи не напів нагий був філософ Діоген, а мимо всього чи ж і великі царі світу цього не приходили до нього вчитися, мудрости життя?

— Ха-ха-ха! Ось куди загнув філософ! Як бачу, то язик у тебе не дармо виріс в устах, — розсміявся Кармелюк і по приятельськи поклепав по плечі ситого стоїка, — але коли мене не зраджує пам'ять, то філософ цей жив в бочці і живився тільки хлібом і водою, а ти, мосьпане, майстер добре випити і закутити.

— "Воістину!" — заявив на добре вже оживлений Хоздодат. — Але чи ж це стоїть на перешкоді чесної і премудрості? Сказано мудрецем: "ничто естественное не постыдно!" Суєта суєт, що природне — це не соромне — вирецетував по церковно-словянському попович, — "і

поелику глад і жажда естественная потреби плоти нашої сити, то таки реку вам, отци, і братіє, що вся і сія, яко яствіє і питіє, і прочая, во славу Создателя плоти нашої слугат”.

Не тільки Кармелюк, але і отець Михайло не міг здержатися від голосного сміху, коли почув такий несподіваний погляд Хоздодата.

— Та й ну ж тебе! — крикнув о. Михайло і злегенька штовхнув філософа в потилицю: — Його пане, не переговориш! А прошу до стола. Приймайте, що Бог післав. А ось і поміч!

До світлиці увійшла Палажка з двома засвіченими, лоевими свічками, а за нею паніматка Маланя з повною мискою вареників.

— Прощу покірно, що Бог післав, — промовила вона, кланяючись ще від порога. — Олесю, біжи, голубко, бери від баби, що ще є.

Олеся швидко метнулася сповнити приказ матері. Незабаром явились на столі і вареники, і веризуб, і тараня, і ікра (кав'яр), яку привезли чумаки з Дону, і мед в щільниках і горілка і наливки. — Гостіться, беріть, гості дорогі! — припрошувала раз-у-раз паніматка, кланяючись і щохвилини перепрошуючи гостей за свою невмілість. О. Михайло помагав гостити дорогого гостя, а філософ Хоздодат поважно піддержував товариство. Мова таки зараз звернулася до Кармелюка. Отаман розказував про свою останню стрічу з Янчевським. І паніматка і о. Михайло, а особливо Хоздодат, перебивали декілька разів його оповідання голосними окликами. Олеся, стоячи в тіні, в глибині світлиці, тільки крадькома втирала сльози, які тиснулися їй до очей.

Всі повеселіли і підбадьорились; навіть тиха, спокійна паніматка Маланя час від часу докидала до загальної розмови і своїх кілька слів. Тільки Олеся мовчала.

Далеко вже поза північ розійшлися гості і господарі на відпочинок.

LV.

Кармелюк довго не міг заснути; приміщений біля нього Хоздодат зараз же захропів, але Кармелюк мимо того, що був дуже утомлений, не в силі був на все призабути. Як тільки примкнув повіки, перед ним впливало із темряви любе, бліде личко, обведене гарним, ясно-русявим волоссям, а над ухом вчувався її голос і плила мова дівчини, — проста, сердечна, повна бадьорости і любови. . .

Раннім ранком, як тільки появилось на сході бліде, рожеве сяйво, а у повітрі дихнуло гострим холодком, Кармелюк встав, убрався, вийшов тихесенько з хати; вивів із стайні свого коня. Довкрути всі ще спали, навіть наймити і пастухи не вставали. Нічні тіні лежали ще на заході. Кармелюк осідлав коня, глянув на тиху і спокійну саднбу священника, прикриту ще сумерком досвітку, на маленьке віконце Олесиної світлички. . . і призадумався. . . Дежілька хвилин стояв він так в журливій задумі, спершися рукою на сідло, опісля глибоке зідхання вирвалося з грудей отамана, він вискочив на коня і швидко поскакав в напрямі, мріючого в далині лісу — на нові змагання, нові муки, нові побіди. . .

Вернімося до Янчевського, якого ми лишили при зловищій печері. Не відчуваючи навіть болю, після стількох сильних і бурхливих подій, Демостен тільки й того, що покрикував на слуг, щоб підкидали до багаття більше вонючих матеріалів і підсували багаття під самий отвір печери.

Тепер це вже було майже безпечно, тому вистріли і всякі ворожі оклики обляжених давно притихли: очевидно, що їм не стало набоїв; а і дим вже повинен був приглушити енергію і силу ворога.

Сліпий на одно око, який щойно тепер явився між облягаючими, особливо намагався прислужитися вельможному панові: він позбирав овечі шкірки, розвішані недалеко печери, і кидав у вогонь, опісля притулював ухо до розколини в скалі і виловлював долітаючі з печери слабі звуки.

— А що, тихо вже? Поздихали? — питає нетерпеливо Янчевський.

— Не зовсім, пане, відказував сліпий, — чути наче сопуть або хроплять. . . а ось наче б якийсь шелест чути: так і є, що корчаться і здихають.

— У, падло! — шипів Янчевський, хапаючи іноді за ногу. — Якби хоч цього одного диявола оживити. . . Задав би я йому таких мук, що. . . А може вже й час би давити гадюк?

— Зараз, пане! Я тільки підсиплю ще дрібку сірки до багаття. . . У мене, на щастя, найшлося в кишені два здорових шматки. . .

— „Досконале!” — У тебе, бачу, кавун не порожній! Хай понюхають і цього курева! Розчіхаються!

— Ха-ха! А саме! — засміявся стоячий по другій стороні багата молодий Пігловський.

— А мені здається це непотрібне, — сказав Альойзій Пігловський: — дим вже повалив з печери; очевидно — всі закутини її виповнилися надмірно “пахучим кадилом” так, що прибавляти пахоців не треба. . . І наколи пан бажає чим скорше вигнати злодіїв, щоб їх взірцево покарати, то не треба послуговуватись сіркою, тому, що вона нікого не допустить до печери.

— Рація. . . Маєш, пане, рацію! — Так сірки не треба! Ану, підслухай краще, чи не притихли в цьому чортовому гнізді?

Сліпий притулив руку до каменя, просунув голову по плечі в сам отвір і замість відповіді довго, на привелике вдоволення всіх присутніх пчихав, вертів головою і протирав очі; вкінці покашлюючи відповів панові Янчевському, що в печері тихо наче в могилі.

— Геть з багаттям! Розмітуй! скомандував Янчевський і червоний наче буряк, від нанесеної на нього вітром жару і від внутрішнього зворушення піднявся на ноги, щоб налюбуватися видом задушеного, завудженого ворога.

Багаття скоренько розкинули, але проникнути в пече-

ру було неможливо: їдкий дим виповняв усе її нутро, кружляв повагом тяжкими клубами і виповзав на зовні широкою пеленою.

Шляхта і слуги, помимо суворого приказу свого провідника, попробувавши кинутись в густу масу удушливого смороду, вискакували відтілля назад і не рішались вдруге пробувати щастя; сам Янчевський кинувшись для приміру в печеру, не видержав там і хвилини і довгенько після того відкашлював і відпльовував, хапаючись судорожно руками за груди. Очевидно треба було подождати, поки не вийде з печери дим, а дим тепер стояв в ній неповорушно, тому, що не було продуву. Приходилося відмовитись від бажання віднаходити приголомшенного димом ворога.

Це бісило Янчевського; він оглянув зі всіх сторін печеру, щоб денебудь пробити отвір для виходу диму, але довкруги лежала скала і не можна було завважити ніякої щілини. Тому було не видно ніде ні однісінької струї диму, Янчевський з люті вже готовий був розірвати скалу порохом, але не було до цього приладів. . . А тимчасом час минав; верхи дерев вже горіли під промінням сходячого сонця; розкинені головні горіли і димились довкруги печери, кидаючи на її темний отвір мелькаючі вогники, які тепер при світлі дня не мали вже такого зловіщого виду. Понурий, наче бурхлива ніч, сидів Янчевський на поблиській каменюці, сперши голову на долоні, остання дружина його в живописному безладді лежала довкруги печери і дожидали чи не появиться відтам незвичайне чудовище. . . В лісі царила глуха тиша; дим не тільки, що не виповзав з печери, але навіть не розходився яром, а висів над ним сцепенілими хвилями, легенько забарвленим відблиском сонця.

Понуру мовчанку нарушив вкінці Альойзій.

— А дивись, пане, — звернувся він до Янчевського, — здається, що потягнуло в печеру дим.

Янчевський здригнув і впиав очі в печеру. Дійсно, розстелюючись довкруги дим попова тонкими струями до

середини печери, а цей рух з кожною хвилиною ставав помітнішим; здавалось, наче б десь в глибині відкрилась таємна запора і потягнула до себе дим, який находився не лише в печері, але й той, що снувався довкруги. . .

— До сту дяблұф! — крикнув здивований Янчевський.
— Десь відкрився отвір і спричинив страшний продув. . .

— Правдоподібно обвалилась земля, або впав камінь, але це швидко очистить печеру, — завважив молодий Пігловський.

Всі з цікавістю підняли голови.

— Дивно. . . незвичайно. . . — мотав в задумі головою Янчевський, слідкуючи уважно за димом, якого струї зливалися в потічок і попливли вкінці широкою сизою рікою. . . — Гм! живо перечистить! — передразнював злобно Янчевський. — А стопако́стні відьми, які засіли у тому чортячому гнізді, тягнутимуть дим з усього лісу до дня!

В тій хвилині посеред клубів диму, наче серед хмар, з'явилася на краю кручі несподівано Розалія. Груді її від швидкого ходу хвилясто піднімалися, лице палало, очі виблискували якимсь ясним, втішним живим вогнем.

— Відкіля пані? З неба? — здивувався Янчевський, любуючись гарною постаттю красуні. Настрій його відразу змінився.

— Може бути, — всміхнулась вона загадочно, — але попалась напевно у пекло. Ух! Тут такий сморід і чад, що у мене голова закрутилась.

— Сюди, кохана пані, до мене, — припрошував її розрадувано Янчевський. — Богині чей же й пекло не лячне.

— Я проведу, наколи дозволить вельможна пані, — скочив Альойзій і метнувся до Розалії.

— Але відкіля "до правди" відьма до нас спустилась? хотів було хвацько встати до пані маршалкової і Янчевський, але рана примусила його легенько крикнути і присісти на найближчому камені.

— Дякую! — кивнула з висока Альойзіївці Розалія і

відмахуючись хусточкою від диму, говорила даліше: — нічого особливого зі мною не сталося, але мені навкучили сидіти в повозці, ще до того самій, біля спльондрованої коршми і тимбільше, що розвіднілось. Котрийсь із панських слуг переказав, що наш славний лицар накрив злодіїв в печері і не забариться, щоб з повязаними чортами явитись біля мене. Я підождала ще якийсь час, але побідник з побідженими не являвся. Стало скучно і моторошно. . . Мені надоїло очікувати і я веліла візникові їхати до печери. Дороги він не знав, збився і став їздити попід лісом, коли, вкінці на щастя, на стрічу нам попався наш шляхтич; він сказав мені, що справа кепсько стоїть, що з печери стріляють. Ми поїхали з ним назад до пустої коршми, але там якийсь слуга сказав мені, що злодіяка вже схоплений, — я вернулась; тут мене стрівув пан Ружинський і провів і показав дорогу. Повозка лишилася за яром, а я яром і за тим смердячим димом прийшла сюди. . . Ну і що ж, піймали?

— Ось зараз і вітащимо їх всіх, наче осмалених і завуджених веприків, моя пані кохана! — відказав побідно Янчевський.

— Ай! що ж це має значити? — крикнула повагом Розалія і закрила рукою, наче із жаху, очі.

— Це те, пані, що Кармелюк зі своїм чортячим почотом зажарений мною живцем в тій западні, але вудженину із його падля я розведу на науку "бидлу" по селах.

— Фу!—здригнула з обридження пані і докірливо звернулася до Янчевського: — не вже ж пан не найшов більше лицарського способу боротися з ворогом? А чей же це звірство!

— Із звірюкою треба й боротися боляче: ось і мені прихватив шельма ногу. . . Не варт "пся креф" стільки життя. . . Ну і видушив гадюк курезом. . .

— Побачимо знамена лицарських подвигів, — завважила з висока і з відтинком погорди Розалія і відійшовши на бік, сіла на плоский, із заокругленими пругами, камінь.

Якесь тремтяче, повне чарівної ніжності чуття заволо-

діло нею і затопило в солодку задуму; чуття, пережите нею при стрічі з Кармелюком горіло ще в серці, світилось в темних очах і наповняло душу новим уразливо палячим хвилюванням, — вона би сказала навіть щастям, коли б могла зрозуміти свій настрій. Колишня пригода з ворогом-Кармелюком полишила у її грудях слід обиди і наркозу пьякуватого забуття; цей слід не зменшився з часом, — слабало тільки почуття обиди, а отрута осолоди, противно, малювала деколи незабуті картини утраченого раювання.

Розалія відчула, що не могла нівечити споминів, які відвертали її від "нікчемного" мужа, і від навязливого Янчевського, але вона приписувала це все примхам молодости а не глибокому почуттю. Тепер, коли побачилась з Кармелюком, вона пережила таке глибоке враження, якого і не підозривала в тайниках своєї маловразливої душі. Вона почувалася щасливою, що спасла його від страшної небезпеки, і тепер тільки зрозуміла, наскільки його життя було для неї дороге. . .

Але чому ж він обійшовся з нею так холодно? Крім глибокого поважання і жалю за колишній грубий поступок, вона ніяких душевних зворушень в ньому не завважала. . . Або чуття вдячності здержувало його поривання, або він не мав їх у своєму серці і там. . . тоді кипів лише достаток молодих сил, а не чуття? Розалія здригнулася, почувши знову гіркість обиди. . . Але ні, ні! Там не було лукавства. . . Там була джерелом любов, і чи ж вона, коханка у повному розквіті краси, не могла збудити її? Або час її так змінив, або так її принадна краса привяла? Ні, не це!

І тепер всі готові жертвувати життя за її ласку, а він? Він мабуть любить іншу, просту бабу. . . з ним вона невідлучно живе, вона з ним була на облаві; пан Ружинський казав, що її бачили і тут поруч з ним, в печері. Либонь Кармелюк опісля вже розстався з нею і вийшов на обрубку ліса.

— Так, баба! І ця нікчемна тварюка стоїть тепер на дорозі і відбиває мого героя! — вирвалося майже в го-

лос з уст Розалії, і вона відчувала, що отрута дійсности огріла її кров і палячим жаром наповнила її груди.

— І що ж, лайдаки! — крикнув вкінці, не маючи терпеливості далше ждати, Янчевський. — Чому не лізте в ту яму? Диму не переждете, а він потягнувся вже легче.

Всі замялись. Крім диму жахала кожного ще й безвість. Чи передушені вже душогуби, чи притаїлися може в якому закамаркові, прикривши його камінюкою?

— Зараз, вельможний пане! — відказав сліпий, після довгої мовчанки. — Я ось кину в печеру декілька головень і освічу її, щоб знати куди лізти.

Кинені дві головні освітили мутним, червоним світлом смуги пливучого крізь печеру диму. Сліпий, Альойзій і ще один з двораків Янчевського з незвичайною обережністю підповзли до печери і стали крадькома заглядати до середини. При збільшеному денному світлі, змішаному з червоною поломінню головень, бистрий погляд міг уловити крізь вовтузячий кривавий туман слабі обриси склепіння і поблизькі заглиблення і виступи скель, але глибина печери чорніла і роззявляла чорну пашу, наче вхід до пекла. На цілому освіченому просторі не було видно ні одного трупа.

— Що ж ви, чорти, мнетесь біля входу, а всередину не лізете?! — гримнув Янчевський. — Боягузи!

— Сподіваюсь, що панські слова не до мене відносяться! — обидився Альойзій і, гордо випрямившись, став прямо проти печери.

— "Брунь Боже", пане! Я крикнув на своїх "лотруф".

— Давайте мені смолоскипа! — звернувся Альойзій до сліпого. Я один піду оглядати печеру. . .

— Ні, не один, а з паном піду і я, — відозвався Янчевський. А опісля вже бачитиму хто не піде з нами.

Сліпий з двома двораками, держачи високо над головою смолоскипи, увійшли перші в печеру і освітили її. Обширне приміщення з неправильним склепінням із навислих кам'яних брил і земніючими за виступом закамарками не мало іншого виходу і було зовсім лусте; по по-

лишених припасах одежі і зброї можна було догадуватися, що тут жило семеро, восьмеро душ, але тепер печера була порожня. . .

Янчевський велів принести більше смолоскипів: оглянувши в печері все до останньої шпаринки і нікого не найшли ні задушеного, ні вбитого, — ані навіть кривавої плями: очевидно, кулі вистрілені в печеру, нікого не ранили, зарились в землю, або розплескалися об граніт.

— І де ж ті бестії ділися? Провалилися в пекло чи що? — скипів Янчевський. — Глядіть, а то всіх перевішаю! — ревів він, попадаючи в скажене озвіріння.

Всі кинулися знову обшарювати печеру і внутрі і на зовні, але даремно; ні розбійників, ні слідів в печері не найшли.

— Подайте сюди смолоскип, — відізався вкінці Альойзій, який стежив за струями диму, — там в глибині цього хідника, повинен бути отвір. . . Там туди йде дим. . . Там продув. За мною!

Піднялися смолоскипи. Альойзій метнувся вперед, за ним посунули слідом останні і Янчевський, опираючись на руку сліпого.

Віддаль, яку з таким трудом перейшли втікачі в клубах диму, перейшли тепер гнобителі без всякого труду в п'ятих хвилинах.

Вже здалеку запримітив Альойзій денне світло, яке врилося в розширений Кармелюком залишений вихід.

— Ось якою дорогою вони й чкурнули! — крикнув Альойзій.

— Де? Що? Куди?! . . — пропихався за Альойзієм Янчевський. — Прокляття! Бестії! Ловити їх! Геї! Лізьте в цю діру!... Розіслати докирути верхових! . .

Але шляхтичі і двірня мовчки відступили назад. Ніхто не наважився лізти в якусь щілину, де і обернутися було неможливо і де навіть дитина могла жбухнути ногою і вбити на місці. — Лізьте, "дябли"! Казати вам у друге, чи що? — бісився безтямно Янчевський.

— В цю пастку хлоп не полізе. Попробував би пав

сам. Кричати то й гаразд! — почулося здержуване нарікання.

Гамір, який знявся в печері, звернув увагу і Розалії. Вона швидко увійшла в печеру і перейшовши без страху земляним хідником, незабаром добилася до збитих в гурму біля таємного виходу.

— Так нікого не знайшли? І знову вони, навіть з того камяного гробу, дали духа! — крикнула вона з удаваним здивуванням! — Ха! ха! Справді — не ведеться панові Янчевському. . . Здається, що доля зовсім повернулася до нього спиною. . .

— Пані сміється і сміється вразливо, — процідив крізь зуби Янчевський, який і перед принадною Розалією не міг скрити своєї несамовитости.

LVI.

— Але що ж я можу сам вдіяти, коли у мене нема гідних помічників? Я не згадую про "бидло", про наємних міщан, — вони завжди були боягузами, хитрі, зрадливі і продажні Плебеї були і будуть погорджувані і зненавиджені благородними горожанами; тим ганебним тварюкам доступні тільки худобячі почування: голод, біль, опяніння, дика пожадливість; високих змагань душі вони не відчують, бо до них і не здібні. . . Вони запропастили добродійний Рим, який кормив їх хлібом, веселив видовищами, вони призвали легіони варварів у вічний город і переіменили в порох його величчя. О, бестії! О ганебне бидло! Не дивно отже, що і наші гадюки не тільки що не слухають моїх приказів, але співчують ще цьому шельмі-розбійникові, тому виродкові пекла! . . Але шкода й говорити про підле кодро!

Забувши, що він і оточуючі його стоять у вузькій печері, пересиченій ще запахом диму, Янчевський дав волю своєму красномовству. — Мене вражає наша молодь — це наслідство славного лицарства. Де її бувша минула відвага, де її безмежна хоробрість, де її всерозбиваюча сила, яка й могутнього ворога приневолювала дрижати?

Де вона, де? О, dii importantes!* — Янчевський простягнув патетично руки і обвів всіх накипілими кров'ю очима.

— Простий хлоп, гультай, з бандою обірванців може такого страху нагнати нашим благородним героям, що вони, дожидаючої чи не тисячної підмоги, дають час розбійникам утекти із землянки в лісі, а тут ось дають спроби дияволам переховатися донебудь біля цієї діри і бояться туди лізти, щоб досягти "лотруф". І що ж я сам можу вчинити? О, tempoга, о, potes!** — закінчив трагічно Демостен і закрив руками палаюче від гніву обличчя.

— А чому ж пан сам не дасть доброго приміру? — всміхнулася ущіпливо Розалія.

— Та я не можу... І ранений... І товстий! — крикнув поденерований Янчевський.

— Несправедливо обвинувачуєш пана, — відозвався Альойзій, а в його голосі задрижала струна обидженого чуття. — Не знаю, з якою молодю мав пан до діла, але не вся вона боязлива й погана, а і шляхетська кров у неї не змінилась... Я лізу, хоч би один, в цю діру на розвідки... — Гайдуки, підставити спину!

— Браво! Віват! — плеснула в долоні Розалія.

— "Пшепрашам!" Від щирого серця! — простягнув руку і Янчевський.

— Але стривай, благородний молодче, не виставляй судьби на пробу! — зупинила Пігловського Розалія гарним рухом руки. — Розбійників у тій щілині вже нема; за ними й слід пропав!

— Чому? — крикнув Янчевський.

— А тому, що, поперше, крізь цей отвір видно пре-гарне небо, подруге, крізь нього ще й тепер тягне димом, значить ніким і нічим не завалений, не закритий, потрете, що якраз вибрались відтіля поганці, то вони очевидно не лишилися біля ями дождати ваших відвідин, а негайно розбіглись по лісі. Ось, коли крізь нього лізли люди, дим

*) О, часи о, обичаї.

**) О, боги завдані!

не мав куди перетискатись і він валив з печери, а як тільки отвір став свободний, так і повстав продув.

— Адже пан Янчевський може зрозуміти таке положення, — натякнула їдко й різючо Розалія, щоб пригадати своєму поклонникові його перебування в коминку.

— „Сто пйорунуф”! — заскреготав зубами Янчевський. О, подайте мені цю песю кров! Добудьте мені цього виродка! Все віддам за його шкуру! І коли ж мені пекло віддасть його в руки?!

— Його може дати панові в руки не пекло, а я! — сказала гордо Розалія і задеревіла у величній поставі.

— Пані? Моя “кохана” пані! Моя цариця, допоможе мені, її вічному рабові? — сцепенів від радості Янчевський.

Так я; і без моєї помочі не доведеться хороброму панові зловити розбійника. Наш славний герой послуговується при ловленню ворога зовсім не відповідними силами, які й сам признає зрадливими, продажними, співчуваючими розбійникам — і сам на них опирається. В цілому світі править вашим братом жінка, — всміхнулась чванькувато Розалія, — і у цього пекельного виродка, як пан сам про нього висловлюється, є коханка, у якої звірюка лежить під пятою, і треба признати, що та жінка мусить бути хитра і розумна, наче тридцять тисяч красномовців: вона вас одурила в лісі, вона і тут вирятувала свого друга від димарні... Так отже не Кармелюка треба шукати, а його подруги: просту хлопку, наколи б тільки попалась, можна налякати і підкупити... і нова Далія з охотою видасть свого Самсона. А найти бабу я поможу, я! — підчеркнула вона певно й велично.

— Моя богине! — крикнув в пориві радості Янчевський. — Будь нашою повелителькою і надією! У твоїх ногах складаю всю мою владу і всі мої сили! — і він драматично упав перед своєю красунею на коліна і простягнув її свою дамаску шаблю.

— Мені дуже прикро, — говорив в своєму кабінеті до молодого Рудковського, писаря судової комісії суддя, —

але я мушу заявити панові, що "презус" наш дуже невдоволений... ги... так... дуже невдоволений "егомоством" за непослух і неточне виконання його волі...

Суддя пахкав, червонів і сипав іскрами із своєї люльки. — Певна річ, може бути, все те діло полагодиться... Ми всі за паном... ми також піддержимо... Але чи ви це розумієте, поки ще панові треба залишити свій обов'язок, щоб не дратувати нашого громовика, Перуна...

Рудковський із зневажливим недбальством слухав тиради судді, підкручуючи догори свої вусики.

— І знаменито, — сказав він крізь зуби і прищуливши очі, хоч побіліле його лице виявляло внутрішнє роз'ятрення, — я буду дуже вдоволений, коли не буду стрічатись з тим чванькуватим, пиндючним, з тим славетним оборонцем "отчизни"... І хто йому вручив бунчук маршалка? Раз вдалось йому облудою взяти п'яного Кармелюка, — і з того уявив собі, що він вже Наполеон. Сам наробив дурниць, а на других звертає свої помилки... А чому він на облаві відразу не взяв скали приступом? Га?! Дожидав підмоги... хоробрий "рицез"! Ну, мимо його носа майнули розбійники... а я... я повинен був двигнутись в глибину, коли провідник вказав гніздо гайдамаків: не стояти ж мені було бовваном, як стояв із своєю командою цей галатай, цей чванько, цей...

— Та не гарячись, пане, — пробував було припинити свого гостя суддя, — все перемелеться... мука буде...

— Не люблю я пиндючності!... Так ось тепер Демостен вже сам, що хотів, то робив: я не стояв на перешкоді... і що ж? Спіймав злодіїв? Га?! Спіймав? Московську борульку спіймав... фігу з маком... "пшепрашам" вельможного пана... Обійшов із сотнею команди розбійників — бабу, діда і ще якесь там цуценя в печері... з якої і виходу не було... і "пся креф" втікла... виховзалась їм з під рук! Ха, ха! Спритні мисливці.

— Так, так... правда — притакнув суддя заслонючись цілими клубами диму, — знов невдача.

— І буде з десяток таких невдач, поки розбійник не

спіймає самого "презуса" і не надіне на нього кардинальської шапочки із його ж таки "презуса" шкури...

— Ну пане... Не можна такого бажати своєму начальникові...

— Перепрошую pana... Але я надто огірчений... так! І дивуюсь одному: на якій підставі вручили владу в руки Янчевського, виключно в його руки? Ви ще придбаєте не такого лиха через цього героя!

— Сохрани Господи! — хитнувся на кріслі суддя.

В цій хвилині залунали в кімнаті звучні молоді голоси і гурток, що складався з трьох осіб — жінки судді, жартівливої Агати, пані маршалкової Розалії і Альойзія Пігловського, які приїхали в гостину судді, гучно вкотилися в кабінет, і вносячи із собою струю живої веселости. З Рудковським і господиня і гості вже раніше бачились, і очевидно, тільки що про нього розмовляли.

— Пане коханий! — звернулась до судді Розалія. — Мені говорила Агата, наче б комісія відмовила панові Владиславові?

— Вельможна пані... не те, щоб... а тут вкрахося непорозуміння, — баламутив суддя.

— Це видно! — тупнула ногою Агата. — Чуеш? Мерзенно!

— Негарно, — сказала Розалія і насупила брови. — Я знаю звідки цей вітер повіяв...

— Заступництво таких богинь мені дуже миле і зворушує мое серце, — сказав з чуттям Рудковський, складаючи руки на грудях, — але це місце і вислуговування панові Янчевському мене не цікавить...

— Ні, це неможливе, — гарячилась Розалія, — я цього Феліксові не прощу! — А сама упросила pana секретаря вирушити на леговище злодія і тепер раптово йому за це кара?

— Певно, вельможна пані... — оправдувався суддя. — *Vox Feminae — vox Dei**).

— Само собою розуміється, — говорила дальше Ро-

*) Голос жінки — голос Бога.

залия, — що це дико: тепер не Янчевський є "презусом" вашої комісії, але і "дувудца" команд, які будуть зложені в цілі зловлення злодія. . . і тому домагаюсь від усіх безумовно послуху і покорення моїй волі!

— У ніжок панських! — сказав невимовно зраділий Рудковський.

— Під п'ятою пані! — підхопив Альойзій.

— Раб панський! — додав суддя і хотів було піднятися з крісла, але товсте, його черево стало йому на перешкоді.

— Без жартів! — всміхнулась Розалія. — Я напосілась тепер піймати Кармелюка і переконаю панство, що у жінок знайдеться більше хитрощів і знання, як у захиляюваного вашого роду! І так, прошу до мене на службу вірних і хоробрих: хто не з нами, той проти нас!

— Вся наша молодь буде вважати себе щасливою служити під проводом нової, прегарної Жанни Д-Арк! — сказав патетично Альойзій.

— Всі! — піддержав Рудковський. — А я з кістками поляжу. . .

— Спасибі, молодці! — сказала голосом начальника Розалія. І ось я настановляю пана Рудковського моїм секретарем.

— Щасливий, наче боги! — крикнув Рудковський і увесь зарум'янів від незвичайного щастя.

— А мені чим прикажете бути пані? — випрямилась струнко перед новим полководцем Агата.

— Бути моїм помічником, — відказала поважно Розалія.

— О, моя кохана! — крикнула невимовно втішена пані суддіха і стала гаряче обнімати свою дорогу гостю. — Ну, а тепер я, з черги, іменую пана Альойзія моїм секретарем, а вас, мій мужу, — моїм післанцем, кур'єром нашого ополчення.

Всі враз розсміялися. Суддя став впевнювати зібраних, що він буде найсправнішим, наче блискавка швидким кур'єром богині; Альойзій складав присягу вірності сво-

Тій пані, а Рудковський був у такому телячому одушевленню, що раз-у-раз мурликав Розалії лишень одно слово "унесене!"

Радісний настрій зростав і виповнював темний кабінет судді жартівливими звуками; дотепами, жарти, далі порівнання мішалися і переливалися із сміхом молодих людей. Розалія була незвичайно весела, оживлена, у її темних очах тліло якесь таємне одушевлення, спалахнувши в тайниках її душі і зростаюче все більше і більше: усмішка не сходила з її уст і зраджувала надмір щастя. І дійсно від останньої стрічі з Кармелюком, Розалія прямо переродилась; широка хвиля нових, напливаючих почувань прикрила зразу всі її менші недостачі, всю нудьгу марности в життєвих турботах. В перших початках вона відчувала досаду, а може й обиду за холодне відношення Кармелюка, але опісля все те вона пояснила собі високим поважанням, яке приковувало в ньому ніжні почування, і ця поважна здержанність видалась їй тепер лицарським героїзмом. . .

Взагалі її уява змінювала особу Кармелюка в казочного лицаря, казочно гарного, великого внутрішніми прикметами, і будила у її серці нові настрої, повні дивного, таємного чару, — все те заставляло її серце до радісного биття — і піднімало енергію життя.

— Одначе мені треба обдумати справу, — заявила вкінці поважно Розалія, — і тому попрошу у пані Агати осібної кімнати на засідання; але стіни в тій кімнаті мають бути глухі, тому, що наша рада буде тайна; деякими думками я поділюся тільки із своєю помічницею, і тому обіцяй мені, пані Агато, берегти тайну свято, не звіряючи її ні чоловікові, ні друзям, ні героєві роману. . .

— Присягаю! — відказала з патосом дружина судді, піднявши вгору два пальці.

Як тільки вийшли з кабінету нові командантки із своїми секретарями, увійшов несподівано пан Янчевський; він був так занятий, що навіть не завважив тільки що вийшовших дам.

— Пане "презус"! Відкіля ви? Наче з неба гепнули. . . Ось і не ждав, — здивувався суддя. — Дуже радий, що сліпа фортуна прикотила на своєму колесі дорогого гостя.

— Важні новини. . . важні вістки. . . — заговорив в переході Янчевський, налягаючи на ранену ногу. — Пан певно вже знає про нашу невдачу: замість Кармелюка піймали ми лише одного лотра, — який, як виявилось, є хлопом Пігловського. Поки що я його лишив під сторожею. Обміркуємо опісля що з ним маємо робити. Мене займає тепер важніша новина: тут би летіти, не гаючи й хвилинки, а я ось на кулі.

— Чував, чував про ваше нещастя. . . Ой, bestія, "псякреф"! Але небезпеки, борони Боже, нема? Пан презус також себе не щадить і легковажить своє дороге життя. . . на тих лотрів треба б післати москалів; нехай ідуть пси на псів, а шляхетське життя цінніше. . .

— Е, пане! Що москалі? Ще стануть допомагати "бидлові"... Ось я чув, що від генерал-губернатора йдуть якісь розпорядження про надзір над нами, щоб ми не надуживали поміщицької власти... Кажуть, що і від пана Цезара є подібний указ. . .

— Святий Себастіяне, хорони нас! — зідхнув суддя і, підсуюючи Янчевському крісло, додав приязно, — сюди, сюди прошу. . . тут вигідніше. . . чи не прикаже пан під ранену ногу подати стільчика?

— Не заходіться, пане, я не пестій, а вояк... Так ось, бачите, на москаля ніяк не можна спуститись — це по перше, а по друге — нам не можна сидіти заложивши руки, та дождати біля моря погоди... не можна! Ось і мені також пожитися і возитись з ногою не можна, а я рухаю... без втоми, наче хорт за лисицею... і тепер перенюхав важну вістку: Кармелюк має пристановище в Деражні, у тамошнього схизматичького попа!

— Що ви? — навіть подвівся від здивування суддя. — Чи ж це можливо, щоб слуга жертвенника переховав у себе душогубів, розбійників?

— Я привіз із собою свідка, який це посвідчить.. Гей пане Зеленський, ходи сюди!

В третій кімнаті почулись тяжкі кроки і через хвилину увійшов в кабінет незнайомий чоловіча, одітий по міщанськи, присадкуватий, неповоротний і на одну ногу кривий. Вклонившись низенько, він поцілував суддю в коліно.

— Ну, розкажи, вацьпане, де ти стрінув Кармелюка? Треба додати, — звернувся Янчевський до судді — що він дуже добре знає гайдамаку: служив у його банді.. на мій приказ служив... це вірний слуга із загонової шляхти... Та повтори і панові судді свої помічення.

— Після облоги печери, ясновельможні панство, — почав Зеленський, — після викурювання гайдамаків я невідлучно находився зразу за печерою на варті, опісля ж при багатті... Ось і пан Читецький потвердить це... ми з ним стояли рам'я в рам'я. . . .

— Читецький, здається, був біля корчми... — завважив Янчевський.

— Перепрошую ясновельможного пана — увесь час зі мною.

— Дивно, глипнув підозріло на кривого Янчевський, — ну, говори далше. . .

— Так ми перестояли з ним цілий день і майже цілу ніч... а коли дізналися, що Кармелюк вискочив з рук і що його зараз не будуть переслідувати, то в мене душа пішла в п'яти. . . Думаю: "не дай Боже, що як він мене допаде, то так і замурує наче пса"... А Читецький і каже: "іди до мене в Кальну Деражню". А він там і живе. Я зрадів, що бодай жива душа буде зі мною і пішов з тою думкою, що увесь час перечекаю в Деражні, а опісля і являюсь до послуг його мосці... Ой, "Пані найсьвентіша, Матко Боска!"...

LVII.

— Ну, ну, що далі? — підігнав кривого нетерпеливо суддя.

— Так ми, вельможний пане, і пішли... Йдемо й огля-

даємось на всі сторони, чи не заховавсь де за яким пеньком гайдамака... Ей, ей! Такий страх, що ну! Впаде листок, а здається, що це хтось на пальцях закрадається, що вже ціла банда ринула в погоню...

— Ха, ха! Хоробрі лицарі! — з погордою сказав суддя.

— А що ж, ясновельможний пане, видима смерть лячна! — почесав п'ятірнею свою кучму оповідач. — Ну, за дня ще сяк так: сонце світить, хоч і ліс, а все таки до-вкруги видно, а і всіляка нечиста сила ховається перед денним світлом... А ось як настав вечір і з кожного корча піднялась п'тьма, і дерева почорніли і стали якимсь страшидлами... лісовиками... ну, тоді і я, і товариші почувли як волосся стало підніматися наші шапки... Хоч і близьенько була Деражня, ми ніччю не рішались йти і підночували під гнилою колодою; а заледве зірки стали при-меркати, ми й рушили в дорогу. Виявилось, що ми лежали всього на всього 400 метрів від обрубки, а за обрубкою зараз таки і Дерезня і став... Зраділи ми і майже метнулися у село, а як завернули в першу вулицю, так і на душі прояснилось: пішли вже спокійненько кроком і стали роздумувати над тим, де б то зарвати щось перекусити... Черева нам так було попіднімало, що здавалося, наче всі кишки скрутились і приросли до спини...

Янчевський через увесь час не слухав кривого: якесь сумне підозріння вкралось у його душу і починалось розростатись, приймати різні види і підніматися бурю в гру-дах.

Чому вона згадала про Читецького? Значить, що вона бреше? Або помилилась і кого іншого взяла за нього? — вертілось вихром у нього в голові, — а думка думку гонила... — Або помилилась, або бовтнула перше-ліпше порекло, хочаби затаїти правдивого провідника. Але хто б це такий міг бути? Чи не цей хвалько, безвусий Рудковський? Але я йому після облоги заборонив був й носа показувати... Остаточо він міг там і крадькома явитися!... О, сто громів! — крикнув Янчевський і,

щоб поправитись, додав Зеленському: — та ти оповідай не про кишки, а про діло. . .

— Перепрошую ясновельможного пана...—здрігнувся наляканий хривий. — Я до того й хочу довести, що як ми підходили до попівської оселі, то думали, чи не зайти б до батюшки за шматком хліба, — та було ще дуже рано, тільки що сіріло.. Ось дивлюсь я крізь пліт і думаю собі, а бодай би наймит, або наймичка на наше щастя пробудилась! Коли зирк: відчиняються в попівській хаті двері і відти виходить якийсь мужчина... Я зрадів, мало що не кинувся до нього, та припинив мене за руку товариш. Стій! — каже, — хто зна чи це наймит, чого б йому ночувати у світлиці? — Та до наймички ходять! — шепнув я. — Невже ж? — засміявся Читецький. А мужчина вийшов і пішов прямі до стайні, — отже прямо до нас, бо ми стояли поза плотом біля стайні... Підходить він ближче. Кармелюк, правдивий Кармелюк. Товариш мій також, як глянув, так і гелнув колодою, та поповз поза стайню...

— А може тобі, вацьпане, привиділось? Зі страху чей-же і кіт може видатись львом, — сказав суддя.

— Ой, де вже там, ясновельможний пане, я Кармелюка, наче своїх лять пальців знаю і того шельму, як і ясновельможного пана, пізнаю, хоч би і вночі, хай він і не знати як відвертає морду... Він, він! А ще як в стайні заговорив до свого коня, так голос його мене аж за печінки вхопив.

— А що ж він заговорив? — допитував суддя.

— Коню, говорить, мій милий, — пора в дорогу... Пора в пущі, яруги! Побув хвилину чоловіком... Заглянув у спокійний кутик, а тепер знову до звірів, знову під тровлю того сатани... Ех, доля!... — Йй Богу, так говорив.. врізалось воно мені розжареним залізом...

— Ось це дуже важне, — завважив суддя і насулився. — Це, будь ласка, може служити неопрокиненим доказом, що у попа був Кармелюк... Ну, а дальше, куди ж він подівся?

— Осідлав коня вивів за ворота, перехрестився і гай-

да за село, у ліс... Ми з товаришем зайшли лише на годинку в Дальну Деражню і зараз таки майже бігцем поспішили до його мості пана "презуса" передати вістку. . .

— А ти справді тямаш, — промовив Янчевський вивірівшись похмуро і вперто на кривого, що не розлучався ані на хвилинку з Читецьким? Гляди, це дуже важне. . . пригадай собі ось від тої хвилини, як ми облягли печеру.

— Ясновельможний пане, — на рани Пана Єзуса — я говорю правду. Нічого я не призабув, а і до смерти здається не забуду, як гуркотіли від тої пекельної діри самостріли і як почали валитися... Я стояв рука в руку з Читецьким і бачив як він побілів, наче крейда і затрясся... Ну, а коли ясновельможний "довудца" крикнув, щоб берегти зад печери, то ми з Читецьким метнулися за печеру і коли вчули, що "збуйци" вже поздыхали, то перші з ним вернулися до багата і разом були вже до ночі, а опісля вже пішли в Деражню.

— І ні на хвилину не розлучились, не виходили на обрубку, не бачили повозки пані маршалкової?

— Божусь!

— Ну, гарно. . . йди!

Коли шляхтич відійшов, то суддя спитав Янчевського:

— Яка цьому причина, що ви так цікавитесь тим Читецьким?

Янчевський спалахнув і закашлявся, а після вже, перевівши дух і придавивши на силу сум, сказав:

— Я підозріваю змову з розбійником. . .

— Невже ж шляхта може помагати хлопіві?

— Бідаки всі, не виключаючи й шляхти, за ним, — горойжився Янчевський. — Але що пан суддя думає тепер робити? Чи це певна річ, що піп переховує Кармелюка, що розбійник тішиться симпатією цього кутика... а вважайте і на те, що всі поли піддержують і вихваляють гайдамаку. Я вже давно хотів було потягнути до відповідальности і тих бородатих шизматиків, але не було фактів...

а тепер... тепер... можна відразу арештувати деражнянського попа і баста!

— На Бога, пане — жахнувся суддя так, що його червоне лице пожовкло. — Не роби такого гвалту. По перше ми не маємо на це ніякого права, ми можемо тільки донести благочинному, а по друге у нас нема ніяких доказів на проступки попа. . .

— Як ніяких? — піднявся з крісла Янчевський і зараз таки й присів, хапаючись за ранену ногу.

— Так, що ніяких — говорив далі спокійно суддя. — Ми тільки знаємо, що Кармелюк був у попа; але чи піп знає, що приймав у себе розбійника, а не шляхтича-економа, це нам невідомо. А Кармелюк і нас не раз обманював... Так значить, щоб взятись до попа і то законно, треба передовсім постаратися про докази свідомої опіки над розбійником. До того, думаю, конечно потрібно ось що: по перше задержати все в глибокій тайні і приказати тим обом шляхтичам, щоб вони про стрічу з Кармелюком нікому ні словечка не казали... а по друге, треба в Деражні встановити тайний надзір, а навіть засідки: очевидно, що розбійник вернеться ще не раз у це пристановище; а вкінці, не зашкодить випитати цього лотра, який опинився в панських руках: може бути, що і він нам дещо пояснить.

— Так, пан суддя правду каже, я погарячився! — сказав нервово Янчевський. — Останніми часами мене так зворушують всі ці невдачі, що я починаю тратити розум... У цьому бачиш дурноту, підлоту, якої не можна було б підозрівати навіть у кращих людей.

Його слова перервала Розалія, яка увійшла тихенько в кімнату.

— А! — здивувалась вона, і наш ранений Геркулес тут? — але в тоні, яким були сказані її слова, звучала крім здивування, ще й притаена тонка іронія.

— Чому ж пан не лікує своєї ноги? — Додала красуня, щоб зм'якчити тон першого вислову. — Адже ж куля не жарт!

За Розалією війшов в кабінет і Рудковський, але за-

вваживши Янчевського, відійшов в дальший куток і нахмурився. До нього підійшов тяжко перевалюючись з боку на бік суддя і став щось до нього тихенько говорити і шепотом переконувати.

Янчевський глянув у їх сторону зловимим, повним ненависти поглядом і відказав колючо Розалії:

— Що — куля? Бувають рани і тяжчі! — і він холодно підніс руку Розалії до уст.

— Розумію: колючки самолюбства. Але, я поможу панові втихомирити їх.

— Увесь у панських ногах, — всміхнувся квасно Янчевський і опісля додав обережно: а пані кохана добре знає Читецького?

— Або що? — спалахнула легенько Розалія, але побачивши зовсім спокійне лице Янчевського, зараз таки заспокоїлась. Певно, скільки то разів він бував у нас на ловах, стояв навіть не раз з хортами біля мене; минулого року подарував мені дві живі серни. Я його дуже добре знаю. Та чей же і пан його також знає?

— Певно, певно. . . Але чи він це, здається, їхав з коханою панею в повозці і провів її до коршми?

— Він! — відказала твердо Розалія і сміло глянула Янчевському у вічі. — Але на що це панові?

— Зараз поясню. Ще одно питання: чи не згадував він пані про якого Зеленського?

— Ні, нічого не говорив... Оповідав тільки про те, як він разом з паном "презусом" облягав печеру і стріляв до bestії Кармелюка.

— А! — протягнув Янчевський, — в такому разі це все видумка: його підозрівали у зраді, але також він був разом з панею, то я тепер зовсім спокійний... Зовсім, — повторив він, затираючи руки і змінивши тон, сказав веселом голосом: — так, значить, будемо разом діяти. По приятельськи, спільно! Добре? — підчеркнув він, впиваючись очима в лице Розалії.

— О, певно! Чи ж пан міг навіть про те сумніватись! — додала ніжним шепотом Розалія і з чарівною усмішкою витягнула до Янчевського обі руки.

— Ніколи, ніколи! — сказав патетично Янчевський і похилився до рук красуні. — Зловимо гайдамаку, але перше шельму, його улюблену, коханку. О, пані кохана, моя красуне; ти правду кажеш, що баба і обдурить і продасть!

Він голосно засміявся, але у його сміху крізь удавану веселість пробивався притаений, зловіщий тон. . .

Чотири дні дожидали Кармелюка Андрій з Уляною біля яру.

Другого дня вечером прилучився до них Дмитро з Олексом і останніми вірлятами. Вже по дорозі до коршми вони довідались від мужиків про зруйнування їх старого гнізда і зараз таки поспішили захватись в глибині лісу, де вже Дмитрові не трудно вишукати серед відомих йому таємних закамарків новий табір Кармелюка. Залишивши хлопців під проводом Олекси, він метнувся на розвідки і після двох невдач знайшов вкінці нове пристановище Уляни і Андрія.

Зараз таки посипалися запити, випитування і відповіді. Два рази мусіла Уляна оповідати солдатів цілу історію їх нечуваного визволення, а за кожним разом Дмитро перебивав її оповідання окликами дикої радості й подиву.

— Ух, ти, сто чортів йому з фельдфебелем у зуби! — крикнув вкінці Дмитро, кидаючи з розмахом шапкою до землі. — Адже це все одно, що вирвати вовкові із пащі смачний шматок! Ех, прийняв би я, їй Богу і двадцять лозин на спину, щоб тільки поглянути як осатанів цей собачий син, коли побачив, що пташенята вилетіли з його рук.

— Ну, пісня ще не доспівана, — завважила поважно Уляна, — ми то ось вилетіли, але як справився отаман? Чи не стрівуся він, виходячи із лісу, з ляхами? А з ним же був і хлопчисько.

— Марниця, мати-отаманихо, марниця! Розказували нам люди, що саме отаман із усім своїм кохлом втік з під

носа панам і що Янчевський із своєю командою, поїхав додому лютий, наче скажений вовк!

— Ну, так значить, батько вирвався! — крикнув радісно Андрій. Коли з лісу здоровий вихопився, так там його і хортами не догонять!

— Го-го, — притакнув і Дмитро, — відступив у повному порядку!

Уляна незвичайно зраділа вісткою, що її приніс Дмитро; надія на швидке побачення з обожуваним отаманом повернула її звичайну веселість.

— А поки приїде отаман, угости нас, коли є чим, і розкажи як справився? — звернулась вона весело до Дмитра.

Солдат з охотою виконав бажання отаманихи.

— Ще б не було чим угостити! — крикнув він. — Такого винця дістав, що ай-люлі! Малика! — і витягнув з-за пазухи заплісіну пляшку і свій невідлучний кухлик, він почав був оповідати про свої походи і подвиги, про це, скільки грабунків вони вчинили спільними силами і скільки славних некрутів привів з собою.

Уляна не зовсім й слухала його оповідання; її слух жадібно ловив найменший шелест в лісі, дожидаючи лицарського свисту отамана. Але довкруги було тихо.

— Та бо ти не слухаєш мене, мати-отаманихо! — крикнув вкінці Дмитро і додав підморгуючи бровами: — все дожидаєш отамана? Не бійся, прийде... Так я ось приведу сюди увесь наш полк, на випадок приступу.

Минула ніч, настав досвіток третього дня, — а Кармелюк все не вертався.

Тривога знов стала мучити Уляну; тисячі найстрашніших пригод, які могли стрінути отамана в дорозі, виплинули у її уяві. Бліда, зворушена, вона то виходила на пригірок, то сиділа неповоротно, опустивши руки, прислухуючись найменшому шелестові.

— Та чого ж ти гризеш себе отаманихо? — вговорював Дмитро Уляну. Адже отаман врятувався, це правда як Бог святий!

— Врятувався, а чому не приїжджає? — сказала Уляна,

піднімаючи на Дмитра, палаючі сухим вогнем, очі.

— Мабуть доброго гака зробив.

— Таж сам батько приказав, щоб його три дні тут дождити! — вмішався в розмову Андрій.

— Ну, так нема чого й журитись, — заявив рішучо солдат, — значить, що постановив куди будь заїхати.

— Куди ж?

Те питання Уляни лишилось без відповіді. Дмитро тільки здвигнув плечима і сказав:

— А хто його знає? Коли приказав ждати три дні, значить не дармо... Щось задумав...

Дмитро нехотячи роздратував ще більше непевність Уляни. Були тільки дві певні причини, які пояснювали так довгу неприсутність Кармелюка: або його зловили ляхи, або кудибудь заїхав. Перше було виключене певними даними, що їх подав солдат; лишилось друге, стверджене в добавок тим, що отаман сам заявив, що вернеться доперва після трьох днів. Відходити на таку значну віддаль тільки в тій цілі, щоб собою затерти сліди, було нерозумно і безцільно. Виходило, що він зараз же таки мав замір кудись поїхати. Але куди? Чому він їй цього не сказав? Чому замовчав і затаїв? — повторювала собі в сотий раз Уляна, мліючи від ревности і злоби.

Минула ніч, отаман не вернувся. Четвертого дня, до світа, товариші знов почали було роздумувати над тим, куди міг заїхати отаман. Тепер вже неспокій заволодів і солдатом і Андрієм.

— А чи не повів він свого хлопця назад в Головчинці? — заважав Андрій.

При тих словах Уляна так і спалахнула.

— Так, так! — крикнула вона, втішно хапаючись думки, поданої Андрієм. Тому то він і відлучився від нас в хлопцем.

Це припущення, імовірно, воно вибавляло її від нестерпних мук ревности, але рівночасно підсичувало ще неспокій про судьбу Кармелюка.

Зрозумів це і солдат.

— Ну, коли він туди і пішов, так ціла оправа навіть фунта клоччя не варта — завважив він. — Там чейже Пігловський, до нього може заїхати Янчевський і ще хто, а діти, відомо, — діти.

— Адже і минулого разу вхопили батька тільки тому, що він пішов в Головчинці; там його і вислідів Янчевський, — додав Андрій.

Тривога заволоділа всіми. По короткій нараді рішили, що наколи отаман не вернеться до ночі, то Андрій із солдатом, які найліпше знайомі з місцевістю, підуть в Головчинці на розвідку.

LVIII.

Вже темна ніч залягла ліс, коли Кармелюк під'їхав до вузького узвору, занятого тепер Уляною. Було це дно якоїсь круглої гірської річки, завалене великанськими брилами каміння, відземками і пеньками вивернених з коріннями дерев, які звалились зі стрімких берегів яруги. Очевидно, воно служило збіговищем води в часі обильних злив, тепер же було вкрите купами нанесеного ліску й каміння. Вже здалеку Кармелюк завважив у тому вузькому, зигзагувату у глибину зворі, мерехтливу крапку, — це палахкотіло багаття. Біля багаття лежали на киреях: Олекса, Андрій, Дмитро і ще двох ватажків. Уляна стояла далеко напереді; її чуйне вухо давно вже розпізнало тупіт кінських копит. Уся вона освічена червоновим світлом багаття, тремтяча і жаждуча, зарисовувалась в темряві ночі наче втілення тривоги й дождання.

Кармелюк продирався дном яру пішки й поволеньки, зіізши з коня. Довкоуги було темно, наче в могилі, тільки жигаючий у віддалі червоний вогник вказував напрям. Каміння, скали, пні розбитих дерев перетинали за кожним кроком піскове русло.

Мовчки ступав Кармелюк, занятий своїми думками. Тільки форкання коня нарушувало похмуру тишу звору.

— Хто йде? — дався чути оклик і із-за обломка скали,

всуваючої аж в середину русла, піднявся узброєний від голови до стіп розбійник.

— Свій, — відказав Кармелюк, — вовк з лісу.

— Отаман! — крикнув голосно Гололобий, — кидаючись до свого обожаного отамана.

Голосний крик його залунав понад узвором, а у відповідь на його почувся такий же втішний відклик жіночий. „Отаман! Отаман!“ І Уляна стрілою метнулась вперед, перескакуючи через каміння й колоди.

— Ти, ти?! Іване! Живий, здоровий?! Чому не приїжджав? Чому спізнився? Змучилась дожидати! — засипала вона Кармелюка питаннями і поцілунками, повиснувши у нього на шії.

— Та ось довелось заїхати... — Кармелюк навгад назвав одно із подальших сіл, — і переднювати у паламаря, бо пани довкруги розіслали потоню.

— Господи! Так і чула моя душа! — крикнула Уляна. — Намучилась бо я, ціле серце перетліло!... — і вона знов кинулась до Кармелюка і обнявши його шию руками, пригорнулась до його грудей.

Із деякою натугою відповідав Кармелюк на її поцілуки і намагався незаметно висвободитись з її кріпких обіймів. Цей бурхливий вияв любови в присутності чужого чоловіка чинила на нього немиле враження; тут було доволі пристрасти й вогню, але не було тої принадної жіночої ніжності, якою його так чарувала Олеся.

— Ну, Гололобий, бери коня, а ти, Уляно, веді мене до вогню: перемерз я і зголоднів здорово, — звернувся він до Уляни, щоб не дати їй завважити настрою, який ним заволодів.

— Зараз, зараз, соколе мій! Все є! Все готове! — крикнула втішно Уляна і метнулась вперед.

Лежачі біля вогню, ватажки вже зачули голос Кармелюка і кинулись йому назустріч. Після кріпких обіймів і всеможливих проклонів, якими висказували свою найбільшу радість, всі порозміщувались довкола багаття. Уляна розставила на розстеленому на землі килимі різні

припаси і напитки захоплені Дмитром із собою і сама примістилась біля Кармелюка.

Кармелюк оглянувся довкруги: запеклі, грубі обличчя товаришів, сяючі втіхою на вид свого отамана, вернули йому знов веселий настрій душі.

— Ну, панове-товариші, — сказав він наливаючи підставлений Дмитром кухлик, — зібрались ми знову всі цілі і ненарушені на злість нашим неапативним. Накопи ми вирвались із кітків смерті, значить, що доля ще за нами, значить, що пісня наша ще не доспівана, а буде ще довго греміти по рідній Україні на страх нашим ворогам, а на радість нашим братам! Нехай же ця перша чарка буде нам на здоров'я, а ворогам нашим на безголова.

Тост отамана стрівувався з грімкими окликами одобрения, всі потяглись до нього цокнутись, хто ківшиком, хто срібною чаркою, а хто просто таки й пляшкою. Веселий гомін нісся понад багаттям.

— Стійте, панове, — промовив нагло Кармелюк стурбовано, — чому це я не бачу між нами дядька Явтуха?

На спомин цього імени всі сумно схиляли голови.

— Вмер? Зловлений?

Уляна і Андрій зідхнули.

— Так що ж, пане отамане, — відказав Андрій, — віддай йому, сердешному, не солодко довелось... Таки й так, вхопили ляхи.

— Коли ж? Яким чином?

— Та тоді ж, коли й нас накрили. Адже ти, пане отамане, післав було його в коршму звідатись, яка це пані з паничами була ласкава до нас заїхати? Ну, він і пішов, а назад вже й не вернувся, так і здається, що влучив прямо в руки панам.

— Так, так, так! — крикнув Кармелюк бючи себе долонею по чолі. — Господи, а я за гаряча й забув про нього.

— А хоч би й не забув, — перебила Уляна, — так і що ж би ми могли зробити? Тільки б себе запалястити,

а йому в нічім би не допомогли: Ляхів же було в десятеро більше.

Ніхто не одказав отаманисі; всі сиділи звисивши голови і понуро гляділи в землю.

Глибоке зідхання вирвалось з мохнатих грудей солдата.

— А жаль Явтуха, дуже жаль: був вірний боковий, а й сотник би з нього виїшов на славу!

Солдат замовк.

Тяжка мовчанка запанувала між розмовниками; пійма, яка залягла ярок, окружений лісовим гущавником достроювалась до понурої мовчливої картини.

— Ех, та що там і думати, — крикнув з гіркістю солдат, гепнувши з цілої сили шапкою в землю, таке то вже наше життя! Видно, що всім нам однакий кінець: гойдатись між небом а землею!

— Ні, братіки, — заговорив Кармелюк, — так не можна! Ми тим тільки і держимось на землі, що обстоюємо один за одним наче брат за братом. Не можна покидати товариша в біді, а чей же вони тепер на нім відомстять усю свою диявольську злобу. Треба його спасти!

— Та як? Де його шукати? — спалахнула Уляна. — А як вони його перевели вже в Кам'янецьку тюрму, так його відти не вирвемо!

— Не біда, — сказав Кармелюк. — Дізнаємось тільки куди його ляхи запроторили, а це вже не так тяжко: без хлопів пани ні з чим не справляться, а хлопів нам розкажуть усе, лише тільки, щоб він був живий, а там, не будь я розбійник Кармелюк, як не буде Явтух знову з нами біля вогню чарку кружляти.

Певна постанова отамана підбадьорила всіх і поселила. Всі прийнялись за їжу і питво, перекидаючись веселими жартами й дотепами.

— Ну, Дмитре, — звернувся вкінці Кармелюк до солдата, як вже заспокоїв свій перший голод, — ти, здається про нас вже все знаєш, так розкажуй, як там спра-

вився і чому припізнався? Ех, коли б ви так були прийшли в пору; нагріли б ми були здорово ляхів!

— Ну — так, розбили б на пух і прах! Ну, та усього чей же не вгадаєш. Хто був би сказав, що цей кривцун, це панський шпигун?! Припустім, отаманиха його від першого разу не злюбила, а який, шельма, був ревний! Куди не пішли, усюди перший! Ну! вже я й розірвусь, а зловлю його, собаку, — очі солдата злючо засвітилися, — відпишу йому так, що й друге око в нього полізе... Я йому на три темпа (три темпа — раз, два, три). А припізнався я тому, що загнався задалеко, — говорив він даліше, перемікуючи зразу тон голосу.

— Йде, отамане, все до ладу! Перескочив я і на Волинь, ходив до самого Крем'янця, ну і коротко сказавши, загріли добре панія, а і орендарів незгірше...

На цей оклик солдата, повний чванькуватої самохвальби, серце у Кармелюка боляче зацміло.

— Ну, для цього, брате, шкода було й ходити! — сказав він невдоволено.

— Що ж ти, отамане?! Або ж то ми тільки палили? Ми і добичі великої навезли! Самих чистих грошей двадцять тисяч золотих, ось що!...

— Ех, діти, діти, — сказав Кармелюк з гірким докором, — доволі вам вже жартувати: палите ви і грабуєте, без путя, обиджаєте і справедливого й винуватого. Займаєте деколи і міщанську худібку!

— Що ж, батьку, може деколи й трапилось, — відказав солдат, — адже від цього й необережешся. Є, та що про це й згадувати! По відрубанню голови за волоссям не плачуть!

— Але бо й міщани бувають такі живодери, що не ліпші від панів-ляхів! — крикнула Уляна.

— Та ж усього не беремо, на ціле їх життя стане ще!

— Все те не це! — говорив даліше Кармелюк, не відповідаючи на замітку Уляни. — Є в нас один загальний ворог, лянний ворог, його передовсім треба позбутись — „видихатись”. Чи чували ви, друзі мої, що тільки сам

Янчевський виправляє із своєю мерзенною комісією?! Гурми висилає на Сибір невинних селян. Катве не тільки чоловіків але і безвинних жінок і дітей.

— Смерть звірюці Янчевському! — крикнула Уляна.

На саму згадку того зненавидженого гнобителя, який мало що не закатавав їх жахливою смертю, уся кров ринула їй до голови, а очі запалали дикою злобою.

— Смерть Янчевському і комісарям! — гукнули усі розбійники, потрясаючи шаблями.

Відгомін підхопив цей вилив страшної злоби і поніс його глухим гомоном по дні яру.

Хвилину сидів Кармелюк мовчки, понуривши голову, але ось і він підняв очі. Його окружали відважні обличчя розбійників, палаючі гнівом і бажанням помсти.

— Смерть не смерть, — сказав він, — а діяльність тої зрадливої комісії треба припинити. Ми напишемо жалобу в Петербург, розкажемо у ній все наше горе, будемо просити ласки і молити будемо, щоб нас судили як хочуть, але щоб на суд прислали вірних суддів, а не наших же таки гнобителів, панів-ляхів... Ну, а поки там наша жалоба дійде, нам треба зібратись, злучитись цілою ватагою і накрити усіх суддів-комісарів.

— Гм! — муркнув солдат. — Це було б не зле: накрити всіх відразу наче купу мух долонею! Але ж на них з одною сотнею не підеш а треба зібрати цілий корпус. А де ж ми таку масу народу візьмемо?

— У нас нема такого обозу: адже наші обставили все — узвори, яри, печери і ліси.

— А хоч би й найшли місце, так чим ми перехарчуємо всіх? Відкіля наберемо хліба? — перебила Дмитрові Уляна.

— З провіантом можна би ще від біді якось справитись, — говорив дальше Дмитро, — післати на фуражирівку, і вже, а тільки ось що, такої дивізії в мішку не затаїш: — зараз таки понесеться гомін і заки ми їх накриєм, вони накличуть війська, ну, а з московськими військами нам тягатись... Йй Богу, пане отамане, краще

діяти групами. Пощо нам тільки народу під одною командою? Провідників стане на всіх а і добичі припаде для кожного брата доволі. Хіба бо ми не знаємо, кого запросив Янчевський до своєї судової комісії? Хіба ми не знаємо, де проживають ті несправедливі судді? Хіба не падають перед Кармелюком всі заборони, всі замки? А, хай мене вовк зажере, заки з'їде слідство, ми з панів виженемо охоту записуватись у судді, хай то чорти візьмуть!

Усі відчували, що мова солдата була розсудлива; Уляну вона привела у шалену втіху.

— Так, так! — заговорила вона гарячково швидко. — Вони нахвалялись, що видушать нас димом, наче вовків. Гарно ж, ми їм і покажемо, що ми — вовки, лянці, люті вовки! Ми будемо їх всюди накривати: в лісі, на великих дорогах, у їх же такі палатах, у їх відпочивальнях, в часі пирів, в часі сну! Нехай із жаху перестануть вірити брат братаві, а чоловік жінці, нехай не зазнають спокою ні вдень ні вночі, щоб ковток води оставав у роті не проковтнений. Нехай за ними по їх таки пятах гонить жаж, і дусить їх за горло холодними руками, як дусив нас в печері їх лянний дим! А!... Ми будемо являться в них несподівано, серед страшної нічної пітьми, будемо чути, як вони почнуть кликати помічі, як їх крики завмирати муть в пустих покоях, будемо бачити, як вони стануть повзати перед нами і просити, ридаючи: Даруйте життя, життя!... Як і я кричала в печері, коли не було чим дихнути. А!... Ми пригадаємо їм все до крихітки, щоб від самого жаху очі їм розсадило і розум перевернувся в голові!...

Від зворушення і швидкої мови Уляна вся почервоніла. Вона задихалась, слова виривались її з грудей зловіщим шипінням, змінені злобою очі полискували, наче у дикої кітки, яка ось-ось мала кинутись на свою добичу. В тій хвилині вона була страшна.

Кармелюк глянув на неї і почуття відразу піднялось у його в грудях. Він сам горів бажанням пімстити Янчевському, знищити його комісію, але вид цієї розяреної

жінки, яка кипіла дикою жадобою крови, зробив на нього відпихаюче враження.

Але Дмитрові і його товаришам мова і вид Уляни очевидно подобались.

— Молодець, отаманиха! — крикнув хвацько солдат.
— Диявол, а не баба! Люблю таких!

Тим піднесеним висловом Дмитро вірно схаактеризував враження, яке зробила Уляна. І мимоволі при цьому вислові солдата, в уяві Кармелюка знявся тихий образ Олеси з очима повними сліз.

Він знов придавив зідхання і відповів, не дивлячись на Уляну:

— Так, браття, ваша правда, не по серці мені ваша робота, але так буде безпечніше і певніше. Тільки не треба проливати надармо крови; але проклятого Янчевського ми покараємо так, що й чортам стане нудно.

Одобрюючі крики розбійників піддержали його слова.

— А тепер, — говорив далше Кармелюк, — час і на спочинок: ранок все мудріший від вечора, завтра обдумаємо як і що починати.

Було вже пізно і тому всі з вдовolenням прийняли думку отамана, тим більше, що і сита вечеря і обильні напитки також хилили голови до сну. Олекса й інші старші відійшли до відділу, який розмістився по обох боках узвору, над кручами, а Дмитро і Андрій полягали біля багаття.

Кармелюк лишився також біля вогню.

Уляна підійшла до нього і доторкнулась його плечка.

— Іване, голубе мій, чого сидиш? А ти чей же змучився, сказала вона ніжно, — йди, я постелила тобі там, — вона вказала в заглибину, спічни, засни!

— Спасибі, серце! — відказав Кармелюк. — Не турбуйся мною, йди лягай спати, а я краще цим разом лишуся тутечки.

— Чому?

— З тої сторони вільний перехід, Гололобий може заснути, а й одурити його не тяжко.

— Дурниця, він не засне, а чей же і Андрій з Дмитром тут. Довкруги в лісі розставлена сторожа. Іди, голубе мій! — прошепотіла вона, обвиваючи його шию руками. — Відпочинеш, заспокоїшся, приголублю тебе, пригорну до серця і вмиру біля тебе. Адже я так намучилась без тебе, так тужила за тобою, соколе мій, раю мій!

Руки Уляни гарячо стиснули шию Кармелюка, а палячий віддих її заливав йому лице. Вона припала до нього і пригорнулась до його грудей, не перестаючи шептати слова повні любови й пристрасти.

Однак цей вияв почувань красуні — отаманихи, викликала в серці Кармелюка лише досадливе, немиле почуття.

— Ти наче мала дитина, Уляно, — промовив він, намагаючись скрити правдивий настрій. — Відпочити я встигну завжди, а тепер треба бути дуже обережним! Коли я їхав сюди, мені вдалось, що хтось слідить, за мною. Невже ж ти хочеш, щоби ми знов попались?

— В часі, коли Кармелюк висловлював свої думки, руки Уляни поволеньки рознялись і упали з плечей.

— Ради балачки із сином і видимого ворога не завважив, а ради мене, то й невидимого боїшся? — сказала вона глухо, здержуючи ще в грудях накіпіле хвилювання.

— Я сиріток своїх, здається, три роки не бачив, а ти може хочеш, щоб я навіть дітей своїх не любив?

— Я хочу, щоб ти мене любив.

— Або ж то я що? — Кармелюк затявся, у нього не стало сили докінчити задуманого речення.

— Наколи любиш, так сповни мою волю, вволи мое бажання; Андрій може тебе заступити.

— Ех, Уляно, та що це з тобою сталося? — сказав з досадою Кармелюк. — Наче нічого й не розумієш. Тут Ячевський може накрити, а ти намагаєшся з дурницями!

Уляна спалахнула й мигом випростувалась.

— Намагаюсь, — повторила вона злобно, — ні, я не

намагаюсь нікому! — добавила вона зловіщим шепотом.

— Ну, вибачай, я не це хотів було сказати... — Кармелюк взяв Уляну за руку, але вона швидко й різко вирвала її і відійшла на бік.

В першій хвилині Кармелюк хотів було встати і піти за нею; йому було прикро, що він мимоволі обидив Уляну, в душі у нього почулись навіть докори совісти, але це не довго тривало; зараз таки в свідомості виринуло неясне почування вдовolenня за те, що ця неминуча сцена скінчилась так швидко і так щасливо. Він хотів поринути у вражіння, які його обхопили, — і ось він остався сам один.

LIX.

Легке відхання вирвалось з грудей Кармелюка; він протягнув ноги, сперся ліктем на землю, схилив голову на руку і його задумливий погляд і спинився на тліючі вуглі багаття.

Його думки в тій хвилині понеслися до вбогої хатини в Деражні у світлицю, наповнену зеленкуватим сумерком, до чудової дівчини, повної чистих думок і щирої любови...

Щаслива усмішка розлилась по його обличчі і застигла довкруги очей і кутиків уст. Він так далеко поплинув своїми опоминами, що перестав чути й бачити все довкруги...

— Над чим оце так роздумуєш? — почув він нагло, недалеко себе чийсь сухий голос, який видавався йому зовсім незнайомим.

Він здригнувся, оглянувся, і стрівся з поглядом двох, палаючих ненавистю і гнівом очей.

Була це Уляна. Вона стояла тут же недалечко, на великому камені із стрільбою в руці і не відривала від нього очей.

Щось моторошного відчув він у її голосі і побачив в поставі розбійниці.

Він здвигнув плечима і відказав недбало.

— Так, ні над чим. А чому це ти не лягаєш спати?

— Бережу табору від Янчевського. . . Адже він може накрити нас? — сказала з явною насмішкою Уляна.

— Ну, дуже добре; а тому, що ти стала на варті, так я можу віддихнути, — голос Кармелюка прозвучав спокійно; отаман загорнувся в кирею з головою, і за дві хвилині до ух Уляни донеслось його спокійне хропіння.

Уляна осталась сама одна. Палячі сльози гіркої обиди виступили у неї на очах. Вона сперлась руками на стрільбу, впилила очі в нічну пітьму і застигла у німій, повній страждань задумі.

Вона вже тепер не сумнівалась, що Кармелюк навмисне їздив кудись і то заїжджав не до родини, а до жінки, до якоїсь нової любовниці. Пять днів її не бачив, а як її стрів? Чи обійняв він її, чи поцілував бодай раз щиро від душі? Лишився тутечки берегти табір!

Уляна з їдкою усмішкою глянула на постать отамана, який спокійно спочивав біля вогнища.

„Невже він розлюбив її і найшов іншу? Невже ж вона допустить до цього і відступить його, другий? Ні! Ні за що! — мало що не крикнула Уляна від заливу палаючої ненависти. — Остатись одною на ціле життя, наче билині серед тої холодної, темної ночі? Не бачити його, не бути разом з ним і знати, що він іншу цілує, іншу обіймає, до іншої лине і серцем і душею!? Ні не бути ж цьому! — Уляна мигнула очима і з силою гелнула кольбою рушниці до каменя. — Чи вона не роздавала всім, хто тільки приходив до неї і привороту і відвороту? Невже ж вона не може привернути до себе знов свого ясно-го сокола, орла свого прегарного? Ох, — простогнала вона, — видно приворіт вже втратив свою силу? Звітріли чари, вивітріли, розвіялись... Ох! Але ж бо є такі знахорки... найду!"

З очей її скотилась сльоза, але у тій же хвилині горда отаманиха отерла її, а очі її загорілись сухим вогнем.

Але у неї самої є в руках відворіт певний! Тільки б дізнатись хто вона, ця зненавиджена розрадниця? Хто? Хто? А там...

Уляна прикусила долішню губу і встромила гарячий погляд в глибоку пільму ночі.

Довкруги було темно, мертво і тихо... Тяжкі хмари заволокали небо, де-не-де між ними мерехтіли ще слабенько бліді зорі. Справа і зліва по боках узвору піднімались стрімко високі кручі; ліс темнів на них чорною, непрозорою стіною.

Освічена багряним світлом догораючої ватри, поstatt Уляни гостро зарисувалась серед чорної глибини провалля. Тепер вона справді нагадувала собою лячну чарівницю. Губи її були тісно стиснені, а блискаючі зловіщим вогнем очі впивались в глибину ночі... А страшна думка, наче чорна гадюка, поволеньки повзла до неї і впивалась їдким жалом у її горде, мстиве серце...

**

Від літинського судді Розалія, в супроводі Агати і Альойзія Пігловського, вернула у свояси. Була це одна з найвеселіших подорожей: Альойзій ціліську дорогу на випередки обслуговував обом дамам, які більше, як колибудь були оживлені й принадні; жарти й сміхи не сходили з їх уст. Рудковський поїхав за Зеленським: він мав його привезти до пані маршалкової на допити, — а було це власне рішення, яке запало на союзній раді дам і їх секретарів.

Пан маршалок стрінув свою жінку дуже стривожений, але на сам її вид всі хмари з його чола розвіялись.

— А, „аньоде муй”, Розюню. Що це з тобою сталося? — крикнув він в одушевленні, підходячи до ручки своєї чарівної жінки, яка, наче пташка, пурхнула в залю, сміючись, оживлена, весела. — Ти більше чарівна, чим колибудь, ти прямо сяєш, наче сонце!

— Ха-ха-ха! — розсміялась Розалія вдоволенням сміхом. — Здається, що моему чоловікові по восьми літах супружжя зібралось на признання мені в коханні! Справді, це дуже мило і забавно! — і вона ласкаво поцілувала чоловіка в чоло.

— О, „крульово” моя, — промовив затинаючись від одушевлення, пан маршалок, — присягаю, я не переста-

вав цього робити з дня на день через цілі ті вісім літ, які видались мені восьми днями. Сьогодні ж слова вихопились у мене мимоволі, бо ти, божусь святим патроном, стала ще в сотеро гарнішою, як була колибудь.

— Але цього мало, пане маршалку, — прискочив до супругів Пігловський. — Наша чарівна пані виявилась ще й генієм! Пані придумала як вибавити „ойчизну“ від найстрашнішого ворога — Кармелюка.

— Що, що таке? — крикнув маршалок, відступаючи назад із переляку вже на саму згадку імени страшного розбійника.

— А це, що наша пані, наша Жанна д'Арк, придумала спосіб як піймати зненавиджене чудовище і, запросивши до співдіяння нашу прегарну пані Агату, мене, негідного підніжка панського, і пана Рудковського, і рішила перевести свої пляни в життя.

— На Бога, Розаліє! І неуже ж ти задумала із тим... із тим... „О, Матко съвента... Пане Єзусе... Моя печінка не витримає... — пан маршалок вхопився обома руками за бік і говорив, перериваючи свої слова голосними зізданнями: — ні мінутки спокою... ні годинки сну... а пан „консилярж“ ще радить ніяких турбот!... Пане Єзусе... І неуже ж ти, Рузюню, підеш походом на того проклятого „дябла“? Ах, ті облави, облоги, все те до нічого не доводить. Але те все пахне кровю! — крикнув нагло і патетично пан маршалок, підіймаючи руки до стелі, — шляхетська кров, панове!

На вид смертельного жаху свого чоловіка, Розалія з голосним сміхом впала у близько стояче крісло, — а Агата рішила заспокоїти маршалка.

— Успокойтеся! Успокойтеся ж, пане маршалку! Ми не задумали робити жодних облав, ні боїв, ні облог, — все таки гайдамака буде пійманий.

— Так і є! — Ні кропля крові, не то з нашої але навіть з їх сторони не пролетиться, — підхопив слова Агати Пігловський, — а гайдамака буде зловлений! О, для обдумання цього хитрого пляну ми зобов'язані хитрости

жіночій, яка на жаль — завжди є більше прониклива від мудрости чоловічої.

— В такому випадку, — сказав маршалок з полегшою переводячи віддих і втираючи хусточкою чоло, — цілую ручки чудових королівен наших і сподіваюсь, що вони й мені повірять тайну цього пляну?!

— О ні! — крикнула Розалія, схопившись з крісла, — і так наш секретар сказав вже дрібку забагато, а треба пам'ятати, що в наших домах і стіни мають вуха.

— Піддаюся! — пан маршалок джентельменсько вклонився — і віддаю себе в повну розпорядимість наших прегарних провідниць і вірю в успіх.

Після кількох, без значіння, речень, Розалія запропонувала Агаті зайти до приготованої для неї кімнати, передягнутись перед обідом, — а сама відійшла у свій будуар.

— Ну, що нового? — спитала вона, не відвертаючись від зеркала, у Феліцити, яка стояла за її спиною і чесала її волосся. — Оповідай!...

— Нічого, моя дорога пані, ось тільки прийшла одна хлопка до пані.

— Хлопка?!

— Так, то є вона вже не кріпачка, бо пан Хойнацький звільнив її з кріпацтва; але що вона походить з підлого хлопства, то, я думаю, останеться підлою хлопкою до кінця її життя.

— Що ж це за одна?

— А Фрося, покоївка, наколи вельможна пані пригадує собі. Вона раніше була у Пігловського, опісля купила її покійна пані Хойнацька і після смерті пані вона стала господинею у пана Хойнацького. Розуміється, люди нічого не говорили про це, але, хай мене береже Мати Божа перед опоганенням невинного лихою думкою...

Панна Феліцита лобожно піднесла очі до стелі в очікуванні, що пані зараз таки розгрішить її від того тяжкого приречення, але нині Розалія не була цікава вислухувати сплетні.

— Чого ж її треба від мене?—спитала вона нетерпляче.

Феліцита придала зідхання, — вона вже приготувала довжезне оповідання про походження Фросі, а тут пані так різко перебиває її.

— А хто її знає, чого вона хоче від пані... вона мені про це не говорила, вона тільки просить позволення бачити пані. Хоч розуміється, наколи усі люди довкруги говорять одно й те саме, то можна з того чей же виносити, що всі говорять неправду. А і пан Хойнацький також, наколи б чого доброго хотів... — панна Феліцита обидливо віддула губи, — то міг би найти собі особу шляхетну, яка, може бути, по своїй волі й доброті могла б за нього й заміж вийти, а не вязав би себе з хлопою, про яку стільки говорять, що коли б тільки забажав слухати, то не переслухав би всіх оповідань й за цілу ніч! — намагалась вона ще раз повернути до приманливої теми, але і тим разом їй не вдалось почесати язиком.

— Ну, що ж, коли вона так бажає побачити мене, то приведи її, — приказала Розалія, — але чимскорше.

Розчарована Феліцита вийшла з кімнати, а Розалія оперлась руками на туалетне бюро і задумалась; вона так глибоко задумалась, що навіть не завважувала свого прегарного личка, яке дивилось на неї з зеркала. Тисячі найрізноманітніших плянів роїлось у її голові, а серед них перше місце захоплювала думка, яким способом побачитись з Кармелюком. Останній раз, коли то вона з ним бачилась у повозці, він сказав їй, що явиться на першій її поклик, але як йому переказати цей поклик? Куди? Яким способом? Через кого? У таких відносинах вона була безпомічна. Її нікому не можна було звіритись, не можна було від нікого сподіватись поради. Навіть Агаті звіритись, — було б повним безглуздом. Розалія розуміла це, а тимбільше нерозумним було звіритись і довірити якому будь хлопві, а ця дурненька Феліцита в таких випадках не могла б бути в нічім помічною і корисною.

Приходилось робити самій, але воно доходило до

повної невдачі; а тим часом вона горіла бажанням побачити героя-розбійника.

Думки Розалії перервав легкий скрип дверей.

Вона швидко повернулася: В кімнату увійшла Феліцита, а за нею Фрося. Остання була одягнена в гранатову шовкову сукню, серпанкову запаску, прикрашену гаптом і кружевами, і в такий же біленький чіпчик, який принадно містився на самому вершку її фризованої головки. Хоч їй було 27 літ і сліди весело прожитого життя вже значились на її обличчі, але, завдяки гарному личкові, дуже гарному станові, невеличкому зростові, чепурному одію, вона видавалась багато молодшою і взагалі пригадувала собою чепурну, моторну і хитру покоївку з помпадурських часів.

Увійшовши в кімнату, Фрося підбігла до Розалії, припала до неї і поцілувала коліно красуні.

— Встань! — сказала м'яко Розалія, — хотіла мене бачити? В якій справі?

Фрося вже встигла закусити спідну губу, вийняти з кишені хусточку і надати своєму личкові дуже сумовитий вираз.

— Ясновельможна пані, — промовила вона, — я прийшла просити у вас ласки: хай мене ясна пані візьме до себе у покоївки, я служитиму пані вірою й правдою... Мені нікуди дітись, ніде голови прихилити!

— Ти хочеш служити у мене? — здивувалась Розалія, — але ж ти здається, одержала волю?!

— Одержала... але на що вона мені! Куди я з нею піду, де заховуюсь? Адже я вмію тільки ходити коло пань, одягати їх і сліпо виконувати їх прикази!

Розалія мимоволі звернула увагу на останні слова гарненької покоївки.

— Але пощо ж тобі і відходити кудибудь і просити служби? Адже ти живеш у пана Хойнацького і... — Розалія на одну мить припинилась, — і тобі, здається, було там добре?

— О, так, вельможна пані, — спалахнула Фрося, —

мені жилося там так гарно, що ліпшого я й бажати не могла.

— Ну, так і що ж? Прогнав тебе пан Хойнацький?

— Сохрани Боже! — спалахнула Фрося: — пан просив мене, щоб я лишилась, посилав за мною, — сказала вона з деякою чванькуватістю і зараз таки додала, понуривши скромно очі: — після смерті пані я занялась господарством в домі, і розуміється, ласкавому панові буде в перших днях тяжко без мене, але з того часу, як цей хлоп, — Фрося підняла свою хусточку до очей і промовила вже крізь сльози: — „пшепрашам пані“, як той проклятий лайдак Кармелюк...

— Кармелюк? — перебила її швидко Розалія, — хіба ж ти знаєш його?

— Авжеж! Я і він із Головчинців: ми служили з ним разом у дворі, — коли він був при ланичах, то я була при па... при панських покоях, — поправились вона.

— А! — протягнула Розалія, швидко збираючи до купки нові думки. — Так ти знаєш Кармелюка, але чим же він причинився до твого нещастя?

— А ось чим, ясновельможна пані: коли цьому проклятому, пшепрашам пані, остогидному псові і дяблові прийшла в голову думка зарізати покійну пані, мою добродійку, і він свій намір виконав, до пана Хойнацького наїхали справники і комісарі, щоб зробити слідство. Так, хай мені простить Мати Божа, але пани ті з'явилися в нас, розуміється не в тій цілі, щоб зловити Кармелюка, а тому, щоб набити свої кишені... Вони це й вчинили... Кілька разів вони з наворотом заїжджали до пана Хойнацького і все тащили з нього дукати, а коли його обібрали так, що й двох талярів не лишилось у нього в кишені, тоді прийнялись і за мене! Видумали, о, Єзус, Марія, що я з тим гайдамакою зарізала свою пані!

Фрося заплакала вже таки невдавано.

— Певне, на бідну дівчину можна брехати і звалю-

вати все, що хто забажає! За мною нікому заступитись, але задля того, що я наче вірна слуга, — говорила вона даліше, ковтаючи сльози, — сповняла всі прикази свого панства, ніхто не може вимагати й змовляти в мене, щоб я вішалась на шию проклятому гайдамакові і хлопів, який не признає „свєнтого папежа“!

— Авжеж коли б я того забажала, то могла б мати й ліпшого каваліра. А за що б я, хорони нас Мати Божа, убила свою добродійку пані? Певне і пан Хойнацький, з огляду на ласку покійної пані до мене, подарував мені за вірну службу декілька дрібниць, а лихі язики не дають мені за це спокою: але і при покійній пані жилось мені не гірше, а навіть в сотеро краще, чим тепер на волі.

— Так ось що, — промовила Розалія з усмішкою. — Значить, і тобі Кармелюк станув впоперек дороги?

— Нехай йому Бог заплатить за мое нещастя, хоч він цьому й не винен! — крикнула Фрося і знов заговорила в благанням, — в домі пана маршалка пани комісарі не посміють переслідувати мене, а я пані служитиму вірою й правдою і божусь, що зможу догодити пані! Хай пані спитає про мене і пана Пігловського і пана Хойнацького і пана Янчевського, він часто приїжджає до нас і...

— Ну, в такому разі мені довелось би випитувати багатьох, — всміхнулась ласкаво Розалія.

— Лихі й лінів слухи тільки тому плетуть на мене всякі небелиці, що я вмію догодити панам, у яких я служу і що я радше дам собі відрубати праву руку, як не виповнити найменшого приказу свого пана.

Притім Фрося вчинила таке невинне обличчя, яке, як не мож ліпше, нагадувало смиренного лиса в чернечому каптурі.

„Хитра шельма й булава — подумала собі Розалія, — але мені такої й треба!“...

— Дуже добре, — сказала вона вголос, — так запам'ятай собі, ти лишаєшся служити у мене — підчеркну-

ла — моєю покоївкою. Панно Феліцито! — звернулась вона до дрібки обидженої ключниці, — Марисю візьмете до себе у вишивальню, а Фрося буде при мені!

Фрося ще раз поцілувала пані в ручку, Феліциту в плічко і втішна, сіяюча випурхнула з будуару красуні.

LX.

Другого дня в обідню пору пригнав у садибу Рудковський з Зеленським. Зараз таки після того як Розалія покликала до себе у вітальню своїх союзників казала привести і Зеленського.

Коли прийшов Зеленський, вона власноручно позачиняла всі сумежні з вітальною кімнати і переконавшись, що їх ніхто не може чути, вернулася на своє місце предсідника.

— Пане „презус“, починайте допити! — звернувся до неї Рудковський.

— Дуже добре, всміхнулась Розалія, — я пічну, але попрошу вас всіх, панове, випитувати до подробиць, щоб вияснити все, що нам треба знати.

— І так ви, пане, — звернулась вона до Зеленського, — ви служили у Кармелюка?

— Два місяці!

— І добре познайомились з його життям і всіми його звичаями?

— Так як зі своїми десятьма пальцями!

— Дуже добре, в його шайці є якась жінка?

— Є!

— Хто вона? Відкіля родом?

— Цього ніхто не знає, здається, вона не тутешня, а була раніше шинкаркою у тій коршмі, куди ясновельможна пані заїжджала; вона перепродувала награбовану розбійниками скотину і всяке добро, але думаю, що тепер залишила те заняття.

— Гарно... гарно... Вона перебувала завжди в таборі?

— По найбільшій частині — з отаманом.

— З отаманом? — підхопила Розалія. — Що ж вона йому — жінка?

— Ні, не жінка, але дорожча від жінки!

— Так любить її гайдамака? — сказала живо Розалія і мимоволі вхопилась за серце, що боляче защемило. Але злякавшись, щоб її трохи заскорий вислів і півсвідомий рух не дали причини до яких будь підозрінь, вона скоренько звернулась до Рудковського: — але, пане секретарю, чому ж це пан сидить і нічого не записує? ... Та ж нам треба все запам'ятати до найменших подробиць: в нічого не значучій відомості можна знайти кінець клубка, який нам треба розмотати.

— Перепрошую, пане предсіднику! — кликнув Рудковський. — Забув зовсім! — І, вихопивши з кишені записник, почав в ньому швидко писати олівцем, диктуючи собі на голос: — При шайці знаходиться жінка, яку отаман любить... Ти кажеш любить? — глипнув він на Зеленського...

— Ще й як любить! Не з'їсть, не випе нічого без неї, слухає її у всім! Куди він, туди й вона! ... Її і розбійники всі слухають, отаманихою звуть, всі її бояться. Так її любить отаман, що за неї усякому горло перегризе.

— Чи ж це можливе, просту бабу? — вихопилось мимоволі у Розалії.

— Адже він і сам — простий хлоп, так і кого ж йому любити як не просту бабу? — всміхнулась Агата.

— А що ж, ця гайдамачка, гарна, га? — звернувся Пігловський до Зеленського.

— Пане Альойзій, це питання зовсім не на місці! — заважила Агата і жартівливо вдарила Альойзія віялом по руці.

— Протестую! — Альойзій скочив з місця і промовив тоном вправного юриста. — Питання це має велике значення: поперше — він може служити для нас мірилом сили пристрасти дикої гайдамачки, а подруге — доказом того, чи ця тигриця розлучається деколи зі своїм леопардом чи ні, однак коли б припустім, що вона ще й вигля-

дом своїм похожа на тигра то вже із-за самої ревливості не буде пускати від себе свого Рінальда ані на крок!

— Так пан думає, що тільки негарна жінка заздрісна?
— Агата кинула повний залицяння погляд на Альойзія.

— Борони Боже! Нехай і яка гарна буде жінка, і хай не знати як буде залепнена в пристрасть свого коханого, вона все таки має в собі не вичерпаний запас ревливості!
— говорив Альойзій з вишуканою усмішкою. І справді, мудрі дотепер ще не рішали, що сильніше: чи любов жінки, чи її заздрість! *jalouse de femme!* Це найсильніша сила!

— Я вповні годжусь з паном! — всміхнулась Розалія. Але ми відбігаємо від теми. І так, пане, Зеленський відповідайте на питання, поставлене паном, воно має для нас значення. Гарна гайдамачка?

Зеленський хитро підсміхнувся і моргнув своїм здоровим оком.

— Приказка каже: „до краси і до смаку нема товариша“. Розуміється, що коли б я думав вибрати подругу, то вибір мій не спинився б на такій, перепрошую чортиці, але, на всякий випадок, коли шановне панство зможе собі уявити найгарнішу відьму, так і це буде наша отаманиха: очі її чорні наче вугіль, брови впились в лоб, наче павки, а коли вона розлютиться, що буває доволі часто, то з її очей іскри сипляться прямо снопами: лячно близько стояти, щоб не занялась одежа!

— Або не присмалилась шкіра? — підморгнув Рудковський.

— О, цього від неї можна сподіватись кожної хвилини! Вона то й припала отаманові до вподоби не тільки задля своєї диявольської краси, а головню задля своїх диявольських норовів. Зарізати чоовіка й приходитьсь так легко, як доброму кухареві курятко! Сама одна на трьох піде, а як стріляє, як на коні гарцює — вогонь! Отаман поручає її часто отаманування, а коли вона вже отаманує, там живим останеться тільки той, хто душу свою однесе.

— Справді, цікаво було б побачити цю принадну чортицю! — всміхнувся кволий Альойзій і, прижмурюючи очі, підкрутив свої ясні вусики.

Агата кинула в його сторону гнівним поглядом і з іронією завважила:

— Ми цю приємність зробимо панові, але побачення це з такою вогняною жінкою може скінчитись для пана не зовсім щасливо.

Розалія не завважила тої сценки, вона сиділа, тихо стиснувши уста, уся вражена, словами донощика. Наче вогняні голки проникали їй мозок — відірваними думками: любить, довіряє. . . не розлучається. . . Слухається у всьому. . . І гарна наче диявол?

Невже ж гарніша від неї, Розалії, першої красуні, повелительки цілої губернії? Невже ж вона не зможе вирвати їй із серця Кармелюка? Вона глибоко зідхнула і по-нуро звернулась до Зеленського.

— Давно ги. . . має при собі Кармелюк цю отаманиху?

— Але чи ж це для нас не все одно, Розюню? — здивувалась Агата і зробила зовсім невинний вираз обличчя.

— Ні, не все одно! — відказала з жаром Розалія. — А це тому, коли це давня злука, то вона не може мати тої покорюючої сили, як нова, свіжа, молода любов.

— О, так, так! — зідхнула сумно Агата і глипнула в сторону Альойзія з під опущених вій бистрим, наче блискавка, поглядом.

— А тому, що ми хочемо покористуватись хитрістю, — говорила далше Розалія вже звичайним, жартівливим тоном, — то ми мусимо перевірити всі тайни наших жертв. І так пане? — звернулась вона до Зеленського. Усмішка застигла на її обличчі, а очі вплились у відпихаюче лице шлигуна.

— Оскільки мені відомо, отаман познайомився з нею недавно, з початком цьогорічної весни. . .

— А. . . — сказала Розалія, прикусивши уста, — усього п'ять, шість місяців. . .

— Гм... самий гарячий час, — завважав з многозначною усмішкою Рудковський...

— Як для кого! — докинув необережно Пігловський і на його гарненькому лиці з'явилась змучена, пересичена усмішка.

— Так пан думає, що це вже пора прохолоди? — спалахнула Агата.

— Для хлопа, пані, для хлопа, але не для шляхтича...

При словах Рудковського вся кров хлинула Розалії в голову, серце стиснулось і наче перестало битись. Вона швидко встала, підійшла до вікна і, відчинивши його, притулилась до рами.

„Самий гарячий час! — повторила вона з таємною люттю, слова Рудковського. — Певне! певне! Ось що і є причиною шляхетної скромності Кармелюка! Два роки тому назад... там в альтанці... — вона глянула палаючими очима в глибину саду, — він горів у її ніг, наче божевільний, наче оп'янілий, а тепер, ха, ха! підносив тільки її руку до своїх уст холодно з поважанням, наче покірний хлоп! Він говорив тільки про вдячність, але не про радість, він сумно згадував про минуле, але не тому, що почував свою провину, або схилявся перед нею, як перед святощами, а тому, що йому трапилась любка: баба! Проста баба, задля якої навіть її образ поблід в його очах!

Розалія спалахнула і відчула, що її серце знов загорілось живим вогнем. Але хай буде що має бути! Очі її гнівно блиснули, а руки впились в дорогий вахляр. Вона присилує його любити себе! Хоч би з гордощів! Хоч би тому, щоб роздавити її, зненавиджену суперницю.

— Розюню, що ж ти? — перервав її думку голос Агати. — Ті безбожники попросту нам тільки перешкоджають, а ти їх не спиниш.

— Ну, що ж, тепер вже можна їм розв'язати язика, — відказала Розалія і знов звернулась до розмовників

спокійна і весела. — Страх, як душно! — вона кілька разів обмахувалась вахлярем і додала.

— Я думаю, що допити вже скінчені.

— Як, — крикнув Рудковський, — допити скінчені, коли ми не дізнались нічого про все, що найважливіше?

— Поручую панові покінчити допити, а я вже знаю досить! Я змучилась! — Розалія сіла на стояче біля вікна крісло і швидко почала махати віялом.

Рудковський став вести даліші допити після всяких правил умілости. Він дізнався про імя розбійниці і всі її прикмети, намагався дізнатись, де знаходиться табір Кармелюка, але це питання розчарувало цілі збори: видно, що Зеленський знав тільки ту стоянку, у якій Кармелюк мало що не став жертвою Янчевського; але про це, де міг ховатись розбійник, тепер він не мав найменшого поняття. На питання Рудковського, чи не міг би він знов вдатись і розвідати, де заложив розбійник свій новий табір, Зеленський не тільки, що попав у страшний переляк, але й увayne обурення.

— Певне, моя шкіра непоказна, — сказав він дрижачим голосом, — але я мушу дорожити нею, бо не маю іншої!... А як пан думає, що зробить з нею не тільки Кармелюк, але й кожний з його шайки, як тільки побачить мене? Адже ті пси розбігаються всюди, по всіх дорогах, по всіх лісах. Я боюсь навіть показуватись в селі, щоб ті прокляті хлопці, які, впевняю панство, всі як один заступаються за підлим гайдамакою, не роздерли мене!

— Вибачаюсь, це правда, я не подумав, — згодився Рудковський.

— Але пригадай собі, чи нема там між гайдамаками кого, хто би за певну винагороду, згодився виявити, а ми вже не поскупимось!

Зеленський подумав хвилину, після чого рішучо заявив, що в цій банді не знайдеться ні одного чоловіка, який би зрадив отамана; а що відноситься їх щирости, так вони всі травлені вовки, яких на мякуша не зловиш!

— „Глупе бидло!” — завважав скептично Пігловський.

— Ну, так, цей сліпий поклін і послух отаманові в дечому утруднює наше завдання, але на всякий випадок, — крикнув чванькувато Рудковський, — під командою таких чудових провідниць ми не тратимо надії що виграємо перемогу! — Йди! — звернувся він до Зеленського, коли треба буде, я тебе знов прикличу.

Протягом цілої сцени Розалія вспіла вже зовсім заволодіти собою і придати своєму личкові спокійний і веселий вигляд, тільки затиснені уста зраджували притаєне зворушення красуні.

— Ну, панове, а тепер до діла, — звернулась вона до своїх союзників, коли двері за Зеленським зачинились, і вставши з крісла, заняла знов своє місце предсідника. — І так наші здогади справдились: у гайдамаки є любовниця, і мало цього, любовниця ця є і розбійницею, яка, може бути страшнішою і більш жорстокою від самого Кармелюка, і тому нам треба її доконче і чимскорше піймати.

— Згода! — схилили голови Пігловський і Рудковський.

— В таких разі, — радьте як це зробити?

— Нічого легшого, — крикнула з дитячим захопленням Агата, — піймати Кармелюка, а гайдамачка з певністю з'явиться його визволяти!

— Але ж, моя душко, — розсміялась Розалія, — як ми піймаємо Кармелюка, то пощо нам журитись його любовницею? Ми ж хочемо противно діяти: піймати цю Уляну, щоб заманити Кармелюка.

— Ах, так, так! — розсміялась Агата і наче дитина замахала ручками. — Я забула, я зовсім забула.

— А на добавок нам треба її виманити з табору, це головна річ, подумайте над тим, панове, — додала Розалія.

— В такому разі я можу представити лише один певний спосіб, — заявив Пігловський, — заставити гайда-

мачку закохатись в кого будь іншого, коли цей новий коханець назначить її місце сходи́н і побачення...

— Не вже ж пан думає, що вона проміняє Кармелюка на...

— На шляхтича? — А чому ж би ні? — Пігловський здивований поглянув на Розалію і говорив дальше трохи обидженим вже тоном: — невже ж пані певна цього, що між нашим шляхетством не знайдеться ніхто, хто би міг затьмити Кармелюка?

— Борони Боже! — крикнула вимушеним сміхом Розалія. — Як могло панові щось подібне прийти на думку! Я хотіла тільки сказати, що тій дикій жінці тільки розбійник може припасти до серця і що благородний шляхтич видасться їй тим самим, чим перлина для півня.

— А крім того, щоб її звабити, треба з нею й бачитись; і тому треба вдатись до їх леговища, ну, а хто рішиться на це? А й взагалі... надити хлопку... — Агата з бридливим виглядом надула свої губки. — Який же шляхтич піде на це?!

— Щира правда, моя дорога! — підхопила Розалія. — Так отже плян пана Пігловського непридатний.

Пігловський слухняно поклонився і сказав з усмішкою:

— Ну, пане Рудковський, що ж ви скажете? — звернулась Розалії до свого секретаря.

— Я перепрошую прегарних повелительок наших, я покладаюсь більше на золото, чим на любов і думаю, що наколи ми предложимо тій дикій амазонці добрий інтерес через гроші і приобіцяємо її повне прощення, то вона згодиться на видачу свого принадного Рінальда.

— Як! — крикнула Розалія і навіть припіднялась з крісла. — Ви певні, що любляча жінка може продати за золото свого коханка? О, в таких разі ви не знаєте жінок зовсім! — промовила вона палко. — Наколи жінка любить, то для свого вибраного вона готова забути все: імя, становище, совість, — увесь світ! Тільки смерть

зможе вирвати любов з її серця, але не золото, не золото!

Одушевлена своїми словами Розалія зарум'янілась, темні її очі загорілись, в цій хвилині була вона напрочуд гарна і Рудковський прямо вплився очима в красуню.

LXI.

— „Крульово” наша! Я би радше сказав: богине наша, — крикнув Рудковський із щирим патосом, — бо тільки богиня може говорити так про любов, але устами пані говорить уроджена шляхтянка, а проста хлопка не здібна до таких ніжних, божеських почувань, її серцю доступна лише груба пристрасть, а ту пристрасть завсіди поборює пристрасть і жадова золота!

— Але ж бо вона може завсіди наситити цю жадову і без нашої помочи, — всміхнулась Агата. — Нащо її пристрасть на наш черес, коли в тій цілі вона може явитись із своєю бандою у нас і обірвати усі наші кишені?

— Але... припустім! — намагався боронити свій плян Рудковський, однак його голос заглушив голосний сміх дам.

— Ні, пане, піддавайтесь! Наші прегарні презеси розбили нас у своїх напрямках! — крикнув Альойзій. — А тепер, прегарні дами, черга на вас: що ж ви придумаете?

— Що ми придумаємо, про це опісля — всміхнулась лукаво Агата. — Тепер говоріть ви! Невже ж ваша фантазія вже вичерпалась? Пане Альойзій, адже ви були у військах Бонапартового?

— Я воював з москалями, але не з жінками.

— А хто ж страшніший?

— Розуміється, що жінка, а в додатку така, якої очі смирять усякого!

Агата весело розсміялась, вдоволена выводами Пігловського, і жартівливо вдарила його вієром по руці.

— Однак може бути, що пан Рудковський покаже себе більше хоробрим? — відізвавалась жартівливо Розалія.

— Я б зачислив себе до щасливців, коли б такі пані дозволили мені дати доказ моєї хоробрости. Вовчиці нам не вдасться нічим виманити із барлогу; противно — легше і скоріше ми її накриємо разом з вовком в якім небудь таємнім укриттію, я думаю, що зі згляду на палку любов до свого отамана, вона конечно мусить бути у них!

— Але знов пахне кровю! — завважила Агата. Забуваєте, пане, про наше головне услів'я.

— А надто повторюєте останню пригоду Янчевсько-го, — підхопила Розалія, — яка, як вам відомо, скінчилась...

— Тим, що наш славний презес зловив замість Кармелюка, здоровезну дулю! — крикнув Рудковський і зайшовся від сміху, на згадку про невдачу свого зненавидженого суперника. — Але тисячу разів прошу вибачення у наших чудових дам за грубе слово! — стямився він по хвилині.

— Те саме грозить і нам, коли ми раз на все не залишимо думки зловити Кармелюка силою, — сказала рішучо Розалія. — Думайте і рішайте в першій мірі про це, чим і як виманити гайдамачку з леговища.

— Я „пас” — розвів руками Пігловський.

— А пан Рудковський?

— Най мені пані дозволить зібрати відділ хоробрих лицарів — крикнув з запалом Рудковський, — а божусь, що або сам головою наложу, або проклятий гайдамака буде гойдатись на шибениці.

— Не хочу того, чуєте? — крикнула гнівно Розалія, але отямившись, докінчила зворушеним голосом: — підлий хлоп не варт того, щоб і за нього лилась шляхетська кров, а вже її і так не мало поплило! Наколи брусоватий хлоп може послугуватись лише силою, то у шляхтича є ще розум і хитрість.

— Але в таких обставинах і він знаходиться безсильним, — здвигнув раменами Рудковський.

— Як? — запитала Розалія. — значить ви, панове, відказуєтесь найти спосіб виманити зі сховку гайдамачку? Пігловський і Рудковський схилили голови.

— В такім випадку — очі Розалії блиснули неудаваним одушевленням, — лишіть нас самих! Ми самі знайдемо цей спосіб, який і вам опісля перекажемо.

— Воля пані! — Рудковський і Пігловський розвели руками і слухняно вийшли з кімнати.

— Ну, нарешті лишили нас самих! — з вдовolenням сказала Розалія, коли Пігловський і Рудковський вийшли з кімнати. Розалія сіла біля своєї подруги на козелку, обняла стан її одною рукою і сказала: — О, ті мужчини! До чого вони придатні? Хай він собі буде і простим хлопцем, чи там навіть і уродженим шляхтичем, мудра жінка все обвине його тричі довкруги свого пальця! Вони не змогли нічого придумати! Але ми, ми все придумаємо!

— О, так! — притакнула Агата і з радости плеснула в долоні. — ми самі все придумаємо і тоді гарно поглузуємо над ними!

— Так отже, ангелс мій, — говорила у гарячковому зворушенні Розалія: — збери до купи увесь свій розум, усю свою хитрість, бачиш, нам треба виманити її зі сховку, то є, заставити її зробити найнерозважнішу дурницю. Скажи ж мені, яка сила може заставити жінку забути про небезпеку і рішитись на страшну відвагу?

— Любов, Розюню, любов! — крикнула зворушено Агата.

— Так, справді, моя дорога! Любов над нами, хвилює наче вихор билиною і ми зовсім віддаємось її поривам. Але на нашому серці є ще інше почуття, далеко сильніше від любові! — Розалія встала, лице у неї запалало, груди високо піднялись. — Це почуття перемінює ангела в тигра, кожную краплю крові у вогняний струмок! Вона заповнює наш ум, серце і волю! Для неї ми забуваємо все, все на світі, своє положення, становище, минуле, будуччину...

— Це — заздрість, заздрість!

— Так, заздрість! — потакнула Розалія і, нахилившись до Агати, сперлась руками на її рамя.

Обличчя красуні було бліде, очі горіли наче жар.

— Ти вгадала! — сказала вона з поривом нетаєної злоби. — Заздрість погубить її.

Свіжий ранок приніс заспокоєння Уляні і здебільша розвіяв її нічні думки. Напливали тепер спокійні розважання. Люб'яче серце намагалось оправдати вчинки Кармелюка і пояснити їх конче у корисному для себе розумінню.

„А, може бути, він і справді пересидів тих три дні у дяка, може і оправді за ним гнався Янчевський і з тої причини він рішився перебути на сторожі вчорашню ніч, а опісля вснув, наче вбитий? Але чому ж він був такий холодний, такий сухий, не обійняв, навіть не поцілував? Змучився, змордувався дорогою... Адже це можливе... — намагалась переконати себе Уляна, а що хотіла конче себе переконати, що Кармелюк її любить, то і ті міркування, такі на перший погляд неясні, здавались їй все більше і більше оправданими. — При тім усім її заздрість! Вічні допити, докори! Все те лише дратує Кармелюка і спричиняє це, що він чимдальше — тим холодніше з нею поводить. Він полюбив її за лалку і веселу її вдачу. Треба навернутись до того. Спробувати ще раз востанне, вернути собі його любов, але коли це неможливе, тоді вже станеться те, що доля судила!”

Принявши таку рішучу постанову, хитра Уляна рішила все таки передусім переконатися в правдивості слів Кармелюка; коли він був у дяка, значить — можна мати надію на те, що він її знов полюбить, але коли не був... „Але ні, ні, він був там!” — і мало що не на голос крикнула вона і, відложивши на бік рушницю, подалася шукати Довбні, якому рішила поручити цю справу.

— Слухай, голубе, вчини ласку і мені і панові отаманові. Вчора отаман вернувся дуже зажурений. Йому довелося пересидіти два дні у дячка в Вишеньках, — вона назвала село, про яке згадував Кармелюк, — і тому у дяка в хаті забув свою пістолю, а ця пістоля, — це памятка по його дідові. Так ось ти, голубе, осідлай коня і скачи

чимскорше до того дячка, — це ж не за горами, і вивідай, чи не забув отаман у нього своєї пістолі. Але вважай, про це нікому ні чичирик, навіть отаманові а найдеш пістолю, тоді й врадуємо його; а ні, так нема потреби й жалю завдавати.

Хлопець з радістю обіцяв справитися зі всім як слід, і осідлавши коня, зараз таки виправився в дорогу.

Провівши його для обережності аж до дороги, Уляна борзенько вернулася назад; застала Кармелюка вже на ногах.

— Ну, що, голубе, як спалося? — звернулася вона до нього ласкаво.

Кармелюк швидко відвернувся, сподіваючись стрінути лихі, насмішливі очі і викрилені недоброю усмішкою уста; але замість того побачив давнішу Уляну, спокійну, веселу, яка дивилась на нього з привітною усмішкою.

В душі отамана щось здригнуло. Йому пригадалася вчорашня різка відповідь, пригадалося все, що для нього вчинила ця жінка, і Кармелюкові захотілося було помиритися з нею і затерти своє шорстке поведіння...

— Прости, Уляно, — промовив він, змішавшись і взяв її за обі руки. Вчора я тебе обидив, ну, так щось найшло на мене, чи що, не знаю... Лишень прости! Не хотів я тобі чинити ніякого лиха!

Давно вже не чула Уляна в словах Кармелюка звернених до неї такого сердечного, м'якого тону; в першій хвилині вона спаленіла, пригорнувшись, хотілося їй заридати у нього на грудях та оповісти, як вона його любить, як вона мучиться, роздумуючи лише про те, що він міг її розлюбити, — але якась неясність його мови, якої вона не чула, здержала її від цього наміру.

— Та чого це ти просиш, соколе мій, я й розібрати не можу — відказала вона з привітною усмішкою. Чи ж то ми з собою не товариші-друзі? Коли б ти, орле мій, був веселий і здоровий, а справа наша росла б і кріпшала, а за марницями нема чого тужити!

Кармелюка до нестями врадувала спокійна і бадьора мова Уляни.

— Спасибі тобі, Уляно, спасибі тобі за слово добре, сказав він радісно стискаючи її руки. — Давно вже я не чув з твоїх уст такого розумного слова. Ну, давай же, я тебе поцілую за це, товаришу мій вірний!

Приголубив її і кріпко поцілував.

„Ні, не це, не це!“ — наче кричав в серці Уляни якийсь наказуючий голос, але вона поборолася спалахнувши у неї знов почуття заздрости і говорила таким же живим, веселим тоном даліше:

— Та бо ти ще й не їв нічого! Чого ж це я стою! Зараз таки зваримо улюбленого кулішу, ось і вугілля ще не погасло, а у нас є і винця гарного доволі.

Уляна хотіла було побігти, але Кармелюк стримав її ласкаво за руку:

— Постій, не клопочись, адже ти не спала ціліську ніч! Лягай, відпочини, обійдемося і без кулішу.

Рука, яку держав Кармелюк, сильно задрижала.

— Жалієш мене? — сказала тихо Уляна, не зводячи з нього очей. Пристрасна любов і тремтяча надія засяла в них.

Кармелюк зрозумів цей погляд.

— Та якже ж мені й не жаліти тебе? — сказав він з удаваною веселістю, намагаючись не дивитись на Уляну. — Чи ж ти не мій вірний друг і товариш.

Уляна придавила гіркий стогін і щоб притамити зворушення, що завлоділо нею, метнулася чимскорше хазяйнувати.

Незавбаром над вогнем завісила казанок. Покінчила свою роботу і, покищо, присіла біля Кармелюка.

— А що, Іване, чи ти вже порозсилав розвідників, щоб дізналися де Явтух?

— А ось я приказав Андрієві і Дмитрові, щоб вибрали і вирядили хлопців.

— Так, так, треба рятувати бідаку, хоч би довелося її самому головою наложити. А то Пігловський з нього

три шкури зідре. А то і не лише про одного Явтуха нам треба думати, Іване.

— А про кого ще? — сказав живо Кармелюк і звернувся до Уляни.

Уляна присунулася до нього ще ближче і ласкаво взяла його за руку.

— Про твоїх дітей, — сказала вона тихо.

— Про моїх синів... ти? — Кармелюк недовіжливо глянув на неї.

— Так, я! — говорила далі Уляна, спокійно видержавши на собі погляд отамана. — Ось ти тоді розгнівався на мене, коли я не хотіла, щоб ти йшов разом з Івасиком, а таки по моїй стороні була правда: чи ж не краще було провести хлопця, а то наколи б хоч хто небудь в селі був побачив, що ти його привів, тоді чейже дітям...

— Та я й не проважав його, тільки на шлях вивів! — перебив її Кармелюк.

„Ага, значить й справді не був там!“ — подумала про себе Уляна і говорила даліше крадькома вголос:

— А хоч і не бачили тебе з сином, так чейже усякий знає і тямить, що вони твої сини і тільки треба Богу дякувати за це, що до цього часу вони не повісили їх денебудь на шляху! Там не можна їх даліше лишати, Іване!

І Уляна заговорила про це, що нещасні діти наражені у Пігловського з дня на день на смертну небезпеку, що треба їх відти вирвати, держати їх при собі в таборі або примістити денебудь у подальшому селі; вона бажала в цьому допомогти.

Хитра Уляна торкнула найбільше болючу і ніжну струну в серці Кармелюка, і мало-помалу між отаманом і отаманихою завзялася приятельська розмова.

Ця сердечна розмова знов наче б наблизила Кармелюка до Уляни і вигладила всі різниці їх попередніх відносин.

Під кінець розмови прийшли Андрій і Дмитро й повідомили, що хлопці вже виправилися на розвідки.

Уляна подала другий сніданок, а зголоднілі товариші взялися за їжу.

Протягом снідання Уляна намагалася перевищити саму себе. Вона гостила, частувала товаришів, жартувала, сміялася й брала живу участь в укладанню плянів на будуче. З Кармелюком розмовляла дружним, товариським тоном, не докучаючи йому проявами своєї любови.

Безсонна ніч і нервовий настрій робили Улянуну ще гарнішою.

Поведінка ця зробила своє: двічі вона піймала на собі ласкавий, теплий погляд отамана.

Минуло два дні без жодної пригоди.

Уляна помирилася з Кармелюком. Розуміється, що в цьому помирненню не було вже й тіни тої палахкотячої любови, яка їх раніше лучила, але все ж таки були це близькі й дружні відносини, а Уляна покищо вдоволялася й тим, сподіваючись з часом воскресити усю попередню любов отамана.

Четвертого дня раненько вернули післані Дмитром і Андрієм хлопці.

Біля багаття сиділи: Уляна, Кармелюк, Дмитро, Андрій і Олекса.

Післанці сповістили, що Явтух знаходиться в Літинській тюрмі під скріпленою сторожею; крім місцевих стражників, ціла рота солдатів береже тюрму; вирвати його при допомозі якої будь хитрости — хто зна, чи вдасться, тому, що теперішня тюрма нова, мурована, а Явтух, як вони перевідали, закований в кайдани на руках і ногах, — Янчевський же і літинський суддя безперечно пильнують за тим, щоб над в'язнем держати строгий надзір.

— Гм... кепська справа, — проворкотів понуро Дмитро. — Прийдеться, видно, дядькові Явтухові йти пішки на Сибір!

— Хто це говорить? — спитав живо Кармелюк і гострим відрухом звернувся до Дмитра. — Це ти, Дмитре, говориш таке паскудство? — здивувався і розсердився він.

— Або ж то я що, отамане, відказуюсь, чи що? Я

тільки бачу, що з нашої веремії нічого не вийде... Ну що ж — на „ні" й суду нема.

— По чім це ти міркуєш? Хіба що рота солдатів стоїть біля тюрми і що замість дерев'яних побудовали муровані стіни? Налякали тебе москалі?

— Мене, отамане, не то, що москалі, а й дідьки хвостаті не злякають, — відказав обиджений Дмитро, — але мені здається, що цього разу ми Явтуха не визволимо.

— Та який чорт тобі говорить, що ми Явтуха не виручимо? — спалахнув Кармелюк.

— Свій розум... мій отамане. Коли б це було в іншому місті, так би й вигоріло. А тут вже удруге не ошукаємо... Ну, і рота солдатів теж не жарт і тут вже на двоє баба ворожила: хто візьме верх?

— Той візьме, хто назад оглядатись не стане.

— Що ж, можна й не оглядатись, не наvertати фронту, — гаркнув солдат, — але бо, бач, на вили тільки ведмедика лізе, та й то лишень тоді, коли її обступлять зі всіх сторін.

— Коли б прийшлося, щоб спасти товариша, не то, що на вили а й самому чортаці на роги лізти, і тоді ми не повинні надумуватись! — крикнув гнівно Кармелюк. — Той, хто боїться, або не вірить мені, хай остається дома варити куліш і сорочки прати, а я вам кажу, що Явтух тут буде з нами, — слухайте ви всі! — він з силою гримнув шаблюкою до землі. — Буде тут не пізніше як через тиждень!

З тими словами Кармелюк, роздратований замітками солдата, піднявся з місця і попрямував в глибину лісу.

ІХІІ.

Уляна сиділа тут же і чула суперечку отамана з Дмитром, і хоч вона годилась в душі з останнім, але не бажючи настроювати проти себе Кармелюка, не висловлювала голосно і ясно своєї думки.

— А що думаєш, не визволить він Явтуха з неволі? — завважав і усмішкою Андрій, дивлячись в слід за відходячим отаманом.

— Тепер я хоч і в заклад готов битись, що через тиждень Явтух буде тут разом з нами горілочку кружляти!

— Певнісько! — піддержав Олекса. — Вже коли отаман слово дав, так і додержить його.

— По вашому і небо притягне до землі! — відгризнувся злобно солдат. — Пожди, чували, що в тюрмі під замками сидить Явтух і рота солдатів до нього приставлена?! Не станемо ж ми тюрму приступом добувати, каміння розносити, а солдатів на свою сторону не приманимо!...

— І стін розносити не будемо, і з солдатами битись не станемо і манити їх не прийдеться, а ось хай я буду послідним псом, коли сам Явтух не буде нам тут оповідати про свою неволю! Чи ж бо наш отаман на всілякі штуки не перший майстер? — крикнув Андрій. — Вже як він це устроїть — не знаю, а що діло справді гарно покінчиться, так це певне!

— Держи кишеню ширше! — завважив недовірливо Дмитро.

— Не віриш? Кам'яні стіни і москалі, і кайдани, — думаєш їх отаманові трудно буде переступити? — говорив далі Андрій. — А згадай лише двір маршалка? Не був він обведений кам'яною стіною, та ще й якою! І рів довкруги, і довжезний міст, і ворота на ланцюгах і на запорах, і команди повний двір! І що ж: увійшли без боротьби і всі гроші забрали. А гроші чейже були краще заховані, як Явтух у тюрмі, знаєш! В стіні, а до того ще за якимсь королем Жигмунтом, чорт його маму знає, якому і надавити треба було вже й не згадаю що — запяток, чи острогу, — тоді тільки і відкривався. Ми самі хоч би були там і всіх перерізали, або і сім днів думали, так ніяк не були б догадались. А отаман все провідав! Сама маршалкова йому все як слід розказала, так обвинув її довкруги пальця, що в полудне...

Уляна розсіяно прислухувалась розмові товаришів, а при останніх словах вона бисто звернулась в їх сторону і напружила свій слух і увагу.

— Те-те-те! — перебив Андрієві Дмитро. — Велика штука! Врізалась баба, — ну і все розказала.

— Та яка там баба! Не баба, а пані — маршалкова! Значить, потрапить і її провести! Прикинувся таким графом, що я і очам і ухам своїм не вірив.

— Про яку це ви маршалкову говорите? — змішалась в розмову Уляна, намагаючись зберегти в голосі повний спокій. — Я чогось подібного собі не пригадую.

— Та це й не діялось за твоєї пам'яті, а за першим приходом отамана, — відказав Андрій, — вона жінка маршалка Фінгера і з того, ось... призабув як їх село зовуть. Але ти її бачила на обляві: красуня писана!

— Ще б, — додав Олекса — за нею всі пані з цілої губернії гинуть! І ось отаман обвинув...

— Тому, що баба, — не вгавав Дмитро, — хоч і маршалкова, хоч сама королева — всі вони до отамана як мухи до меду липнуть, бо отаман для них — ну: на котру лишень оком кине, — раз, два, — і готово... Коли б так Явтуха баби стерегли, ну тоді б я й згори сказав, — наша візьме; але чейже літинського суддю оком і смаком не заманиш.

Товариші не переставали сперечатися, але Уляна вже не слухала їх: випадково схоплений нею зразок розмови нагло відкрив зовсім нові погляди, про що вона до тепер чомусь то й не думала.

Адже Кармелюк жив без неї довгі літа, жив і заставляв тремтіти зі страху увесь цей край. А вона тільки й думала про його жінку. Що жінка! Ось які любовниці були у нього! Навіть жінка маршалка могла закохатись у нього. А вона, Уляна, навіть і не думала про те ніколи! Красуня, рідка красуня, — пригадала собі Уляна бачену нею на обляві Розалію. — Важна пані, перша красуня, — і подлюбила розбійника! Ні, припустім не розбійника, а графа, — Андрій каже, що отаман вдавав графа, — ну, все одно — значиться, він може вдавати що захоче. Але вона потім дізналась про обман? Всі дізнались... А чого ж вона була на обляві? Вона була одна, більше не було ні

одної пані. Значить, пані на таких облавах не бувають, а вона поїхала. Чого? За чим? О, певне в тій цілі, щоб посміятись над облудником, щоб йому відомстити! Тепер вона не може любити отамана, ні, не може!

Останнє заключення заспокоїло трохи Уляну, але зворушення викликане у її душі словами Андрія, не вгасало.

Адже це тільки один випадок, а кілька ж подібних історій могло критись в минувшині Кармелюка.

В минувшині! У тій зненавидженій минувшині, якої вона не знає...

„Але ні, що це? Знов старі думки! — прошепотіла до себе Уляна і перевела рукою по розпаленому чолі. — Що було, то минуло і зіллям поросло! Він буде її любити. Знов буде, буде!“ — шепотіла вона уперто і, вставши з місця, півсвідомо пішла вниз по усіяному камінням і висохлому руслі.

Грунт все знижувався. І чим далі йшла Уляна, тим крутіше ставали з обох сторін провалля, але на самому дні верстов за п'ять від нової стоянки розбійників, вузка ущелина мало-помалу розширювалась, ліс ділився направо і наліво і відхилявся в далечину неправильними викрутасами, обіймаючи підковою припираючий до нього степ.

Уляна навіть не стямилась, як вона дійшла до того місця і присіла на перший обломок каменя, який попався. Їй бажалось остати самій одній: випадково відхилена сторінка з життя обожуваного отамана дратувала й пекла її ревниву уяву.

Нагло Уляна зачула недалеко кінський тупіт; вона насторожилась і сховалась за дерево, готова при першій появі незнайомого чоловіка захватись у лісі.

Та ось з обрубки лісу з противної сторони виринув їздець, а бистре око отаманихи зараз розпізнало, що це був не хто інший, а висланий нею на розвідки Довбня.

На його вид Уляна мимоволі подалась вперед. Очі її загорілись, серце задрожало.

— Ось хто прояснить тепер всі сумніви! Раз на зав-

сіді! Раз на завсіді! — крикнула вона і кинулась на стрічу хлопцеві.

— Ну, що? Був? Дізнавсь? — заговорила вона ще здалеку, наближаючись до хлопця.

— Та бути був, — але про ніщо не вивідав, — відказав хлопець зіскакуючи з коня.

— Як не вивідав нічого? Чому?

— У нікого було й вивідати: дяка нема...

— Виїхав?

— Нікуди не виїжджав, бо його там ніколи й не було.

— Ніколи там не було? — повторила Уляна поступаючи взад і встромлюючи в хлопця дикий погляд.

— Але чи ти там був?

— Ну, так, там... у Вишеньках, чи ж я не знаю? — відказав Довбня. — І не тільки дяка, але там то й церкви нема і не було ніколи...

В очах Уляни все скаламутилось, кров бухнула до голови.

— Так значить, все брехня, брехня! — крикнула вона, наче скажена, і не дивлячись на оторопілого хлопця, ринула назад до табору...

— В першій хвилині Уляною заволоділо скажене бажання кинутись зараз до Кармелюка і здемаскувати його в брехні і зраді; вона і пігнала до обозу, оставивши Довбню в повнім здивуванні і тривозі.

Перебігши без віддиху з верству, вона мусіла припинитись, бо дух у неї заперло і серце ось, ось готове було розірватись у грудях.

Уляна впала на землю. Несамовита, розпука і задрість дусили її. Думки її не плили, кружляли вихром — обірвані, дикі, змішані... І спосеред них вирвалась ясно лишень одна: „все брехня, брехня! Ошукав! Зрадив! Але тепер я тебе піймала!”

Але мимовільний відпочинок заставив Улянку дрібку розглянутись у своїх почуваннях. Перша думка, яка вихопилась із кружляючих неладом в голові, була: „Щож далі?”

Припустім, вона обвинуватить його в брехні, назве зрадником, брехуном, але що ж даліше?

Уляна піднялась з землі і, обхопивши коліна руками, впилила в далечину нічого небачучий погляд.

— Що ж даліше? — прошепотіли мимоволі її бліді уста.

Даліше представлялось два виходи: або Кармелюк потрапить вибредхатись і вибавитись з дразливого положення, або признається до всього і скаже її отверто, що розлюбив її і найшов собі іншу. Що вона йому? Сьогодні любить, а завтра може покинути!

— О, тільки не це, лишень не це! — вирвався із грудей Уляни страшний зойк. — Нема сили жити без нього! Вона мусить привернути його любов до себе, хоч би й не знати що. Але як навернути? Ось вона прокинулась веселою, спокійною, і він став до неї ласкавішим, ніж раніше, але чи знов полюбив? Ні, ні! — крикнула Уляна і гострий біль та палюча обида закипіла у неї в серці, залила гарячим румянцем її лице.

Перепробувала вона усі привороти, — всі чари втратили силу! Не допоможе зілля, не допоможе ніщо!

Уляна припала головою до колін і тяжко ридала.

Довго плакала вона з таким болем, з такою силою, наче б з кожним риданням, яке вирвалось з її грудей, відривавсь у неї шматок серця. Вона стала відчувати й розуміти, що вже нічого не поверне її серце до Кармелюка.

Однак, коли вона не в силі привернути собі своє щастя, так невже ж вона відступить його іншій? — мигнуло нагло в голові Уляни. Серце її стиснулось, ридання замовкли, вона підняла голову. По щоках її ще котились останні сльози, але очі горіли вже сухим, палаючим вогнем.

Уступитись по добрій волі з дороги? Віддати його іншій, щоб вона впивалась його любовою, жила його життям? Ні, ні, ні! — крикнула в безтямі Уляна і з такою силою стиснула кулаки, що нігті впились до крові в долоні рук.

Залишився у неї ще один певний спосіб: вирвати

розлучницю з його серця. Є ворожка, яка може наділити таким зіллям. Чи він полюбить її знов, чи ні, але суперниці він вже не останеться! Але хто вона? Треба перше дізнатись хто вона, найти її!

Ця думка скріпила сили Уляни. З гарячковою швидкістю взялась вона обдумувати своє положення і шукати кращого з нього виходу.

Щоб повернути любов Кармелюка, її лишився тільки один спосіб — віднайти і знищити суперницю. Але як її віднайти? Певне, Кармелюк не виговориться перед нею, від нього вона не вивідається про ніщо, але вона може про дещо дізнатись від Андрія: він простий, його не тяжко провести, а він чейже усюди невідлучно товаришить отаманові. Але щоб це все довести до путя, треба передовсім приспати всякі підозріння. Треба вдавати веселі, люблячої. Так, це передовсім.

Уляна ще раз перебрала в голові всі думки і знов зупинилась при останній постанові.

З трудом піднялась вона з землі, упорядкувала свою одягу і вимикаючися з-під очіпка волосся і тяжкою ходою подалась до табору.

За увесь той час вона вся змарніла і коли б так хто заглянув в глибину її очей, то зрозумів би яку безодню горя і злоби несла в собі ця жінка назверх задержаного спокійного вигляду.

В обозі царила хвилева тиша й мовчанка. . .

Кармелюк мовчав і уникав своїх товаришів, а лучалось це з ним завжди, коли він обдумував якийнебудь, особливо хитрий план. Розбійники покищо спокійно відпочивали, дожидаючи з нетерпеливою цікавістю, яку штуку придумував отаман для вирятуння Ятуха.

Час на розвіді для Уляни був дуже пригожий. Хитро й обережно взялась вона випитувати Андрія. Але, попри напад на дім маршалка, Андрій не сказав Уляні ані про одну подію більше із життя Кармелюка, у якій більший або менший мірі, жінки відіграли б яку замітну роль. Він згадав про те як отаман нагородив одну польську панну, яка величаво перетанцювала перед ним серед шляху ма-

зурки, а опісля висік її мамуню тому, що вона помимо Кармелюка оповіла усім властям про свою стрічу з Кармелюком, і ще декілька подібних „жартів” отамана. Але все те було далеко не те, за чим шукала Уляна.

Після двох-трьох таких, небажаних вислідів розмов, їй, довелось переконатись, що вона від Андрія нічого не довідається, бо й він, завдяки простоті, очевидно нічого не знає і не відає.

Треба було самій братись за діло. Але як? Від кого? Яким чином можна було дізнатись хто „вона”?

„Хто вона”? Це нещасне питання шматувало Улянину днями і ночами. Через два дні вона схудла, постарілась; мимо вдаваного спокою, в очах її палахкотів недобрый вогонь і ціла вона буквально горіла від муки, нестерпимої рівності і ображеної любови.

Заледве вона оставала сама одна, мозок її сейчас починала розсверлювати томляча й палюча думка: „Хто вона?”

Перебираючи у своїй голові всі найменші дрібниці їх життя і намагаючись пояснити собі, від коли почалась прохолода Кармелюка, Уляна пригадала собі листа, якого був одержав Кармелюк. Ця маленька надія нагло освітила і зігнала до купки всі її думки. І справді явна охолода Кармелюка до неї почалась від часу одержання цього власне листа. Він був від жінки, від любленої жінки! Вона тоді відразу зрозуміла це, і тільки опісля Кармелюк якось переконав її, уплівши якесь пояснення, але то була брехня. Вона і тоді відчувала це, а тепер вже знає напевно: Письмо було від жінки! А була це жінка, яку він знав давніше, тому, що від часу його втечі з тюрми він не розлучався з нею, з Уляною, навіть на один день!

Ця невідома улюблена, мусіла зі всякою певністю довідатись про те, що Кармелюк вернувся і написала до нього листа, а листом, видно кликала його до себе. Написала листа!... Значить, не була це проста жінка, а письменна, значить — пані... Тут Улянці пригадалась відразу розмова Дмитра з Андрієм... і ті дві події злучились

в один неодмінний вислід: листа написала жінка маршалка.

Уляна ціла здригнула при такому несподіваному відкриттю: жінка маршалка, писана красуня... О, була це страшна суперниця!

Але через кілька хвилин вислід цей, який зразу здався таким вірним, почав видаватись їй в дечому сумнівним. Невже ж жінка маршалка могла любити і тепер Кармелюка, дізнавшись, що він — не граф, а простий розбійник? І як же вона, люблячи його вибралась на облаву, коли його мали ловити? З іншої ж сторони адже він листа одержав якраз по облаві; вона його побачила, пізнала і ось написала письмо, яким призивала його до себе. Так, так!... Уляна пригадала, що отаман згадував про якусь пані, яка перерізала дорогу, коли він вже збирався до Чорного лісу. Може бути, що вона в тій цілі прибула на облаву, щоб його спасти, допомгти йому! Адже ніхто інший і писати не міг! Новий улюблений Кармелюк не міг явитись за той час, а в минулому була тільки одна жінка, яка полюбила отамана, а була це пані маршалкова.

Вона чи не вона? Ціліську днину провела Уляна в задумі над тим питанням, а все таки не прийшла до ніякого рішення. Вона знов розпитувала Андрія, хто йому передав письмо, сподіваючись таким способом підхопити хоч який будь натяк на те, хто його прислав.

Нова подія ще побільшила журбу й смуток Уляни: невже ж би пані післала своє письмо до отамана розбійників через простого хлопа? Але ж як не пані, то хто ж прислав листа?

Душевні муки їй не мали границь. Уляна рішила свою долю. Ніщо цьому не стояло на перешкоді: в таборі покищо не роблено ніяких приготувань і у неї полишилось два вільних дні.

До Затиша, де проживала стара ворожка-відьма, було верстов з тридцять. Хоч вже смеркалось, Уляна рішилась йти таки зараз. Сказала Андрієві й Дмитрові, що виходить за господарським ділом на два дні з табору, і, узявши з собою декілька червінців, вибралась в дорогу.

LXIII.

Кармелюк через ті два дні майже не навідувався до свого лостою, а бродив по дебрах в лісі; загляне було на хвилинку, візьме з собою скибочку хліба й шматок сала і знов зникне. Мовчалива поява Кармелюка, понурий його вид, якийсь розстрій засмучували і Дмитра і Андрія, який пояснювали не гнівом батька, а його звичкою заходити у якебудь глухе місце для обдумання певних плянів.

Третього дня не вернувся навіть за поживою: це вже стривожило й Андрія, а на додаток лиха, що й отаманиха вийшла з табору наче б то за господарськими ділами.

Вже й смерклося, а Кармелюк не вертався; Андрій хотів було вже й кликнути Дмитра і ще двох-трьох людей і метнутись в найближчу околицю пошукати батька, як почув нагло в самому яру якусь розмову. Андрій вслухався в неї, але між ними голосу батька не було.

— Бережись!... крикнув чийсь голос до товаришів, що безпечно лежали кругом.

Всі насторожились, оглянули зброю.

— „Да ввержен я буду в гієну огненную“, коли мав, або маю що лихого на думці! — оправдувався хтось басовим голосом, в якому чути було міцний переляк. — Я знаю добре пана отамана і він мене знає. Я „ерейського дома літоросль“.

— Не бреш! — грозив йому хрипливий голос. — Дізнаємось яке тобі діло до нашого батька, чого ти лісом шляєшся, а коли по християнськи кличуть, так втікаєш! А?... Все провідаємо... Не бреш! А то тою самою „літорослю“ та тебе випаримо, що і до других віників згадуватимеш!

Дмитро метнувся в гущавник на гамір, а з противної сторони вийшов несподівано Кармелюк.

— Що там таке? — спитав він Андрія.

— Та когось піймали... Каже, що до тебе, батьку. Вже чи не шпiон це? — ось, як кривий, собака?

— Веди його сюди, розберемо! — відказав понуро Кармелюк і закуривши „носогрійку“, присів на колоді.

Присутні товариші підняли шапки й оточили свого отамана в поважному віддаленню.

Через хвилину з-поза каміння в яру з'явився полонений; він був кріпко зв'язаний; вся його одежа, пороздрана на галузках, колючках і тернинах, обдіплена глиною, болотом і багнистою ряскою, будила жалюгідний вид. Біде зі страху змінене, обляпане болотом і потом спливаюче обличчя, з купою розкуйовденого і прилиплого до чола волосся було так потішно смішне, що замість співчуття, могло приневолити тільки до реготу.

— А підведи ближче! — крикнув отаман. — Ба, та це, здається, знайомий... А підніми йому чуприну... Так і є... А це ж ти, пане хвильозофе?...

— „Аз, многогрішний Хоздодат“, — відказав тремтячим і плаксивим голосом бранець. Був це справді син дережанського священика.

— Яким же ти чудом попав знов нам у руки? Може знов їхав з качками та гусками в бурсу?

— Де ж там, пане отамане! Я про бурсу, про те ге-монське чистилище, за гріхи прабатьків призначене юнакам ще нічого, а от треба вступати в законний шлюб, — я про неї і думати не хочу!... Я давно, славний отамане, леліав надію податись до тебе й просився вступити у твої ряди, під твою опіку, але даремне...

— Проти волі родичів я не порадник, — відказав з м'якою усмішкою отаман. — Підбурювати дітей на батьків, відривати їх від рідного вогнища й опіки, не на це я сюди вернувся.

— Та коли ж, бо я тепер викинений з дому батьківського, як Йона із черева китового! — заляментів попович.

— Вигнав батько з дому? За що? — спитав Кармелюк.

— В потилицю... як слідує... ще й з чернечим хлібом — „сиріч запечатлім родитель основніє спина моя... аж поточихося аз і возлюбієм своїм отверз двері“.

— Хвацько! — завважав Дмитро. — Пронісся дружний сміх; навіть сам Кармелюк не вдержався від сміху.

— За що ж? — сказав він і опісля звернувся до тих, що привели полоненого: — та розв'яжіть йому, братіки, руки... Він же ж до нас прийшов з добром...

— Мало то що їхній брат бреше, сказав невдоволенням голосом ловець, — так і вірити? Так би можна перепустити усякого шпіона... ось, як і кривого.

— Але ж бо це невинна людина, — відказав вибачливо Кармелюк, — я сам його знаю...

— Ну, коли батько знає й велить — так це інше діло... — все ще таки вагався і зволікав розв'язувати бранця коли відізався хтось з гурту. — А чому я його зв'язав? Бо втік, ідол... Я йому кричу: „стій, куди ти?“, а він по нетрях і по болотах так і шмигає! Тільки по шматках його одержі і сліду не згубили. Насилу вже в болоті зловили... Застряг і став на пробіг кричати...

— Як же мені було не тікати, коли погнався за мною цей звір “аки вепр лютий” наповняючи повітря хруньканням!

Слова поповича спричинили знову загальний регіт, хоч постать вартового і його хрипкий бас могли дійсно нагадувати дикого кабана.

Поповича остаточно розв'язали.

— „Не отверзи мене от лица твоего“, — сказав він тоді, зложивши наче до молитви руки. — “Нищ і убог при-
нужден житиися акридами і диким медом”, — яких тут і не має, а служитиму тобі вірою і правдою.

— Та тепер вже, коли батько викурив з дому і то ще із “запечатленієм”, так нічого й робити... не пропадати ж тобі в лісі... — кивнув головою Кармелюк. — Адже ж бо ти мені наче на руку ковинька... Скажи ж лишень, чи ти в глибинах мудрости навчився бодай читати й писати рукописне письмо?

— Зовсім виілий: можу і з “візерунками”, похоже на друк, можу і в'язанкою, можу і на латинському і польському язичі, навіть по російськи, хоч у цьому менше твердий, можу і правописно із наклоном букв то вліву то вправу сторону, можу і скорописю...

— Та бо ти, мій любий, цілий скарб, — крикнув весе-

ло Кармелюк. — Такого писаря-майстра мені і треба. Ми би давно по всіх торгах і базарях виставили накази і сповістили добрим людям, за що б'ємось, так ось не було писаря. . . А сам я без вплину у гонитві і не мав часу на цю писанину. Так ось, чи бажаєш собі бути моїм писарем?

— Не тільки писарем, але і каламарем навіть! — зрадів попович. — Хоч і ужевки в мене вбий, батьку, хоч поверни на голоблю: всяке твое бажання з подвійною вдячністю прийму і виповню. . .

— Ось і знаменито! . . . Значить, ти тепер військовий писар. Слухайте, панове товариство, — сказав Кармелюк голосно, — цей попович прийнятий мною до гурту, за нього я поручуюсь . . . і настановляю його військовим писарем. Чи згода?

— Згода, згода, батьку! — крикнули обступивши його товариші.

— Що ж, посвятити б товариша-новобранця, як слід, у "фронтву" повинність, — завважив Дмитро, — а опісля й скропити.

— У нас, в ескадроні, зараз би йому вимазали піку чорнилом, а голову обтирали б перами, заставили б з'їсти здоровий шматок паперу, а опісля облили б горілкою, — ось і церемонія.

— Ова! — зідхнув Андрій. — А у нас ні чорнила, ні пера, ні паперу!

— Ось, твое слово і на руку, — схаменувся отаман, нам це все стане зараз у пригоді. А пішли по якого молодого хлопця до нашого знайомого жида в коршму, що на Ужицькому тракті недалеко, милі за півтора звідси, знаєш?

— Знаю, знаю, батьку.

— Ну, нехай же полетить і привезе, скільки лише захопить, писарського добра, а коли у нього знайдеться мало, так нехай жид побіжить у город і привезе нам його доволі!

Андрій метнувся виповнити приказ батька.

— Знаєте, діти, ось що, — після мовчанки почав було Дмитро: — чорнила й іншої амуніції у нас справді нема, але зате є у нас горілка. . .

Попович при тім слові повів носом і почав дряпати собі лятірнею потилицю.

— Так є горілка, — говорив далі Дмитро, — а решту паради можна буде замінити подібним матеріалом: піку можна буде вимазати болотом, або чим іншим, в голову можна буде понатикати реп'яхів, а замість паперу можна буде заставити його з'їсти якунебудь ганчірку. . . Адже папір і виробляють з ганчірок, — так це все одно. . .

— Справді, а опісля облити горілкою і загальний могорич! — підхопили розвеселені товариші.

З приходом філософа загальний, пригноблюючий всіх, понурій настрій відразу перемінився на пустотливо-радісний, тимбільше, що й батько отаман повеселішав, а коли лице його прояснилося, так і у всіх на серці стало весело.

Попович зачав було протестувати проти такого ритуалу посвячення, але всім бажалося подуріти й випити на радощах, і тому почали намагатися, а й сам Кармелюк мусів держати сторону товариства.

— Слухай, пане писарю, — сказав він, — не опирайся: навіть кошовому при виборах клали запорожці на голову болото, яке йому текло по всьому обличчі, а вибраний тим величався. . . Це тобі товариство хоче честь вчинити, — значить — ти йому любий.

Слова отамана заставили поповича покоритися своїй долі. Його поставили на пеньок, обмазали ціле лице болотом, обтирали голову реп'яхами, заставили з'їсти замість ганчірки шматок паперу, який найшовся на його щастя в його ж кишені; Дмитро дав йому в руку замість пера якесь помело і промовив, обливаючи йому голову горілкою:

— Хай же твое писаннячко мете мітлою і шибает у ніс всім, наче горілка! „Ура!“

Всі дружньо підхопили оклик солдата.

Попович все зносив терпеливо, але коли стали його обливати горілкою, так він не витримав і крикнув:

— “Жажду й алчу!”

Вибух загального сміху заглушив його вигук; ота-

ман же у цій хвилині підніс йому ківш горілки і шматок сала.

Полович нічого не міг відказати за цей привіт, проковтнувши горілку, він тільки сопів і давився салом. . .

— Ну, здоровлю тебе моїм писарем!

За отаманом підійшов до писаря Дмитро, опісля Андрій, а за ними останні і вартові; останнього товариша вже довго держав писар у своїх обіймах, шукаючи ногами точки опори; вкінці він догадався, що земля імовірно, була п'яна і хиталася з боку на бік, тому поспішно всадився він на колоді. Остаточо, холодна ніч, чисте повітря і молоді сили спричинили скоро в організмі філософа рівновагу, і поки кашовари варили вечерю, він вже потрохи очуняв і знову був готовий взяти участь в їжі і п'янтиці.

Вечеря перейшла весело і шумно. З'їдено було силу галушок, але ще більше випито горілки. Всі, починаючи від отамана, були в знаменитому настрою духа, — жартам, дотепам і веселости не було кінця; вибухи веселого сміху, будили далекий відгомін, який дрижачим відголосом розносився довкруги лісом. Новий писар був особливо в добром настрої. Їв за десятьох, пив до втоми, оповідав побрехеньки, чванився перед товаришами, а після вареників став навіть співати. Але під кінець, — а було це вже близько півночі — він так розмяк, попав у задуму, почав каятися своїх гріхів і заспівав жалібно, з жалем:

„І в літності, і в праздности житіє моє іждих,
І многое нетребное в грісі аз сотворих. . .

Ох, заблудння вини

Бить мні во чреві сатани”.

— Та не тужи, пане писарю, не сокрушайся — став потішати філософа Андрій. — Чого сатани боїшся, начхать йому на самий кінець хвоста — і вже!

— Певно, — притакнув Дмитро, — а то ще й в рот йому якенебудь паскудство, щоб з пекла вигнав... Але поповича мало це потішало: він все зідхав і говорив:

— Ох, грішний я, грішний! Горіти мені у вогні невгасимому, кипіти у смердячій смолі!

— Так і є, піддержав Кармелюк, — випий і підбадьо-

рись! . . Завчасно нам, брате, думати про смерть... ми ще "керпатій" піднесемо неодну дулю... Ти ось радше розкажи за що тебе пан-отець вигнав?

— Гм! — замотав головою попович, — за бабу. . .

— Як за бабу? — здивувався отаман.

— За яку бабу? — спитав Андрій.

— За правдиву... "вину дщер, іже соблазнила Адама і натворила многое множества срама..."

— А ну, ну, розкажи! — поцікавилось товариство.

— Ох, „суета сует і всяческая суета“, — почав в задумі попович, оживляючись мало-помалу в оповіданню: — "егда по великовозрастію я бил ізвержен із стада пасомих і в домі батьківськім возворен, то попал гоненію нестерпному; родитель мой, іменуя мя прісно — "ледаром" "бодуром", „нікчемою", „дурнем" і іншими подобними сквернословіями, возиміл непроложное наміреніє ісправить меня голодом, жаждою і уединенієм... і ції мірі могли б мя ввергнуть во істощеніє, — коли б мамуся — аки тать в нощи — не приносила мені для піддержки сил пирогів і книшів, а іноді і "мокрухи". . . Вкінці матуся підмовила батька, що лучше замість морення оженити мене на багатій "діві", бо краса моя для Евиного рода не одбита. . . — попович при тім відкинув назад пхаючі до очей космики мокрого волосся і підкрутив свої вусики. — Стали мене знову підкормлювати, дали "сандалі", справили весільну одежу і почали возити на розглядини і до сусідніх священослужителів і до подальших, де тільки "обрітались дщери с подобающим вношенієм". . . Але — горе! — мені грішному! Сліпа доля сміялась надійною: де була гарна дівчина, з солодким поглядом, з чудовим личком, так там не було приданого; а де воно було, там дівчина була погана, що самий її вид відлихав від себе.

— Ах ти, вовк би тебе злупив! — з співчуттям закликав Дмитро.

— Ох, — зідхнув попович. — В початках батько терпів мої вередування, тимбільше, що і самі придані не були для нього відповідними, але, вкінці, переждавши якийсь

час — і найшлась батькові до вподоби Ева. Батьюшка затупотів ногами і сказав: "Пора! Безумовно на цій, вибраній мною дівчині, женись і висвячуйся в дякони! А ні — то вигоню!" — і повіз. . . Ой, дайте оковитої, живої води, щоб залити гіркі спомини. . . .

— Андрій подав оповідачеві горілки.

— Ну і приїхали, — говорив далше попович, — ковтнувши гаразд оковитої, — признаки вказували, що сім'я була дуже грошевіта. Батько мій звертав мою голову вправо і вліво і на все вартісне тикав пальцем... увійшли в хату.... Ждемо.... Вкінці, вивели до нас і дівчину. Як глянув я на неї, так і обімлів... По спині наче мурашки перебігли... Під серцем здавило і потягнуло "на ізверженіє"... Ой, ой"! Коротковолоса, без'ока, кручконоса, криворота, багатісна.

— Га, га, га!... — зареготались всі хором.

— Важенька краля! — похитав головою Кармелюк.

— Погана від найбридкішої відьми, — додав філософ, — я стояв там угольним каменем і не промовив ані слова, а вернувшись під рідну стріху, рішуче заявив батькові, що скорше втоплюсь, чим явійду з цією твариною в законний шлюб... Ну, батько мій розлютився — як лев рикаючий, потряс мене за волосся добросовісно, приложив три рази долонею до лица і викинув мене за двері, позбавивши даху над головою і хліба.

Не встигла компанія висловити свого співчуття потерпішому філософові, коли нагло в самому яру роздався тупіт копит коня. Всі здригнулися і закам'яніли, забувши навіть вхопитись за зброю.

LXIV.

— Привіз, батьку! роздався ще здалека втішений голос, в якому відразу пізнали всі молодого Довбню, висланого Андрієм у сусідню коршму.

— Тьфу, ти! Налякав як, вражий син! Дуй його горою! — вилаяв Дмитро.

— Таки так, — притакнули інші, — і що він там привіз?

— Та це батько посилав у коршму за писарськими причадалами, — так ось він і гонив.

— Ось і гаразд, — всміхнувся, заспокоївшись, Кармелюк. — Давай це все сюди... А підкинь хто до ватри хворосту, а сюди на пень подайте ще каганця.

— А що, пане писарю, чи можеш ти нам показати, який в тебе талан?

— Можу, батьку, — відказав не зовсім твердо попович. — Дозволь тільки "главу сю омочить влагою".

— Обмийте йому, братіки, водою голову, — приказав Кармелюк.

Усі кинулися з задоволенням сповняти приказ отамана, попович лише ухав і пирхав. Вкінці привели його мокрісенького, наче утопленика, і посадили на пеньку.

— Дайте йому чим витерти руки й очі, — завважив сміючись Кармелюк. — Ну, ось тобі перо, чорнило, папір... Не обмий же всього водою.

— Буде сухо і зроблено порядно... Але що ж бо писати?

— А ось що, — говорив даліше отаман. — В Літині є суддя, випасений кабан, коли його бачив; ну це би ще пів біди, хоч і суддя, він несправедливий, бо тільки за панамі руку держить, але особливо осоружне те, що цей кабан є членом судової комісії, призначеної для зловлення мене зі всіма моїми товаришами, і та комісія устроює облави, ловить не тільки нашого брата, вільну птицю, а і невинних селян, саджає в тюрми, мучить і засилає в Сибір... І ось тепер в руках комісії, то є у судді знаходиться наш товариш Явтух... Я побожився, що відімщуся цілій комісії. Тепер і йде мова про Явтуха. Треба отже написати тому собаці судді, що наколи він добровільно не випустить нам Явтуха, то я із суддею розправлюсь так, що навіть чорти позавидують... і повірте мені, братіки, честю ручу, що погрозу виконаю!

— Важно! закінчив Дмитро.

— Так отже можеш ти те все підпорядкувати на папері? — спитав свого писаря Кармелюк.

— Можу красномовно і зрозуміло.

— Ну, так і пиши. . . тільки поволеньки і перечитуй....
Може що справити або додати прийдеться.

Попович збовтав в каламарі чорнило, глянув на нього до світла, понюхав і без одобрення помахав головою; опісля видер із пука перо, затяв, оглянув докладно на нігті розщипнув і, заложивши перо за ухо, став розглажувати на пеньку аркуш паперу; але що поверхня пенька була нерівна, то попович відірвав від свого плаща обривок поли і, при його помочи, уладив стіл до писання. Остаточно він сам розсівся по турецьки, схилив на бік голову і став за-взято водити пером по папері. Всі понахилялись над ним з цікавістю, присівши на пятах тісним кружком. Серед таємної мовчанки чути було тільки сопіння писаря і скріпіння пера; вкінці, після довгої мовчанки, він підвів голову і перечитав:

— „Його свинемордній милости, паршивенькому шляхтичу, внукові кислоокої відьми і задрипаного жида, відродкові самого сатани, літинському безбожному судді і катові, панові Слівінському, посланіє”.

Кожний вираз поповича одобрювали і приймали загальним сміхом.

— Та бо ти, у біса, добрий писака! — вдарив жартівливо писаря по плечах Дмитро.

— Досконало! Такого я і шукав — радів Кармелюк. — Ану валяй йому далше, а гостріше; щоб кожне слово, наче сірником в ніс, — понукував Андрій, соваючись від радости з місця на місце.

— Ось що пиши, — почав отаман: — я, Кармелюк, наказую тобі, щоб ти зараз таки звільнив Явтуха, щоб не судив, не катував безвинних селян і щоб сповістив і панів, не глумитись над українським людом і обходитись по людському....

— А не як з “бидлом”, — пояснив Андрій.

— І жидам не давати його у руки і віри не вражати — додав Дмитро.

— І на панщину не гонити його день у день, — відізвався ще хтось з-поза багаття.

—Ось, ось, все те і пиши, potwierдив отаман, а після довшої павзи став диктувати: — Так ото наказую тобі псяюсі. . .

— І чортячому виродкові, — додав писар.

—Добре... — казав, всміхаючись, отаман, — наколи ти не вволиш моєї волі, то своїм отаманським словом ручаюсь, що не спасуть тебе ні бузувіри — пани, ні їх паршивенькі команди, зловлю я тебе, товстяку-кабане, витоплю відразу на легкому вогні з тебе сало. . .

— І смердячий дій, на смаровило жидівських пантофлів, — доложив писар.

— Добре, — засміявся Андрій, — а опісля нарізати із його спини пасів, на яких можна було би вішати економів, здирщиків.

— А живе м'ясо під пасами посолити про запас — додав хтось з гурту.

— А опісля ще й підляти горілкою, — крикнув хтось давлячись від сміху.

— Все, все пиши, — згодився отаман, — та ще припиши, що після пасів і вогню, я йому наб'ю цвяхів під нігті, посаджу на кіл... що не пожалію ні його жінки, ні рідні і що від моєї помсти не втече ніхто. . .

— Так би їм і давно, шельмам! — крикнув Дмитро.

— Ех, важко, батьку! — відізався Андрій, — а за цим загула і ціла компанія.

Писар нахиливши голову низько над папером, довго ще писав, зупиняючись час від часу і покусуючи зубами перо.

Слова Розалії одушевили Агату.

— О так, так, серце моє! — крикнула вона, — заздрість це найкращий засіб. Але як же ми збудимо заздрість у цієї Уляни?

— Кармелюк закоханий по вуха у своїй коханці — сказала Розалія, — але треба її переконати, що вік її зраджує, що у нього є інша. А що отаман цей і справді часто-густо виїжджає без неї з табору, то збудити підозріння у

жінки не трудно. А щоб вона була в цім переконана, то ми напишемо до Кармелюка листа, ніби то від нової любки і постараємось ціле діло уладити так, щоб цей лист попав якраз у руки Уляни. У тому ж таки листі треба написати, що ніби то нова коханка визначить йому місце на сходини денебудь, де ми і постараємося зробити засідку.

— Ах, прегарно, чудово, — сплеснула в долоні Агата, — але знаєш, засідка опісля, а перед тим треба усе приготувати. Знаєш, справді це чудово! — сказала ще раз, а очі її розіскрилися: — ліс, тайні сходини і роман з отаманом шайки! Я б із вдовolenням взяла б на себе роль жіночого лицаря, розуміється, для добра "ойчизни" і потайки, щоб тобі допомогти.

Розалія остовпіла. Всяких дурниць могла вона сподіватися від Агати, але такого висновку ніколи.

"Ось тобі і помічниця! Вдоволялась би вже своїм романом з Альойзієм, а її, бач, он чого ще забажалося! І буде лізти в дорогу, аби перешкоджати! От і нав'язала сама собі мороки!"

Розалія здавила накіп'їлу у своєму нутрі злобу і заговорила поважно й голосно.

— Що ти говориш, люба? Навіть жартувати так не годиться. Наколи б цей виродок був ще яким будь італійським розбишакою, ну, так це б... і ввійшло... Але з "бидлом..." Це ж скандал!

— Ах, так, справді! — збентежилась Агата і почервоніла. Я лише так зажартувала.

— Я так і думала, — сказала Розалія, але в душі подумала собі, що з цією божевільною треба обережніше поводитися. — І так, — говорила вона даліше весело, вернімось до нашого пляну. Невже ж ти думаєш, що закохана жінка, одержавши такого листа, не кинеється на зломання в'язів на місце сходин, щоб побити суперницю?

— Без сумніву, вона прийде, і ми її спіймаємо, а за нею і проклятого гайдамаку! О, моя Розуню, ти прямо премудрий Соломон!

Агата обняла Розалію і голосно поцілувала.

— Ну бо, пожди, пожди! — крикнула вона, увільняю-

чись від подруги, — ти кажеш — листи. Але як же вона їх перечитає- Адже вона, напевно, неписьменна.

— Без сумніву, але я думаю, що там є між ними і письменні. Поминувши однак це, невже ж ти думаєш, що вона не знайде способу перечитати листа, у якому буде мова про зраду її коханця? Скажи, наколи б ти так одержала такого листа, хоч би і по китайськи писаного, невже ж би ти не з'умила дізнатися про його зміст?

— А чи ти можеш у цьому сумніватися, Розуню? Я думаю, що і хлопка-розбійника зможе це вчинити, але треба, щоб вона знала, що в листі згадується про зраду коханця. Ну, а як же ж це вчинити?

— Ангеле мій, нема нічого легшого! — всміхнулась Розалія. — Вистане, щоб цей, що принесе листа, заявив, що лист від жінки, а чейже отаманиха буде настільки цікава, щоб довідатись, від кого саме лист, і що поручено його віддати самому отаманові в руки, а підозріння уже спалахне. А небезпека, обов'язок — все розлітається і пропадає, наче дим!

Розалія розсміялася їдким сміхом, а вдоволена вдатним помислом Агати, гаряче поділила її радість.

— Досконало, досконало, моя кохана. — Я справді навіть зрозуміти і уявити цього не можу, як ти це все могла придумати!

— Я?—Розалія вдавала здивовану,—так і що ж такого великого я придумала? Я лише розвинула цю думку, яку ти мені піддала. Ти, мій ангеле, показала найбільше спритною від усіх!

При тих словах Розалії, Агата зарум'янилась з вдовolenня і їй видалось, що вона справді все те обдумала.

—Так отже, — говорила далше Розалія, — тепер, я думаю, ми можемо прикликати наших кавалерів і переказати їм наш плян?

— А вже ж, а вже ж! — промовила швидко Агата. — Уявляю собі як вони здивуються і розлютяться, — притакнула головою, — коли дізнаються, що ми вже все уплянували й постановили!

І на саму згадку про це, як вона буде дратувати Альойзія і як всі будуть одушевлятися її проворністю, гарненькі очі Агати запалали вогниками, а лице зарум'янилось.

— Коли так, то прикажу їх закликати, — Розалія сіпнула за шнурок від дзвінка і приказала, поспішно вбігаючи Фросі, щоб вона попросила пана Пігловського і пана Рудковського зараз прийти до світлиці.

За кілька хвилин увійшли оба лицарі до кабінету красуні, а зупиняючись біля порога, з усмішкою віддали поклін.

— Що прикаже пані президент — запитав Рудковський.

— Панове зволять зайняти місце, щоб вислухати нашого рішення — заявляла Розалія і поважним відрухом королевої вказала молодим людям їх місце.

Рудковський і Пігловський мовчки поклонилися і сіли.

— Ми чекаємо на вказівки від наших повелительок, які придумали певний плян піймання розбишаки! — сказав з певною іронією в голосі Пігловський.

— Пан вгадав, — відказала Розалія, — ми справді придумали спосіб, яким можна буде без найменшого проливу крові піймати гайдамаку, а честь цього відкриття, — Розалія поведла рукою в сторону Агати, — належить моїй подрузі.

Агата уся так і засіяла від вдовolenня.

З великою цікавістю слухали панове пляну, який їм представляли пані.

— Прекрасно! — крикнув Альойзій, коли Розалія скінчила говорити. — Сам Торквемада не придумав би нічого хитрішого.

— Ну, тільки на жаль і гризоту наших чудових повелительок, я мушу сказати, що цей хитрий плян не може бути виконаний, — зауважив Рудковський.

— Чому? — спалахнула Розалія і бистро повернулася в сторону свого секретаря.

— З двох причин: по перше тому, що ми не знаємо, де леговище того звірюки, — а по друге тому, що у нас на-

віть нема чоловіка, який би згодився занести листа до тієї красуні.

— Ах, так, так! Мати Божа, Розуню, ми зовсім забули на це! — крикнула з резигнацією Агата, — і мала замір вже зрезигнувати, як її перешкодив Альойзій.

— Добрими замірами, кохані пані, і пекло вимощене, кажуть бувалі люди, але — Альойзій розвів руками — треба признатися, що у тій справі і ваша спритна хитрість не доведе до пуття, бо як справді догадується пан Рудковський, гайдамачка лишиться здоровою і неушкодженою в обіймах свого невмивного Ромео.

— Н-ні! Вона мусить бути піймана! — крикнула гнівно Розалія і з силою вдарила в поруччя крісла. — А як ми її не впіймаємо, то не впіймаємо і Кармелюка, — додала вона вже спокійніше.

— За нашого віцепрезеса я готов віддати і свою душу, більше навіть: я готов сам стати поштарем і передати розбійниці листа, тільки не знаю, куди його нести, бо при усій вашій хитрості, ви не можете на ньому написати жадної адреси.

Агата віддула губки і кинула на Пігловського хвилевий погляд, і сказала з удаваним гнівом.

— Ви все жартуєте і жартуєте, а справа поважна.

— Так, справа поважна, — говорила далі з кепсько прихованим зворушенням Розалія. Наколи ми після нашого старопольського звичаю будемо гаяти час на острих словах, то певно до нічого не доведемо.

— Прегарний пан президент засоромив нас, хоч щоб його побачити ще раз в сяйві благородного гніву, я готовий знов наговорити сто тисяч дурниць... Але... але... але... мовчу! — крикнув Альойзій, відчувши на собі гострий і пекучий погляд Розалії. Мовчу й одягаю на себе кирею гробаря.

Розалія на силу всміхнулась до Пігловського, погрозила йому жартливо пальчиком і звернулась приказуючим тоном до Рудковського.

— Пане Рудковський, невже ж то і ви не бачите спо-

собу як би то може винайти місце перебування Кармелюка?

— Буду старатись, але...

— Адже ви кажете, що всі хлопці вірні і віддані Кармелюкові, наче своєму батькові?

— Свята правда...

— Коли ж так, то вони і повинні знати де він ховається.

— Дуже правдоподібно.

— Так отже, що вам стоїть на перешкоді дізнатись від них де саме Кармелюк?

— Вони нізачо в світі цього не скажуть.

— Адже знайдуться способи, які їх примусять говорити!

При тому окликові брови Розалії нахмурились, а очі блиснули вогником злості.

— Гм! — Рудковський підняв брови — певно я приміню все можливе, щоб випитати у них, де знаходиться нове леґовище проклятого звіря.

— Дякую наперед — всміхнулась Розалія. — Маю надію, що заходи мого секретаря увінчаються більшими успіхами, чим пляни пана Янчевського.

При тих словах Розалії Рудковський спалахнув, наче стрільний порох.

— Божусь, що я дізнаюсь про це! — крикнув він скоплюючись з місця.

— А ми тимчасом обдумаємо з паном Альойзієм, кого б то вислати з письмом до гайдамаки, — заявила з усмішкою Агата і вставши з місця, протягнула Пігловському руку.

На цьому й закінчилась рада нового комітету.

Минуло два дні.

Рудковський зараз таки після нарад захопив зі собою кількох мужиків і достаточну скількість нагаїв і поїхав розвідувати, де криється Кармелюк. Агата з Альой-

зим щиро зайнялась укладати другу частину плану. В тій цілі треба їм було доконче сховатись від людських очей і ушей. Розалія, бажаючи відвернути думки Агати від Кармелюка, всіми силами намагалась, щоб ніхто не нарушував спокою її гостей.

Сама вона більшу частину дня пересиджувала в своєму будуарі. Нетерпелива думка про те, яким би то способом викрити місце перебування Кармелюка і як йому передати листа, не давала їй спокою. Припустім, що тепер справа та стала легшою до виконання. Вона могла б передати листа через Фросю; — на всякий випадок оправданням могла бути та ситуація, що це якраз і було це письмо, яке повинно було розбудити заздрість в Уляни. Але кому його передати? Куди? Рудковський добре каже: не кожний мужик знає про те, де перебуває Кармелюк. Припустім, він вибрався на розвідки, — але з його заходів не буде хісна. Безглуздий, чванькуватий хлопчисько! Але таки треба дещо придумати, щоб йому передати вістку.

Ломлячи голову над розвязкою цього питання, Розалія пригадала собі Зеленського.

Як би його випитати ще раз, може він і щобудь придумає. Тепер чейже ніхто її підозрівати не стане. Вона робить заходи як президент нової комісії.

Розалія веліла Фросі попросити Зеленського.

— Слухай, ваць-пан, — звернулась вона до нього. — Ти нам говорив, що з ватаги Кармелюка ніхто не згодиться видати нам отамана. — Знаменито! Цього нам і не треба, але ось над чим ти подумай: чи поза ватагою нема бодай якогобудь чоловіка, приміром з мужиків, — адже вони всі обожнюють розбійника, — який би згодився лише віднести до нього письмо і то навіть не до нього самого, а тільки до гайдамачки? Це необхідно для нас, а тим самим і для тебе, бо як лиш піймаємо її або його то дістанеш від мене особисто двіста червінців.

Сума, обіцяна Розалією, у четверо перевищувала ту нагороду, яку дав Зеленському скупий Янчевський.

— Схиляюсь до ніг ясновельможної пані! — крикнув Зеленський і справді кинувся на коліна перед красунею, хочаби поцілувати її в коліно, але Розалія милосердно простягнула йому руку, яку шпiон з жадібно обцілував.

— Встань! Коли ти мені у цьому ділі допоможеш, то все можеш числити на мою поміч.

— У вогонь кинусь! — крикнув Зеленський.

— У вогонь кидатись не доведеться, бо ми будемо хитріше поступати від пана Янчевського, а ось ти тільки постарайся пригадати собі, чи нема де такого чоловіка, який би міг рознюхати, де саме перебуває Кармелюк і передати йому письмо.

Зеленський призадумався під впливом гарячого бажання догодити щедрій пані, уся кров хлинула йому до голови. Декілька хвилин стояв він мовчки, зусиллям напружуючи мозок, щоб пригадати собі відповідну до цього особу, коли нагло його очі засвітились.

— Є, є! — крикнув він, не тямлячись від радості. — І не треба далеко шукати!

— Так говори, хто?

— Скажу, тільки... — Зеленський обережно оглянувся на двері і наблизився до Розалії, говорив придавленим голосом:

— Лише хай вельможна пані приобіцяє, що про це ніхто знати не буде, бо через це можуть вийти такі неприємности, що мені на добре не вийде, а ясновельможній пані і панові маршалкові...

— Даю тобі слово, що з нашої розмови ніхто не довідається ані одного слова — перебила йому нетерпеливо Розалія. — Говори!

— Між панськими мужиками, — почав таємно Зеленський, — є один старушок, не знаю, як звється, але з лиця можу його пізнати; він зробив якусь важливу прислу-Кармелюкові і від тої пори став його близькою особою. Отаман з ним сходиться і він напевно знає, де заховались розбійники, бо часто остерігає їх перед небезпекою.

— Знаменито, знаменито, — крикнула Розалія уся зарум'янівшись від такої несподіваної вдачі.

— Але біда — говорив далі Зеленський — старий цей гарячо відданий Кармелюкові і передасть листа тільки тоді, коли буде переконаний і певний, що це не буде становити ніякої небезпеки отаманові.

— В листі не буде ніяких погроз. Навпаки, воно повинно отамана вдоволити.

— І ще смію додати, що коли старий одержить листа з моїх рук або з рук ясновельможної пані, то він його не передасть.

— Розуміється! Про це я вже подумаю.

— Тільки прошу пані покищо не видавати старого. Кармелюк любить його наче рідного батька і не дай Боже якого лиха... Він море вичерпає, а винуватого найде!

— Будь спокійний — всміхнулась Розалія — поки отаман не буде пійманий, ніхто навіть волоска цього хлопця не доторкнеться. А тепер це покищо за добру вістку!

Вона взяла одну скриньочку туалети і виинявши з неї двадцять червінців, всунула їх у руку Зеленського.

В очах шпигуна зажеврів огонь жадоби і лакомства грошей.

— Ясновельможна пані, добродійко моя! — крикнув він хапаючи руку красуні, розпоряджайте мною наче вірним собакою!

— Гарно, гарно! — щаслива Розалія всміхнулась любово, — коли нам вдасться освободити „ойчизну" від того лихого вовка, одержиш вдсятеро стільки! — повторила вона свою обіцянку. — Старайся ж нам допомагати, а про це, що ти тут в цій кімнаті чув, нікому ні чи-чирк!

— Кліщами не вирвуть ні пів слова! — сказав впевняючи Зеленський і глянувши підозріло на сяючу від вдоволення красуню, вийшов з кімнати.

КІНЕЦЬ ДРУГОГО ТОМУ

